Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

Царук Ольга Віталіївна

УДК 34:352.075 (09) (477.8) «1921-1939»

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ (1921–1939 РР.)

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Онишко Оксана Богданівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП 4
РОЗДІЛ 1 Історіографія та джерельна база дослідження. 12
1.1 Історіографія проблеми 12
1.2 Джерельна база дослідження 25
Висновки до першого розділу 31
РОЗДІЛ 2 Соціально-політичне становище земель
та правове регулювання зобов'язальних правовідносин
на території Західної України у складі Польщі 34
2.1 Соціально-політичне становище Західної України у складі Польщі. 34
2.2 Правові засади зобов'язального права
на території Східної Галичини і Західної Волині 49
Висновки до другого розділу 61
РОЗДІЛ 3 Передумови виникнення зобов'язань
та їх особливості на території Західної України у складі Польщі 63
3.1 Зобов'язання, що виникали з договорів 63
3.2 Зобов'язання, що виникали з деліктів 93
Висновки до третього розділу 105
РОЗДІЛ 4 Основні види договорів на території Західної України
у складі Польщі 108
4.1 Договори про передачу майна у власність
(договір купівлі-продажу, дарування) 108
4.2 Договори про передачу майна у користування
(договір оренди, найму, позички, позики) 121
4.3 Договори про надання послуг (договір зберігання, поруки,
доручення, довічного утримання, договір про працю і діло) 138

4.4 Інші види договорів (договір спілки, переказу,
договори про гру і парі, шлюбний договір)..... 16666
Висновки до четвертого розділу..... 17777
ВИСНОВКИ..... 179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 189

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах демократизації суспільних відносин та створення умов для послідовного розвитку громадянського суспільства зобов'язання є найважливішим засобом реалізації правових норм у практичній діяльності суб'єктів господарювання. Зобов'язальні правовідносини дозволяють упорядкувати усі сфери діяльності держави та суспільства. З виникненням нових економічних відносин, проведенням реформ у сфері підприємництва створюються передумови для появи нових форм зобов'язань та їх реалізації, а також удосконалення уже існуючих, звертаючись до витоків їх створення та існування.

Світова та вітчизняна фінансова криза, яка негативно вплинула на товарообмін, внесла свої корективи у практику виникнення, функціонування та припинення зобов'язань. В умовах динамічної зміни правових відносин в процесі євроінтеграції, їх учасники, як безпосередні суб'єкти, та законодавець, як творець правових норм, зацікавлені в упорядкуванні зобов'язальних норм, враховуючи правовий досвід країн Європи, де такі кодифіковані норми діють більше 100 років (Австрійський цивільний кодекс 1811 р, Французький цивільний кодекс 1804 р. та ін.). Дослідження зобов'язань у нерозривному зв'язку з архівними матеріалами і судовою практикою дозволяє не лише оцінювати вже наявні положення правової науки, але й наблизитися до практичної площини розгляду цивільно-правових проблем, які виникають у сфері зобов'язального права.

Важливо наголосити, що визначення суті, змісту та особливостей зобов'язального права переслідує не лише теоретичну, а й практичну мету, яка полягає у правильному визначенні прав та обов'язків сторін у різних видах зобов'язань, кола правових норм, які застосовувалися, за необхідності їхнього узгодження, в умовах існуючих на території Західної України у складі Польщі джерел права.

Осмислення і вивчення правової суті становлення і розвитку зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі, особливостей втілення юридичних конструкцій цієї підгалузі цивільного права, з урахуванням позитивного та негативного досвіду європейської правової традиції є особливо актуальним на сучасному етапі вдосконалення української правової науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в межах науково-дослідної проблематики «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний № 0112U007492); «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний № 0113U002433) кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення історико-правових знань стосовно основних засад, структури та напрямів розвитку зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі (1921–1939 рр.).

Для досягнення вказаної мети вирішенню підлягають такі *завдання*:

– проаналізувати правове становище Західної України у складі Польщі у міжвоєнний період;

– охарактеризувати функціонування чинних на Західній Україні у складі Польщі нормативно-правових актів у сфері зобов'язального права;

– з'ясувати історичні передумови виникнення та еволюцію договірних та позадоговірних зобов'язань на території Східної Галичини та Західної Волині, їх суть і юридичне значення;

– проаналізувати характерні риси та відмінності функціонування зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі (1921-1939 рр.);

– уточнити основні умови укладення, забезпечення виконання та розірвання договорів в контексті розвитку зобов'язального права відповідно

до норм Австрійського цивільного кодексу від 1811 р., т. 10 Зводу законів Російської імперії 1832 р. (далі – Звід законів) та Зобов'язального кодексу Польщі 1933 р.;

– виявити особливості існування деліктних зобов'язань та їх реалізацію на території західноукраїнських земель у складі Польщі (1921–1939 рр.);

– проаналізувати основні види договорів та їх особливості відповідно до чинного законодавства Польщі та архівних джерел у вказаний історичний період.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які склалися у сфері зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі у період 1921–1939 рр.

Предметом дослідження є становлення і розвиток зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі (1921–1939 рр.).

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є система філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. У роботі використано, зокрема, діалектичний метод – у процесі розвитку зобов'язального права, починаючи із витоків його виникнення (римського права) та закінчуючи зобов'язаннями на території Польщі у міжвоєнний період 1921–1939 рр. (2.1, 2.2, 2.4, 3.1); соціологічний – у процесі виявлення чинників, що впливали на зміну і розвиток зобов'язальних правовідносин (2.1, 2.2, 2.4, 3.1); системно-структурний – у процесі аналізу структури досліджуваних законодавчих актів: Австрійського цивільного кодексу, т. 10 Зводу законів Російської імперії та Зобов'язального кодексу Польщі, виявлення зв'язків між окремими складовими чинних правових норм у сфері зобов'язального права (2.1, 2.2, 2.4, 3.1); історико-правовий – у процесі дослідження закономірностей одночасного функціонування різних нормативно-правових актів у міжвоєнний період (2.1, 2.2, 2.4, 3.1); порівняльно-правовий – при порівнянні норм укладення договорів та їх видів під час існування австрійських, російських та польських джерел правового регулювання на території Західної України у міжвоєнній Польщі (2.1, 2.2, 2.4, 3.1); формально-юридичний у процесі дослідження

нормативно-правових актів та окремих норм зобов'язального права (3.1, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4).

Теоретичну основу роботи складають положення провідних українських та зарубіжних вчених, таких як: І. Бойко, І. Гловацький, В. Кульчицький, В. Макарчук, Н. Дейвіс, М. Каллас, Б. Тищик, І. Терлюк, Є. Харитонов, Г. Федущак-Паславська та ін. Варті уваги й наукові праці відомих українських і польських правознавців досліджуваного у роботі періоду: Ф. Босовського, Я. Гумінського, С. Дністрянського, Ф. Золла, Г. Коніка, Р. Лонгчампса де Бер'є, Е. Маргуліса, М. Топольницького.

Джерельною базою дисертації є законодавство Австро-Угорщини, Російської імперії та Республіки Польща у міжвоєнний період, наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, неопубліковані документи (договори), матеріали судової практики, адвокатської та нотаріальної діяльності, договори укладені між суб'єктами господарювання, що зберігаються в архівах України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній історико-правовій науці монографічних досліджень проблем становлення і розвитку зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі (1921–1939 рр.). В результаті дослідження сформульовані основні положення, в яких конкретизуються елементи новизни:

уперше:

– здійснено порівняльно-правовий аналіз чинних на території Західної України у складі Польщі норм зобов'язального права і доведено, що специфіка виникнення і функціонування зобов'язань мала численні розбіжності. Охарактеризовано, що спільними нормами у сфері зобов'язального права, які містилися у Австрійському цивільному кодексі, Зводі законів Російської імперії та Зобов'язальному кодексі Польщі були: 1) поділ зобов'язань на види (подільні, неподільні; усні, письмові; зі свідками, без свідків та ін.); 2) нотаріальне посвідчення окремих видів договорів

(купівля-продаж, заміна товарів чи надання послуг, застава нерухомого майна); 3) вказувалися умови визнання договорів недійсними; 4) встановлювалися строки укладення договорів;

– визначено що ефективне виникнення, дія та припинення зобов'язань ускладнювалися неузгодженістю чинних нормативно-правових актів. Це пов'язане з тим, що укладення договору могло здійснюватися за нормами Зводу законів, предметом договору могла бути власність, розташована на території Львівського воєводства (поширювалася дія Австрійського цивільного кодексу), а продовження дії договору відбуватися вже за нормами Зобов'язального кодексу Польщі;

– проаналізовано відмінності, визначені чинними нормативно-правовими актами, які визначали характер функціонування зобов'язань. Таким чином, австрійське право (австрійський закон від 27 квітня 1896 року) та Зобов'язальний кодекс Польщі (ст.ст. 320-336, 339,) визначали поняття купівлі-продажу товарів у розстрочку, надання гарантій при укладенні договору купівлі-продажу, а також зниження ціни товару при виявленні у нього вад, не визначених договором тоді як Звід законів подібних норм не містив. Реалізація вищевказаних правочинів була можлива лише у судовому порядку. Натомість, Звід законів (ст. 1679) містив поняття «запродажу», тобто обітниці продавця здійснити продаж рухомих чи нерухомих речей покупцеві у визначений строк і за визначену ціну, чого не передбачали інші чинні на території Західної України у складі Польщі нормативно-правові акти;

– введено в науковий обіг низку юридичних актів, які регулювали питання розвитку зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі, а також договорів та судових рішень, які зберігаються в обласних державних архівах Волинської, Львівської та Тернопільської областей, а також в Центральному державному історичному архіві України (м. Львів);

удосконалено:

– характеристику особливостей становлення і розвитку зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі (1921–1939 рр.), що

супроводжувалися проведенням правових реформ вказаного у визначений історичний період. Реформи вивели на провідне місце інститут договору, який став результатом інтеграції джерел права тогочасної Європи, про що свідчить імплементація цивільно-правових норм з Цивільного кодексу Франції 1804 р., Німецького цивільного уложення 1896 р., та Австрійського цивільного кодексу 1811 р.;

– положення про те, що характерною рисою функціонування зобов'язального права на території Західної України у складі міжвоєнної Польщі був частковий партикуляризм, оскільки до 1934 р. діяли дві різні правові системи – австрійська і російська в сукупності з польськими законами; – положення про те, що прийняття Зобов'язального кодексу Польщі 1933 р., не вирішило проблему повноцінного врегулювання зобов'язальних правовідносин. Для цього необхідно було прийняти нормативний акт, який би охоплював усю систему цивільного права (Цивільний кодекс Польщі, який врегульовував не лише зобов'язальне право, а й відносини між фізичними та юридичними особами, місце проживання та реєстрації, майнові відносини та майнові права, фізичних осіб та інших суб'єктів господарювання і т. д.), над створенням якого і продовжила роботу Кодифікаційна комісія Польщі після Другої Світової війни;

набули подальшого розвитку положення про:

– відсутність єдиних норм у сфері зобов'язального права, чинність одночасно кількох правових систем, що ускладнювало прийняття судових рішень у вирішенні спорів при укладенні, виконанні та розірванні договорів;

– відсутність прямого визначення у чинних на території Західної України у складі Польщі нормативно-правових актах поняття делікту, однак такий вид зобов'язань виникав внаслідок спричинення шкоди протиправними діями. Таким чином, виникнення деліктних зобов'язань і було пов'язане із наявністю шкоди;

– дослідження щодо укладення, дії та припинення основних видів договорів на території Західної України у складі Польщі, враховуючи неузгодженість чинного на той час законодавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання:

– *у науковій сфері* – як підстава й основа для подальших історико-правових досліджень проблем становлення, функціонування та розвитку зобов'язального права на території Західної України у різні періоди;

– *у правотворчості* – при підготовці нових та внесенні змін та доповнень у чинні нормативно-правові акти для приведення законодавства України у відповідність до європейських стандартів;

– *у навчальному процесі* – для поглибленого викладання окремих курсів навчальних дисциплін «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія держави і права України», «Цивільне право», «Господарське право», «Зобов'язальне право» (акт впровадження № 39 від 28.10.2013), під час написання відповідних підручників та посібників;

– *у правозастосовній сфері* – висновки та узагальнення, сформульовані в дисертації, можуть бути враховані при реформуванні системи цивільного права України з метою запобігання можливих колізій і помилок.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційної роботи оприлюднювалися на III Всеукраїнському круглому столі «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (Львів, 11 грудня 2011 року), Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (Львів, 20-22 квітня 2012 року), Звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 28 вересня 2012 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (Дніпропетровськ, 2 червня 2013 року), Міжнародної науково-

практичної конференції «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (Львів, 27-29 квітня 2012 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення в одинадцяти публікаціях, з яких шість – наукові статті, опубліковані у провідних фахових юридичних виданнях, та п’ять – у збірниках тез виступів і доповідей, виголошених на науково-практичних заходах.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Упродовж останніх років серед вітчизняних правознавців зростає інтерес до вивчення історії державності та представницьких репрезентацій на українських землях. У час розбудови Української держави дослідження та порівняння чинного законодавства є важливим чинником з огляду на потребу поглиблення історико-правових знань з цієї тематики. Окреме місце в цій тематиці посідає становище галицько-волинської спільноти у міжвоєнний період, чинні норми зобов'язального права та місце договірного права у системі цивільного права під час перебування Східної Галичини та Західної Волині у складі Польщі.

Політичні процеси у боротьбі за українську державність та початку XX ст. здійснили великий вплив не лише на усвідомлення українським народом свого права на самовизначення, а й приведення чинного законодавства у відповідність до новелізаційних процесів міжвоєнної Європи, виникнення нових правовідносин у цивільно-правовій сфері.

Подання опису джерельної бази дослідження відбуватиметься на основі проблемного підходу. Таким чином, спочатку подається характеристика джерел з історії входження західноукраїнських земель до складу міжвоєнної Польщі (Другої Речі Посполитої). Далі джерельна база торкається основ римського зобов'язального права в контексті цивільного, а також норм зобов'язального права, чинних на території Східної Галичини та Західної Волині у різний період розвитку державності, і останній – основних інститутів зобов'язального права, що стосується

договірних правовідносин на території західноукраїнських земель у складі Польщі.

Використані джерела можна поділити на кілька умовних груп: а) нормативно-правові акти; б) архівні матеріали; в) наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців; г) періодичні видання.

Оскільки дисертаційне дослідження стосується сфери зобов'язальних правовідносин, першим джерелом, що стосувалося їх законодавчого оформлення був Збірник законів Речі Посполитої Польської – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (далі – Збірник законів).

За часів існування Другої Речі Посполитої Збірник законів був основною формою опублікування законодавчих актів, створених Кодифікаційною комісією Польщі та прийнятих Сеймом. У ньому були опубліковані закони, рішення уряду, укази президента, міжнародні угоди, підзаконні нормативні акти окремих міністерств. Збірник законів виходив з 1919 р. та видавався наприкінці кожного року протягом всього існування Другої Речі Посполитої, а також після Другої світової війни [320, с. 195–197].

Подаючи характеристику наукових джерел, перш за все, слід звернути увагу на авторів, які здійснили ряд досліджень у сфері історії української держави і права на початку XX століття.

Серед праць сучасних науковців певною науковою цінністю відрізняється робота І. Соляра, що стосується консолідаційнх процесів національно-державницьких сил Західної України. Автор розкриває діяльність українських партій у Західній Україні у першій половині 1920-х років, підкреслюючи, що фактичним керівником українського визвольного руху була виключно «дрібна та середня буржуазія з інтелігенцією. Метою висвітлення консолідаційних зусиль того часу було показати діяльність українських політичних партій на території Галичини та охарактеризувати їх взаємини між собою [205, с. 8–9].

Чоповський В. Ю. доволі детально описував злочинну діяльність польського та радянського режимів проти населення Західної України. У своїй праці продемонстрував цілковите обмеження в правах та гноблення українського населення на території Західної України під час тривання окупації. Вказував на репресивний характер ведення політики польського уряду щодо національних меншин – українців, недопущення їх обрання до органів місцевої влади та самоврядування (захист інтересів окремих груп населення відповідно до трудової діяльності: купців, ремісників, робітників, селян) [237].

Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань подає у своїй праці В. П. Капелюшний, де розкриває суть проблемного підходу до цілої системи політичних протиріч, які мали місце у міжвоєнний період [154].

З огляду на фундаментальні знання слід звернути увагу на численні підручники та посібники з історії держави і права України та зарубіжних країн, авторами яких є сучасні українські науковці: В. Гончаренко, П. Музиченко, І. Омельченко, В. Орленко, М. Страхов, Г. Швидько, О. Шевченко [180, 183, 184, 242, 239, 228, 209, 230, 149]. В них не останнє місце відведене спробі відвоювання українським народом національної незалежності України у міжвоєнний період, в т. ч. і спробі відновлення незалежності на західноукраїнських землях.

Важливий внесок в історію дослідження західноукраїнських земель вніс і сучасний історик права І. Терлюк, багато праць якого присвячене історії українського права, починаючи від найдавніших часів – до наших днів. Також він вніс свій вклад в дослідження правових пам’яток козаччини, джерел та кодифікації права в російській Україні XIX ст. У своїх дослідженнях І. Терлюк здійснює огляд історії окремих галузей права, а також національного державотворення [211–213].

Було проаналізовано працю з історії Західноукраїнської Народної Республіки С. Кондратюка. Автор детально описав історію ЗУНР, а саме:

створення, причини її розпаду та приєднання західноукраїнських земель до складу Польщі [157].

Дослідження з історії державного будівництва ЗУНР здійснив і В. Великочий. Його праця присвячена державно-правовим інститутам ЗУНР, проблемі кілкаразової зміни назви держави за такий невеликий період її існування та причинам припинення діяльності ЗУНР за низки вагомих міжнародно-правових та внутрішньо-політичних обставин [111].

Заслуговує на увагу праця українського публіциста та політичного діяча міжвоєнного періоду М. Лозинського, яка стосується політико-правового становища Галичини, її приєднання до Польщі. М. Лозинський описав міжвоєнні події з погляду очевидця та учасника, що є відмінним від інших авторів, які вивчали нашу історію за документами, архівними даними та на основі думок інших авторів [173]

І. Панненков у своїй праці «Пункти Вільсона та Східна Галичина» охарактеризовує основні проблеми пацифікації світу та історично польські права на Галичину. Вказує культурні, господарські та звичаєві традиції, які об’єднують Польщу та Східну Галичину, подібну національну ментальність та правові звичаї [327].

Для більш ґрунтовного розуміння виникнення та розвитку польської держави та територіальної приналежності західноукраїнських земель у період з X ст. до кінця XVIII століття слід розглянути і працю О. Бальцера. Автор описує життя польського суспільства у різний історичний період, способи діяльності органів влади, державний лад, становище населення та його окремих верств, а також опосередковано торкається чинних правових норм та правотворчих процесів. Праця поділена на чотири історичних періоди існування Речі Посполитої. Перший бере свій початок з другої половини X ст., за часів правління князя Мєшка (499 р.), другий – початок XIII – кінець XV століття, який характеризувався посиленням княжої влади, що гальмувала суспільний розвиток, третій – Річ Посполита шляхетська, де відбувалося зростання ролі шляхти як панівного соціального класу у

суспільстві, четвертий – початок XVI ст., який характеризувався низкою реформ та прийняття Конституції 1791 року [247].

У праці польського історика В. Собєского описаний суспільно-політичний розвиток Польщі. Автор характеризує історію Польщі, починаючи від короля Болеслава і закінчуючи відродженням Другої Речі Посполитої у 1918 році. Щодо відродження Польщі як держави у міжвоєнний період – описуються історичні події початку, та закінчення військових дій щодо територіального поділу західноукраїнських земель. Цікавим є встановлення ним фактів польського національного відродження, в якому автор описує визволення західних українських земель з-під більшовицької Росії [355].

Варті уваги також наукові здобутки Я. С. Хонігсмана – дослідника історії Східної Галичини та єврейського населення на Західній Україні. Він є автором чотирьох монографій з історії народного господарства Західної України, більше 15 книг та 100 публікацій з історії українського єврейства. Особлива увага приділена вивченню наукової статті Я. Хонігзмана про створення політичних партій серед євреїв західної України та Польщі [229].

Фундаментальною в історико-правовому дослідженні є праця Н. Дейвіса «Історія Польщі». Він є одним із перших іноземних дослідників, який торкнувся спроби українських націоналістів відстояти право на власну державність після розпаду трьох могутніх імперій на початку XX століття [131].

Цікавою з історико-політичної точки зору є праця В. Побуг-Маліновського про політичну історію Польщі, з огляду на те, що автор був очевидцем описаних ним подій та вказав власну оцінку тогочасним політичним процесам [332].

При написанні дисертаційного дослідження було використано науковий матеріал у сфері становлення польської державності та вирішення українського питання у міжвоєнний період, беручи до уваги польські джерела середини XX ст., зокрема таких авторів як: М. Калласа, Т. Кулака,

В. Куркевича, М. Кшимовського, А. Місевського, В. Найдуся, Т. Пічковського, М. Сокольницького, Р. Торжецького, К. Ясевича [294, 305, 306, 319, 330, 322, 356, 362, 291].

В українській науковій літературі, як і в польській, австрійській та російській, проблема правових основ виникнення, чинності і припинення зобов'язальних правовідносин має певні напрацювання у багатьох науковців як сучасності, так і міжвоєнного періоду, в якому відбувалися докорінні зміни суспільного ладу, а з ним і правовідносин.

Подаючи характеристику зобов'язальних правовідносин на західноукраїнських землях у складі Польщі неможливо не звертатися до першоджерел їх виникнення – законів Юстиніана, преторського права, глосів, актів імператорської влади, які в сукупності складають римське право. Багато правознавців сучасності внесли свій вклад в дослідження історії римського права, а саме: О. В. Гончаренко, С. Д. Гринько, Е. М. Орач, Б. Й. Тищик, та інші [119, 126, 127, 185, 215].

Заслуговують вивчення і джерела з історії римського права за дослідженнями російських вчених: Д. І. Азаревича та А. Г. Гусакова кінця XIX – поч. XX століття. Так, Д. І. Азаревич, історик візантійського та римського права, подав детальний аналіз інститутів римського права та їх вплив на тогочасну правотворчу систему [97]. Також у нашому дослідженні використана і праця А. Г. Гусакова (професора кафедри торгового права и декана економічного відділення Петербурзького політехнічного інституту) «Делікти і договори. Історико-юридичне дослідження», яка показала основні етапи виникнення, становлення та розвитку співвідношення речових прав та зобов'язань у стародавньому Римі та їх значення у становленні російської системи цивільного права [129].

Неможливо не відзначити і фундаментальну працю у сфері історії римського права російського правознавця, професора, доктора римського права І. А. Покровського. Хоча роки його професійної діяльності і припали на

кінець XIX – поч. XX століття, але на сьогоднішній день його праця – «История римского права», є основоположним показником просвітницького підходу у розвитку як цивільного права, так і суміжних галузей. Книга складається з двох частин. В першій автор характеризує інститути публічного права відповідно до історичного розвитку Римської імперії (період царів, період республіки, період принципату, абсолютна монархія, римське право в новому світі). Друга частина стосується саме історії цивільного права (історія громадянського суспільства, історія речових прав, історія зобов'язань, історія сімейних правовідносин, історія спадкування) [190]. Без ознайомлення з даною працею, на нашу думку, дисертаційне дослідження зобов'язальних правовідносин на території Західної України у складі Польщі було б неповним.

В. Макарчук у праці, присвяченій римському праву, крім загальновизнаних норм, показав і вплив римського приватного права на сучасні правові системи, а також торкнувся особливостей зобов'язальних правовідносин [175].

Варті уваги і дослідження з історії римського права професора Є. О. Харитонова. У своїй праці «Рецепція римського приватного права» він зазначив про необхідну закономірність засвоєння та переосмислення минулого, що отримало назву «рецепція права», що означає відродження високорозвиненої системи права, яка існувала раніше [226].

При написанні даної наукової роботи було опрацьовано і ще одну працю подружжя Харитонових, що стосується порівняльного права Європи. Автори подали порівняльну характеристику різних правових систем, починаючи від римського права як «материнської правової системи» та закінчуючи східноєвропейською правовою родиною. Підрозділ 3 третього розділу стосується центральноєвропейської (германської) родини права, де і подається загальна характеристика Австрійського цивільного кодексу [227].

Дослідження з історії римського права можна зустріти і у наукових здобутках відомого польського науковця XIX століття Ф. Золла (старшого), який був у свій час професором і ректором Ягельоньського університету у Кракові, послом Крайового сейму Галичини. Багато цікавого пожна почерпнути з його праці «Пандекта, тобто наука римського приватного права» [378].

При характеристиці самого поняття зобов'язальних правовідносин та їх роль у цивільному обороті слід звернути увагу на підручник О. А. Підопригори «Основи римського приватного права», у частині третій якого подано характеристику зобов'язального права в цілому та окремих зобов'язальних правовідносин, а саме: підстави виникнення зобов'язань, їх виконання та забезпечення, загальні положення про договори, окремі види договірних зобов'язань [188].

Серед сучасних видатних українських істориків права, які багато праць присвятили дослідженню правових джерел Галичини та Волині слід відзначити професора Б. Й. Тищика. При написанні наукової роботи, було використано його праці, що стосуються дослідженням історії держави і права Польщі, Австрії та Австро-Угорщини, до складу яких входила і частина Західної України [215, 216].

Не можна оминути увагою і праці з історії держави і права професора І. Й. Бойка. Йому належить ряд наукових здобутків у сфері вивчення правових джерел Київської Русі, Польсько-Литовської держави та Гетьманщини. Дослідження у сфері становлення і розвитку права у цих осередках української державності дає можливість встановити правове підґрунтя для зобов'язальних правовідносин у міжвоєнний період на території Східної Галичини та Західної Волині [101, 102, 103].

Знані українські вчені-цивілісти міжвоєнної доби, такі як: С. Дністрянський, Р. Лащенко, К. Левицький, М. Топольницький також внесли неоціненний вклад в історію дослідження австрійського, німецького та польського цивільного права та адаптацію норм вищевказаних правових

систем до українських реалій суспільства. Їх наукові дослідження, які торкалися і характеристики Руської правди та Литовських статутів (особливо у працях К. Левицького) здійснили вагомий вплив на сучасні правові системи як Польщі, так і України [135, 136, 163–165, 167, 218, 219].

Суттєвий вклад у науку цивільного права в цілому та зобов'язального зокрема, зробив видатний український правознавець кінця XIX – початку XX ст., академік С. Дністрянський. Він був видатним дослідником римського права, австрійського цивільного права, а також зобов'язального права Польщі. Особливої уваги заслуговує його праця «Звичаєве право а соціальні зв'язки», де автор показує вплив звичаїв на договірні правовідносини у тогочасному суспільстві [137].

Для удосконалення та популяризації австро-угорського законодавства в Східній Галичині вніс звої наукові здобутки К. Левицький. Він, зокрема, дав пояснення змінам до чинного законодавства Австро-Угорської монархії в невеликих за обсягом та доступних і глибоких за змістом працях: «Наш закон громадський, або які ми маємо права», «О набуттю недвижимости при екзекуційній продажи», «Про нові спілки господарські» і т.д. Його наукові здобутки торкалися здебільшого цивільно-процесуальних відносин, тобто ті, які виникали при порушенні зобов'язань [169]. Оскільки К. Левицький був не лише юристом та науковцем, а й політичним і громадським діячем – головою Української Національно-Демократичної Партії, керівником українських фракцій віденського парламенту і Галицького крайового сейму, прем'єр-міністр новоутвореної Західноукраїнської Народної Республіки (1918 р.) і т.д. то особливої уваги заслуговують і його політичні міркування [167].

При написанні дисертаційного дослідження було використано і проаналізовано працю М. В. Гримич, яка стосувалася інституту власності у правових звичаях українців у селянському середовищі XIX – поч. XX ст. Договірні правовідносини здійснювалися на основі усних домовленостей.

Письмові документи вимагалися тоді, коли йшлося про купівлю-продаж, обмін, заповіти щодо земельних ділянок та нерухомості. Процедура укладення угод різного виду була подібною, а у сільському середовищі мала здебільшого обрядовий характер: учасники договірного процесу (контрагенти) били один одного по руках, які роздіймав сторонній свідок, хапали один одного правою рукою в ліктях і т.д. [125].

Заслуговують на увагу і автореферати дисертацій так чи інакше дотичних до теми дослідження. Так, автореферат дисертації О. Д. Кутателадзе, пов'язаний з підставами виникнення зобов'язань за римським приватним правом, і зокрема порівняння норм римського зобов'язального права і сучасного цивільного законодавства України [161]. Дотичним до теми слід вважати і дисертацію А. М. Блащука, пов'язану з припиненням договірних зобов'язань у цивільному праві України, автореферат якої було проаналізовано. Автор досліджує правову природу та елементи цивільного зобов'язання відповідно до Цивільного та Господарського кодексів України, звертаючись до першоджерел їх виникнення – римського права [101]. Слід розглянути і автореферат дисертації Рудого Н. Я., який пов'язаний із історико-правовим дослідженням інституту опіки в Україні. У четвертому розділі автор характеризує опікунські відносини на території Другої Речі Посполитої. Він визначив, що формальну силу при вирішенні пов'язаних з опікунством справ мали все ж статті державного законодавства: Австрійського цивільного кодексу та цивільного законодавства Польщі [198].

Відомі своїми здобутками у дослідженні російського цивільного права багато відомих російських цивілістів кінця XIX – початку XX століття, серед них: Г. Ф. Шершеневич, Н. Л. Дювернуа, І. А. Покровський, Ю. С. Гамбаров, Д. И. Мейер, К. В. Победоносцев та інші. Їх посібники з цивільного права і на сьогоднішній день служать основним доктринальним

підґрунтям для створення та функціонування цивільно-правових відносин у Росії та ряді інших країн.

Активний учасник підготовки і обговорення проекту Цивільного кодексу царської Росії – Шершеневич Г. Ф., який здійснював аналіз та узагальнення правозастосовчої практики не оминув увагою і зобов'язальні правовідносини. Він є автором багатьох наукових праць, зокрема підручника з російського цивільного права 1894 року, який витримав 11 видань протягом 20 років [240]. Важливою для дослідження є праця Г.Ф. Шершеневича з торгового права, яка містить поняття торгівлі та торговельного права, його історію, систему, предмет та джерела, яка складається з п'яти розділів: суб'єкти торговельних договорів, об'єкти торговельних угод, торговельні угоди, вексельне право, морське право [241].

Заслуговує уваги і курс лекцій з цивільного права Н. Л. Дювернуа. Він описав історичну школу приватного права, розмежував поняття публічного і приватного цивільного права, співвідношення римського права і тогочасного російського цивільного права, охарактеризував видозміни правоздатності і дієздатності окремих осіб щодо різних суспільних і фізичних умов [139].

Значний вклад в розвиток цивільних правовідносин у царській Росії внесли видатні цивілісти кінця XIX – початку XX ст.: К. Победоносцев, І. Покровський та Ю. Гамбаров [189, 191, 115]. Їм належить ряд досліджень з цивільного, сімейного та господарського права, підґрунтям яких служив Звід законів Російської імперії. На праці цих науковців здійснюють посилання та використовують як основу для характеристики тих чи інших правочинів сучасні українські та російські науковці.

З праць, що достатньо глибоко, на основі значного масиву джерел, розкривають механізм функціонування зобов'язальних правовідносин на основі чинного у міжвоєнній Польщі законодавства виділимо ті, що з'явилися у 20–30 рр. XX століття. Це, зокрема праці видатних польських вчених-цивілістів, таких як: Я. Бандтке-Стежиньський [248], Ф. Золл [375],

Х. Конік [276, 300], Я. Гумінський [287], Ф. Боссовський [254], А. Радзіловський [341], С. Самолевіч [350], Я. Коржонек [302], І. Розенбліх [303], Л. Браглевіч [255] та інші. До цієї категорії науковців слід віднести й професорів цивільного права польського, французького та німецького походження Львівського національного університету ім. І. Франка (до 1939 р. – університет Яна-Казимира): Р. Лонгчампс де Бер'є [310, 311], П. Доманський [271, 272], А. Долінський [270], А. Маріатський [316], Я. Рейнольд [342], Е. Тілл [361], Яворський [292] та інші.

Важливою у роботі над дисертацією є праця Я. Бандтке-Стежиньського, в якій зазначаються першопочатки зародження польського приватного права, у склад якого входили і зобов'язальні правовідносини. Так, для кращого розуміння суті польського приватного права, автор поділяє його на три періоди: приватне право від найдавніших часів до втрати політичної стабільності (до правління Казимира III Великого 1333–1370 рр.); правління польської шляхти від короля Людвіка до Казимира Ягельонського (1374–1505 рр.); підвищення ролі сенату при зменшенні повноважень короля, утворення конституційного уряду та розповсюдження французького законодавства по всій території Речі Посполитої (з 1506 – до середини XIX ст.). Приватно-правові відносини змінювалися та трансформувалися відповідно до політичних ситуацій, пов'язаних зі змінами суспільного ладу в державі та приналежності польських земель до складу тієї чи іншої держави (Польсько-литовське князівство, Австрія, Австро-Угорщина). Глава перша і друга розділу шостого цієї праці торкається становленню та розвитку зобов'язальних правовідносин беручи за основу римське приватне право, яке перегукується з нормами французького законодавства [248].

Норми цивільного права, чинного на усій території Другої Речі Посполитої, характеризував і видатний польський правознавець, професор Ягельонського університету м. Кракова Ф. Золл-молодший [375–377, 379–383]. Більшість його праць стосуються дослідження норм австрійського цивільного права та польського зобов'язального права та їх взаємодія з

іншими нормативно-правовими актами, які були чинні на території міжвоєнної Польщі. Він був одним з основоположників проекту Цивільного кодексу Польщі. Сам кодекс був прийнятий вже у післявоєнний період – у 1964 році.

Значний внесок у дослідження австрійського цивільного права та окремих норм Австрійського цивільного кодексу здійснили видатний польський правознавець та державний діяч – С. Врублевський [372], а також професор-правознавець Львівського університету Е. Тілл [361]. Вони були авторами багатьох публікацій у царині становлення польського цивільного права та впливу на його формування австрійських, німецьких та французьких джерел права.

Науковий інтерес становить і дослідження цивільного права польського правознавця міжвоєнного періоду І. Брима [256]. Він подає характеристику австрійського цивільного права та його місце в правовій системі тогочасної Європи. Зацікавлення викликає і праця В. Дбаловського та Я. Пшеворського [266], присвячена характеристиці польського цивільного права, яка також включає і аналіз окремих рішень Львівського та Краківського апеляційних судів стосовно норм чинного у міжвоєнний період законодавства.

При дослідженні зобов'язального права на західноукраїнських землях у складі Польщі було використано і працю польського правознавця кінця XIX – початку XX ст. Ф. Бердовського. Він подав характеристику усіх галузей цивільного права в одному посібнику, посилаючись на чинні у міжвоєнні Польщі законодавчі акти [250].

Варті уваги і наукові здобутки і М. Халамтача [259, 258] у сфері виконання і припинення зобов'язань, а також способів відшкодування завданої шкоди внаслідок невиконання тих самих зобов'язань відповідно чинних у Польщі міжвоєнного періоду правових норм.

Ряд цікавих досліджень польських правознавців у сфері зобов'язального права можна знайти у тогочасних польських періодичних

виданнях, зокрема часописах та тижневиках, таких як: «Варшавська судова газета» (Gazeta Sądowa Warszawska) [260], «Економічний і соціальний річневик Речі Посполитої» (Rzeczpospolita rocznik ekonomiczny i socjalny) [262], «Нотаріат-іпотека» (Notariat-Hipoteka) [261], «Нотаріальний огляд» (Przegląd Notarialny) [278], «Судовий огляд» (Przegląd Śądowy) [279, 295], Огляд права і адміністрації (Przegląd prawa i administracji) [280], «Голос адвокатів» («Glos Adwokatów») [283], «Голос судочинства» (Glos Sądownictwa) [295].

1.2 Джерельна база дослідження

Законодавча база дослідження системи становлення і розвитку зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі є доволі широкою. Її основу становлять, перш за все, дві польських Конституції 1921 та 1935 років, а саме:

– Конституція Польщі від 17 березня 1921 р., або Березнева Конституція (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z r. 1921 r., Konstytucja marcowa) [71, с. 218–249] основні положення конституції стосувалися поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову; адміністративний поділ держави складали воєводства, повіти і гміни; рівність громадян перед законом; недоторканість приватної власності; охорона життя, свободи; таємниця приватної кореспонденції; заборона цензури.

– Конституція Польщі від 23 квітня 1935 р., або Квітнева Конституція (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z r. 1935 r., Konstytucja kwietniowa) [72, с. 56–79]. Вона порушувала норми березневої конституції, скасовуючи демократичний устрій в державі та проголошуючи президенсько-авторитарний режим. Президент ніс відповідальність лише перед Богом та

історією та мав право видавати декрети та розпорядження, які мали силу закону.

До числа базових правових актів, які регулювали утворення та припинення зобов'язань відносин наступні законодавчі акти:

– Австрійський цивільний кодекс 1811 р. [292]. Він складався із вступу і трьох частин. У вступі (ст.ст. 1–14) викладено загальні положення про цивільний закон. Перша частина (ст.ст. 15–284) присвячена особистим правам, у другій (ст.ст. 285–1341) визначено межі та характеристику майнових прав. У третій частині (ст.ст. 1342–1502) подаються норми, що стосуються особистих і майнових прав. Джерелами кодексу виступали пандектне право (рециповане і пристосоване до нових відносин римське право), Прусське земське уложення 1794 і провінційне право деяких країв Австрійської імперії.

– т. 10 Зводу законів Російської імперії 1832 р. [122], який мав назву: «Цивільні і межеві закони», і складався із 2334 статті та додатків (виданням 1900 року). Книга перша стосувалася сімейних прав і обов'язків, книга друга – загальних положень придбання і зміцнення права власності, книга третя – особливого порядку придбання і зміцнення права власності, книга четверта – містила норми щодо договірних зобов'язань. Значна увага приділялася зміцненню права власності. Майно поділялося на нерухоме та рухоме. Нерухоме майно поділялося на «набуте» і родове. Із розвитком товарно-грошових відносин розширилися межі укладення та припинення договорів. Договори укладалися за взаємною згодою сторін. Предметом договору могли бути майно або «дії осіб». Договори можна було укладати як письмово, так і усно, але для деяких договорів (позики, дарування, застави нерухомого майна, поклажі і т.д.) була потрібна письмова форма. Закон передбачав такі засоби забезпечення договорів: 1) порука, 2) неустойка, 3) застава нерухомого чи рухомого майна.

– Зобов'язальний кодекс Польщі від 27 жовтня 1933 р. (Kodeks zobowiázań z r. 1933) [70, с. 510–592]. Він налічував 17 глав, що містили 645

статей. Кодекс проголошував рівність сторін та вільність укладення договорів. Суддям надали можливість вирішувати ввірені їм справи, враховуючи інтереси обох сторін, особливо тієї, яка знаходилася в гірших економічних умовах. Норми кодексу дозволяли сторонам визначати вартість зобов'язання (в золоті, грошах чи іншим способом);

– Про право, характерне для приватних внутрішніх відносин (пол. – O prawie właściwem dla stosunków prywatnych wewnętrznych z r. 1926) – Закон Польщі від 2 серпня 1926 р. [79, с. 712–728], який складався із восьми роділів, що містили 42 статті. Четвертий розділ був присвячений зобов'язанням. Основним принципом прийняття даного закону було те, що сторони при встановленні, дії та припиненні зобов'язань користувалися тим законодавством, яке було чинним на території: місця їх проживання, здійснення правочину, укладення договору чи місця знаходження предмету договору. Таким чином, укладення договору могло відбуватися на колишніх австрійських територіях, наприклад, у Львові, за австрійським законодавством, а його припинення – на колишніх російських землях, наприклад, у Луцьку – за нормами Зводу законів Російської імперії;

– Про право, характерне для міжнародних приватних відносин (пол. – O prawie właściwem dla stosunków prywatnych międzynarodowych z r. 1926) – Закон Польщі від 2 серпня 1926 р.[78, с. 729–738.]. У сфері виникнення та припинення зобов'язань закон зазначав подібні до попереднього норми. Так, чинними для тих чи інших правочинів були норми, які брали за основу: місце проживання чи перебування сторін, місця здійснення правочину чи місця розташування предмету правового регулювання;

– Цивільно-процесуальний кодекс Польщі від 29 листопада 1930 р. (пол. – Kodeks postępowania cywilnego z r. 1930) [69, с. 115–258]. Кодекс складався із чотирьох розділів, які вміщували 516 статей. Він врегульовував діяльність судів при вирішенні цивільних спорів, якщо інше не встановлено іншими законодавчими актами. ЦПК Польщі

1932 р. розмежовував суди першої інстанції, куди входили Гродські [1] та Мирові суди і Окружні суди. Кодекс розмежовував повноваження мирових суддів та суддів, які розглядали торгові справи. Усі решта справ розглядали судді загальної юрисдикції. Основними правовими нормами, які регулював кодекс були: детальна компетенція кожного з судів, терміни подання позову та розгляду справи, предмет спору та визначення його вартості, види доказів, винесення рішень та забезпечення їх виконання, тощо.

– Про мову судочинства, прокурорської діяльності, нотаріату (O języku urzędowania sádów, urzędów prokuratorskich i notarjatu) – Закон Польщі від 31 липня 1924 р., який налічував 10 статей [250, с. 910-912]. Основні положення проголошували державну мову – польську – мовою судочинства, прокурорської діяльності та нотаріату. Якщо позов до суду подавався рідною мовою позивача, він був зобов'язаний подати переклад і державною мовою. В протилежному випадку позов не мав правових підстав. Польською мовою здійснювалися записи і до ґрунтових та іпотечних книг та до торгового реєстру. Вказаний закон відігравав вкрай важливу роль при укладенні договорів, зокрема письмових, оскільки недотримання вимог закону, тобто якщо договір не був укладений польською, він вважався недійсним, навіть у випадку не володіння сторонами державною мовою.

На основі положень вказаних цивільних, цивільних процесуальних, кодексів та інших законів, польський уряд ухвалював розпорядження, положення, постанови та укази. Зазначені правові акти були також використані в процесі написання даної роботи.

Для досягнення мети дослідження були проаналізовані матеріали судової практики у сфері розірвання цивільно-правових договорів, а саме

[1] Гродські суди – суди І інстанції у Другій Речі Посполитій, які розглядали дрібні побутові цивільні і кримінальні справи, а також надавали допомогу при розгляді справ іншим судам.

рішення польських судів, чинних на території Західної України у складі Польщі у міжвоєнний період [80–84]. Судові рішення надали змогу вивчити предмет укладення і причини розірвання договорів, їх зміст, форму, права та обов'язки сторін.

Вагому частину джерельної бази дослідження становлять також недосліджені матеріали українських державних архівів, зокрема двох Львівських, Волинського та Тернопільського.

Серед вказаних джерел слід відзначити матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Особливе значення для даного дослідження мали, насамперед, його фонди:

– Ф. 203 Управління гербових зборів у Львові [23–31]. Його фонди містять: копії статутів фінансових, торговельних та промислових організацій, протоколів і рішень загальних зборів організацій та установ, угод між приватними особами про заснування фірм і товариств, судових рішень про реєстрацію фірм, банків, нотаріальних актів про фінансовий стан фабрик, фірм, підприємств, угод державних установ, фірм, кооперативів, приватних осіб про купівлю-продаж, обмін, розподіл та оренду нерухомого майна, передачу права власності і т. п., трудових угод приватних осіб з підприємствами, заповітів, пожертвувань.

– Ф. 225 Концерн французьких нафтових промислових товариств [32–37]. Серед інших документів даний фонд містить обіжники і розпорядження, статути фірмі товариств; нотаріальні посвідчення про укладання договорів; звіти нафтових товариств про діяльність; протоколи загальних зборів та засідань правлінь фірм і товариств; повідомлення про сплату податків; доповідні записки про експорт нафтопродуктів; рішення судів про примусове стягнення заборгованості; листування з банками про надання позик, купівлю-продаж акцій нафтових товариств; рапорти адвокатів про ведення судових процесів; судові засвідчення реєстрації нерухомого майна та інші юридичні документи.

– Ф. 299 Державна спортивна монополія. Львівське відділення [38]. Серед масиву документів даного фонду виявлено та опрацьовано договір оренди нерухомості, укладений як польською, так і українською мовами.

Вказані договори купівлі-продажу, оренди, майнового найму, позики дозволяють проаналізувати умови та предмет укладення договору, використовуючи правові механізми його функціонування та припинення.

Вагому частку дисертаційного дослідження становлять судові справи про розірвання договорів. Особливо цінними при написанні наукової роботи були матеріали: Державного архіву Львівської області: Ф. 91 Стрийський окружний суд [13–22]; Державного архіву Тернопільської області: Ф. 25 (Тернопільський міський суд) [40–43], Ф. 147 (Тернопільський окружний суд) [44–49], Ф. 188 (Бережанський окружний суд) [54–61], Ф. 362 (Чортківський окружний суд) [50–53]; Державного архіву Волинської області: Ф. 180 (Луцький Гродський суд) [2–5]. Значна кількість недосліджених до сьогодні справ у вищезазначених фондах стосується розірвання чи визнання недійсними договорів: купівлі-продажу, оренди, позики, зберігання, позички, поруки, довічного утримання, шлюбних договорів, тощо. Поряд із іншими матеріалами у судових справах про розірвання договорів вагомим для дослідження є рішення суду, де вказувалися підстави такого розірвання відповідно до чинного на той час законодавства. Також було проаналізовано терміни дії, розірвання та визнання недійсними укладених договорів на території Західної України у складі Польщі. Слід зазначити, що позовні заяви нерідко складалися як польською, так і українською мовами, а рішення суду – лише польською мовою, незалежно від володіння нею сторонами. Деякі справи містять не одне, а кілька рішень суду. Таким чином, якшо однією із сторін було оскаржене рішення суду першої інстанції (повітового суду), то сторона подавала апеляцію до вищестоячого суду (окружного), а потім і касацію – до Найвищого суду у Варшаві. Як правило, Найвищий суд направляв

справу на повторний розгляд до окружного суду за місцем проживання сторін.

Для укладення та посвідчення договорів, які б в повній мірі відповідали чинному на той час у Польщі законодавству сторони зверталися до нотаріусів. У зв'язку з цим було проаналізовано кілька архівних фондів, які відображають нотаріальну діяльність. Так, Ф. 282 (Нотаріальний архів в Луцьку) [6–12] містить матеріали записів нотаріальних дій, зокрема що стосуються укладення та посвідчення договорів, їх реквізити, квитанції оплати за нотаріальні послуги, тощо. Важливими елементами для дослідження виявилися і знайдені в Державному Волинському архіві (Ф. 67. Оп. 1. Сп. 4.) та Львівському історичному архіві нотаріальні збірки (Ф. 363. Оп. 1. Сп. 13.) документів, тобто книги реєстрів нотаріальних дій і окремих нотаріусів: Ізебського Владислава (м. Берестечко Дубенського повіту Волинського воєводства) [1] та Левицького Володимира (м. Львів) [39]. Документи, складені нотаріусами, дали змогу проаналізувати укладення та розірвання тих чи інших договорів, оскільки законодавство міжвоєнної Польщі зобов'язувало сторони більшість договорів, де ціна предмету договору була суттєво високою, укладати у письмовій формі та посвідчувати нотаріально.

Висновки до першого розділу

Виходячи із вищевикладеного, слід зазначити, що аналіз наукової історичної та історико-правової літератури, а також джерельної бази дослідження підтверджує, що спеціального детального і комплексного вивчення всієї системи зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі не проводилося. Основою висвітлення проблеми стали

численні нормативно правові акти, доповнені та проілюстровані архівними матеріалами.

При вивченні теми дисертаційного дослідження було виявлено, що характеристика зобов'язального права на території Західної України у складі Польщі неможлива без вказання причини перебування вказаних територій під владою Польщі. Усі міжвоєнні процеси та утворення держави – Другої Речі Посполитої (Польщі) чітко та детально описані у сучасних історико-правових джерелах. Однак, що стосується характеристики зобов'язальних правовідносин та чинності на західноукраїнських землях різних правових систем – це є малодослідженим фактом і потребувало детального вивчення.

Більшість сучасних істориків права, таких як В. С. Макарчук, І. Я. Терлюк, Є. О. Харитонов, Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко та інші лише описово торкалися окремих норм зобов'язального права Польщі міжвоєнного періоду. Дещо більшу характеристику зобов'язальних правовідносин відповідно до чинних у тогочасній Польщі нормативно-правових актів подають польські правознавці кінця XIX – початку XX століття: Ф. Золл, Г. Конік, Е. Маргуліс, Ф. Боссовський та інші. Однак, ґрунтовного та повного порівняльного аналізу тогочасних норм у сфері зобов'язального права здійснено не було. Праці відомих на той час у Польщі правознавців характеризують лише самі правові норми, а не практики їх застосування. Також авторами не здійснювалося співставлення чинних у тогочасній Польщі норм кодексів у сфері зобов'язальних правовідносин, використовуючи архівні матеріали та судову практику.

Опрацьовуючи архівні матеріаліи, збірники документів, нормативно-правові акти, періодичні видання, праці вітчизняних та зарубіжних вчених було доведено необхідність подальшого вивчення проблеми становлення і розвитку зобов'язального праа на території Західної України у складі Польщі у вказаний історичний період.

Вивчаючи історико-правові джерела було перевірено їх важливість шляхом співставлення та аналізу. Комплексне використання документального матеріалу дало змогу не лише простежити основні напрями чинності австрійського та російського законодавства у сфері дії та припинення зобов’язань, а й проаналізувати рівень впливу австрійської правової системи на утворення правових норм, які трансформувалися у новий, єдиний для усієї Польщі Зобов’язальний кодекс 1933 р., що увібрав в себе риси європейської правової традиції.

РОЗДІЛ 2
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗЕМЕЛЬ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ

2.1 Соціально-політичне становище Західної України у складі Польщі

Наприкінці XVIII ст. статус західноукраїнських земель, питання їх приналежності до Австрії або Росії стало одним з найвагоміших факторів у переговорах між цими обома державами. Станом на 1772 р., тобто на момент першого поділу Речі Посполитої, існувала більша ймовірність переходу Галичини під владу Росії. Однак, менш значне зовнішньоекономічне та політичне становище Російської імперії в тогочасній Європі, провідна роль монархії Габсбургів та її підтримка з боку європейських держав зумовили приєднання Галичини у 1772 р. до складу Австрії [289, с. 184].

У листопаді – червні 1814–1815 рр. у м. Відні був проведений конгрес[1], на якому держави-учасниці конгресу по-новому поділили територію Європи, після закінчення війни з Наполеоном. За результатами домовленості в ході тривання конгресу Австрія отримала від Російської Імперії східну частину Галичини (Тернопільський округ). Підляшшя та Холмщина залишилася у складі Польщі, тобто тієї частини, яка від неї залишилася після третього

[1] Віденський конгрес – конференція послів великих держав Європи, очолювана австрійським дипломатом Клементом Венцель Лотар фон Меттерніхом, яка проходила у Відні з 1 листопада 1814 р. до 8 червня 1815 р. Його мета полягала в тому, щоб врегулювати питання і перекроїти континентальну політичну карту після розгрому наполеонівської Франції.

поділу у 1795 р. – Варшавського князівства. Останнє, в свою чергу, залишилося під автономною частиною у складі Російської імперії [194, с. 289].

Отримані внаслідок поділу Речі Посполитої українські та польські землі було об'єднано в єдину адміністративно-територіальну одиницю під назвою Королівства Галичини та Лодомерії (нім. – Königreich Galizien und Lodomerien).

Одним з перших кроків австрійської влади в Галичині було проведення адміністративно-територіальної реформи, згідно з якою Галичину було поділено на округи і дистрикти. У 80-их роках XVIII ст. поділ на дистрикти було ліквідовано. Наприкінці XVIII ст. кількість округів було дещо збільшено. Наступний етап адміністративно-територіальної реформи в Галичині припав на другу половину XIX століття. Зокрема, у 1867 р. згідно з постановою міністерства внутрішніх справ від 19 червня 1867 року «Про зміну меж адміністративних округів у королівстві Галичини і Лодомерії разом з Великим герцогством Краківським» за погодженням з імператором замість округів в Галичині були утворені повіти [251, с. 185–187].

Після анексії Галичини активні дії австрійського уряду були також скеровані на реформування органів влади та самоврядування. До цього на території Галичини діяла система органів державної влади і місцевого самоврядування шляхетської Речі Посполитої, значною мірою недосконала та неефективна, що зумовлювалося небажанням польської шляхти відмовлятися від привілею, тобто не нести відповідальності перед державою за будь-які вчинювані дії «nie krępowana przez żadną kontrolę państwa samowola szlachty oraz zwyczaj» [346, с. 225].

Під час організації на території Галичини органів державної влади особлива увага австрійського уряду спрямовувалася, зокрема, на утворення судових та інших правоохоронних органів, що зумовлювалося, в тому числі, і постійними спалахами невдоволення населення австрійським пануванням, здійснення урядом Австрії колонізаторської політики в Галичині. Такі

колоніальні нововведення торкнулися, перш за все, органів суду, прокуратури, поліцейського апарату та адвокатури.

Судочинство у містах здійснювалося магістратськими судами, а у селах ця функція належала до компетенції мандаторів (лат. mandatum – доручення; у Австрії це були чиновники з повноваженнями, отриманими від окружної влади, які крім судочинства у першій інстанції виконували й ряд інших функцій: збирали податки, охороняли правопорядок, застосовували тілесні покарання). Дана система судоустрою і судочинства потребувала негайного реформування. Цьому сприяли як її недосконаліть і неефективність, так і пожвавлення торгово-економічних відносин в Галичині. Крім того, декларування австрійським урядом політики демократизації державного апарату вимагало відокремлення суду від адміністрації та забезпечення його незалежності. Значний вплив на реалізацію цих декларацій уряду мала революція 1848 р. у Франції. «Весна народів» була спрямована на усунення державного абсолютизму [167, с. 12] і піднесла на якісно новий рівень також і правову систему австрійської імперії.

Після закінчення Першої світової війни поневолені народи, які знаходилися у складі Австро-Угорської монархії та Російської імперії розпочали активні дії для відновлення своєї державності. Революційні рухи у Росії (у лютому та жовтні 1917 р.) та в Австро-Угорщині (жовтень-листопад 1917 р.) призвели до утворення нових державних формувань. Так у листопаді 1918 р. проголосили свою незалежність Угорщина, Чехословаччина, Сербо-Хорвато-Словенська держава. До самовизначення прагнули і західні українці.

Спочатку право на самовизначення відбувалося у складі Австро-Угорської монархії на умовах федерації. Так 18 жовтня 1918 р. у Львові були скликані збори українських послів австрійського парламенту галицького і буковинського сеймів, де було обрано Українську Національну Раду (УНРаду) на чолі з Є. Петрушевичем. Однак, Польща мала власні плани на Галичину, яку вважала «історично польською землею». Так, 28

жовтня у Кракові була утворена Польська Ліквідаційна комісія, яка 1 листопада мала приїхати у Львів, щоб оформити перехід краю до складу Польщі [214, с. 4].

УНРада, випередивши поляків, розіслала по всій Галичині розпорядження усім українським організаціям та військовим формуванням узяти владу в свої руки. Це відбулося мирно, без зброї та конфліктів, однак 1 листопада 1918 р. польські війська увійшли до Львова.

9 листопада 1918 р. УНРада проголосила державу – Західноукраїнську Народну Республіку, до складу якої, крім Східної Галичини, мали увійти Північна Буковина та українські повіти Закарпаття. У вересні 1919 р. (Сен-Жерменський мирний договір) Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини, а Північна Буковина, за Севрським мирним договором 1920 р., – перейшла до Румунії. Таким чином, ЗУНР охоплювала лише територію Східної Галичини з 4 млн населенням, де 75 % становили українці [212, с. 48-50].

Президентом ЗУНР став Є. Петрушевич. 9 листопада був створений уряд ЗУНР (Державний секретаріат), у склад якого входили 14 міністерств. Уряд очолив К. Левицький. 13 листопада 1918 р. прийняла «Тимчасовий Основний закон», який проголошував народний верховенство і суверенітет народу, його виборче право, поділ влади на законодавчу (Сейм), виконавчу (уряд) і судову. 30 жовтня 1918 р. УНРада проголосила Легіон українських січових стрільців збройними силами держави та оголосила своїм рішенням не визнавати нормативні акти Польської ліквідаційної комісії на своїх теренах.

4 січня 1919 р. УНРада прийняла ряд законів, регламентуючих її компетенцію, організацію та діяльність: про Виділ УНРади; доповнюючий Статут; про спосіб оголошення законів та розпоряджень; про недоторканність членів УНРади. Пленум обрав виділ Укради, який налічував 9 членів та президента. Повноваження виділу були наступними: призначати та знімати з посад членів уряду, приймати рішення про амністію, призначати вищих державних цивільних і військових керівників, затверджувати і проголошувати

закони. Рішення схвалювалися більшістю і були правомірні за присутності щонайменше шести членів виділу [157, с. 52].

Згодом уряд ЗУНР змушений був під натиском польської армії переїхати зі Львова до Тернополя, а потім до Станіслава (тепер – Івано-Франківськ). У Станіславі було створено колегіальний органз десяти осіб, який виконував функції глави держави. Головою цього комітету був сЄ. Петрушевич. Був сформований і новий державний секретаріат на чолі з С. Голубовичем [157, с. 127–128].

Західноукраїнську Народну Республіку визнали ряд держав: Українська Народна Республіка, Австрія, Німеччина, Чехословаччина, Угорщина. Були встановлені дипломатичні відносини з Югославією, Італією, Канадою, Бразилією, Ватиканом [111, с. 112–115].

4 січня 1919 р. було проголошено акт Злуки ЗУНР та УНР, а 22 січня у Києві урочисто було проголошено злуку Наддніпрянської України, Галичини, Буковини, Закарпаття в Українську Народну Республіку, а ЗУНР було переіменовано в Західну область УНР (Зо УНР), однак організація державної влади не змінилася, фактично продовжкували діяти дві українські держави.

Протистояння Української Галицької армії (УГА) та польських військ було не на користь українців в силу відсутності достатньої кількості її чисельності та озброєння, тоді як поляки залучилися підтримкою Франції. У липні 1919 р. польські війська витіснили УГА з Галичини [206, с. 177].

Претензії на західноукраїнські землі з боку сусідніх держав, особливо Польщі, збройна агресія на території ЗУНР, міжнародне невизнання – всі ці факти не дозволили реалізувати тривалу діяльність Західноукраїнської народної республіки.

28 червня 1919 р. між державами-переможницями у Першій світовій війні (Великобританією, США, Францією, Бельгією, Італією, Японією) та Німеччиною був укладений Версальський мирний договір. В його основу ліг проект мирного договору американського президента Вудро Вільсона, оголошений в Конгресі США 8 січня 1918 р., який завершував першу світову

війну. Він включав припинення озброєння німецьких частин з Росії та Бельгії, проголошення незалежності Польщі і створення «загального об'єднання націй», яке в подальшому отримало назву Ліги націй.

П. 13. програми В. Вільсона зазначав: «Потрібно утворити незалежну польську державу, яка повинна включати в себе всі території з безспірно польським населенням, якому потрібно забезпечити вільний і надійний доступ до моря, і політична і економічна незалежність якої, як і територіальна цілісність, повинні бути гарантовані міжнародним договором». До цього пункту В. Вільсон також додав власний коментар, який полягав у тому, що незалежна Польща утворена зі всіх прилеглих територій, на яких проживають поляки, є справою європейського укладу [367, с. 215–217]

Переважна більшість існуючих держав, до яких належала і Польща, перед поділом мали на своїх територіях народи, які в етнічному та мовному світлі становили мішану народність. Як вважали європейські політики, різниця між «Platt-deutsch» і «Ober-deutsch» не була меншою, ніж різниця між польською та українською мовами. Таким чином, на думку науковців того часу, Польща, яка об'єднувала в собі частини Литви і Німеччини могла об'єднати в собі і частину російської культури (так називали українські землі) [327, с. 11–12].

Польсько-радянська війна завершилася мирними перемовинами у Мінську, згодом продовженими в Ризі. Там, 12 жовтня 1921 р. було підписано мирний договір між Польщею та трьома радянськими республіками – Російською, Білоруською й Українською. За цим договором усі територіальні претензії Польщі були задоволені: за нею залишилися західнобілоруські землі до річок Двіни та Березини й західноукраїнські – до Збруча та Дністра. Польща визнавала радянські республіки – Україну та Білорусь. Обидві сторони зобов'язалися створити належні умови для вільного національно-культурного розвитку національних меншин [216, с. 188].

Ризький мирний договір був вигідним для Польщі. Він означав збереження її незалежності, консолідації нації, піднесенню патріотизму.

Договір закріплював за Польщею великі території непольських земель з її непольським населенням.

Угода між владою Польщі та Директорією на чолі з С. Петлюрою, а також Ризький мирний договір 1921 р. стали підставою для клопотання Польщі перед міжнародними організаціями про остаточне визнання її прав на Східну Галичину і Волинь. Західноукраїнський уряд, президент ЗУНР Є. Петрушевич, українські організації та населення категорично заперечували польські претензії. Однак, українське питання західні держави, в тому числі Франція і США зігнорували.

Щоб переконати міжнародну спільноту про свої добрі наміри, польський Сейм улітку 1922 р. ухвалив рішення, спрямовані на запровадження на «східних окраїнах» воєводської автономії та створення українського університету [326, с. 28–30]. Хоча це на практиці і не було реалізовано, але стало ще однією підставою і аргументом на користь Польщі.

14 березня 1923 р. Рада Послів Ліги Націй визнанала східний кордон Польщі. За цим рішенням до Польщі були приєднані Східна Галичина, Західна Волинь, Західна Білорусія і Віленщина [144, с. 219–220].

Характеризуючи приєднані у міжвоєнний період до Польщі західноукраїнські території, слід зазначити, що в основі терміну «Галичина» лежить традиція Галицького князівства, яке сформувалося приблизно в другій половині XII ст. відповідно до тих територій, які у XIX ст. називали Східною Галичиною. В кінці XII ст. Галицьке князівство увійшло до складу більшого територіального утворення, яке називалося: «Галич-Володимир», «Волинь-Галич», «Земля Волинська», «Малоросія», «Русь» і «Галицько-Волинське князівство». З XIV по XVIII ст.ст. у складі Польщі «Землею Галицькою» називалася невелика частина Східної Галичини, пов’язана з Галичем. Австрійські історики повернулися до назви «Галичина», і сюди входили усі землі, які Австрія отримала з числа колишніх володінь Польського королівства. Остаточно Галичиною стали називати землі старого

Галицького князівства, населені українцями, та частина Малопольщі з польським населенням [114, с. 362–364].

«Волинь» (Волинська земля) – першочергово так називалася область по верхній течії західного Буга і по правим протокам Прип'яті. Це – одне з воєводств Другої Речі Посполитої, сформоване із західних частин колишньої Волинської губернії, які відійшли до Польщі за Ризьким мирним договором. Волинське воєводство складалося із 10 повітів: Володимирівський, Горохівський, Дубненський, Здолбунівський, Костопільський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Рівненський [112, с. 32–34].

Слід зазначити, що в польській історії західноукраїнські, західнобілоруські та частина литовських земель, включно із Вільнюсом описуються як Kresy Wschodnie – Східні окраїни (пол. Kresy Wschodnie, від польського «крес» – границя, кінець, край). Вказані землі становили майже половину її території. Як було вказано вище, у період між 1918–1921 рр. Польща вела три війни: з українцями, більшовиками та литовцями. У польській політиці, окреслюючи кордони на сході Польщі, політики брали за основу політику існування Речі Посполитої 1569–1795 рр., утвореної за результатами Польсько-Литовської унії, політичних відносин народів, які проживають між відродженою Польщею та більшовицькою Росією, зіткненнях народно-демократичних рухів та федеративною концепцією Ю. Пілсудського щодо утворення держави [291, с. 5].

В травні 1919 р. Національно-народна партія Польщі подала до Сейму пропозицію щодо надання автономії Південно-Східним територіям, куди і входили західноукраїнські землі, а саме Східна Галичина. Це відбулося перед підписанням Версальського миру, коли Червона армія підійшла до Збруча, а західні держави ще не надали дозвіл на розширення польських територій аж до Збруча. Дану пропозицію підтримали тогочасні члени польського Сейму: А. Скарбик, С. Гломбінський, М. Сейда, Е. Дубанович, С. Грабський, В. Корфанти, Й. Заморський, В. Станічкіс, А. Дембський та інші. Згодом

політична ситуація змінилася на користь Польщі, пропозиція була анульована, а його автори оголосили себе прихильниками народної асиміляції[1] [351, с. 48–52].

Важка ситуація склалася у східних воєводствах Польщі. Ідея автономії існування Західної України у складі Польщі так і не була втілена у життя, не зважаючи на всі намагання представників уряду ЗУНР. Спроби порозуміння відкидали обидві сторони. Східна Галичина не визнавала польський уряд і адміністративні органи на місцях. Результатом стало те, що українці проігнорували перепис населення 1921 р., а у 1922 р. – бойкотували вибори до польського Сейму [134, с. 117-118, 371, с. 86–88]. Нерідко зустрічалися і терористичні напади на польських урядовців та державні установи з боку підпільних організацій українських націоналістів. Однак, польський уряд продовжував зневажати національні та соціально-культурні особливості українців та продовжував реалізовувати політику пригноблення національних меншин, в т. ч. і українців, які проживали на території Східної Галичини та Західної Волині.

Однак, міжнародні зобов'язання Польщі перед світовою спільнотою щодо дотримання прав та інтересів національних меншин були визначені у Конституції Польщі 1921 р., але на жаль, Конституція Польщі 1935 р. перекреслила усі попередні норми. Так, парламентсько-президентський устрій держави був замінений на авторитарний, де не було місця для демократичних засад і принципів функціонування держави із дотриманням прав та свобод громадян та рівноправним розвитком національних меншин.

Остаточно приєднані у 1923 р. Західноукраїнські землі, які складали Львівське, Станіславське, Тернопільське та Волинське воєводства були частиною території «Східних окраїн», куди входили також білоруські та

[1] Народна асиміляція (від лат. assimilatio — уподібнення) – складова культурної асиміляції, тобто процес, який включає суспільні та психологічні зміни, яким підлягають національні меншини, які відлучаються від звичного середовища у своїй соціальній групі та долучаються до проживання в іншій групі з іншою культурою.

литовські землі, які складали Новгородське, Поліське, Віленське і Бялостоцьке воєводства [291, с. 6].

Польща вважала «Східні окраїни» лише сировинним придатком до своєї економіки, оскільки левова частка промисловості була сконцентрована у центральній Польщі та на заході країни. Українське населення в переважній більшості володіли невеликими земельними ділянками, а основні земельні ресурси належали поміщикам та державі. Для ополячення українських територій польський уряд переселяв сюди так званих «осадників». Це були польські солдати (як діючі, так і у відставці), а також цивільне польське населення. Їм надавали тут земельні ділянки площею від 10 до 50 га. Всього на ці території у міжвоєнний період переселилося 300 тис. поляків. Такі методи польська влада використовувала, перш за все, в межах аграрної реформи, а також з метою послабити національно-визвольний рух на території Західної України [179, с. 189–193].

У 1927 р. головуючим у Волинському Воєводстві був призначений Г. Юзевський. Він пропагував проведення національної політики на території воєводства, яка враховувала інтереси національних меншин, в т. ч. і українців, однак із поєднанням їх з польською національною культурою. Для реалізації поставлених завдань воєвода сприяв залученню українців до адміністративних посад на місцях, підтримував українські культурні осередки, був прихильником ультраквістичних шкіл, які завуальовано мали назву бікультуральних. Політика Г. Юзевського базувалася, перш, за все на тому, щоб об’єднати українців та поляків у боротьбі проти комуністичного руху. Таким ставленням воєвода прагнув послабити український рух на Волині, однак це йому не вдалося, і протипольські настрої посилювалися. У 1938 р. Г. Юзевський був звільнений з посади [326, с. с. 24-28].

Після того, як 14 березня 1923 р. Рада Послів країн Антанти остаточно передала полякам владу у Галичині, президент Західноукраїнської Народної Республіки, яка знаходилася в еміграції, Є. Петрушевич склав свої

повноваження. Були розформовані і урядові установи та дипломатичні представництва ЗУНР за кордоном.

На думку Н. Дейвіса результату війни на польських землях ніхто не міг точно передбачити, і в силу тривання міжвоєнного періоду у Європі не потребував ніякої боротьби. Так, відбувалися воєнні кампанії за участю поляків, але здебільшого прагнення і бажання польського народу до незалежності не мали жодного значення. Створення незалежної Польщі 1918 р. було наслідком «щасливої випадковості» [130, с. 738], оскільки провідні європейські та світові держави: Франція, Великобританія, Німеччина, Росія, Японія, США вважали вигідним її існування у міжвоєнний період.

У березні 1920 р. територія Західної України, включно із частинами Білорусії, Литви та Росії, були офіційно перейменовані польською владою у Східну Малопольщу, а потім у Польщу «Б» (на відміну від корінної Польщі «А»). Це зумовлювалося різним рівнем економічного розвитку вказаних територій. Так, до Польщі «А» відносилися території, розташовані на захід від Вісли, а до Польщі «Б» – на схід. До воєводств Польщі «Б» відносилися: Віленське, Новгородське, Поліське, Волинське, Львівське, Станіславське, Тернопільське, Бялостоцьке і Любельське. У Польщі «А» була краще розвинута промисловість, наприклад, там виготовлялося 85 % електроенергії і 100 % металу. Натомість, у Польщі «Б» в більшій мірі переважав розвиток сільського господарства. У 1937 р. лише 12,2 % робітників «східних окраїн» працювали у промисловості [322, с. 216-220].

Територія Західної України у складі Польщі включала 35 % земель і 30 % населення усієї Другої Речі Посполитої та включала 5 воєводств – Волинське, Львівське, Поліське, Станіславівське, Тернопільське. 26 вересня 1926 р. Польща прийняла закон про правові засади самоврядування воєводства (пол. – Ustawa o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego). За цим законом у воєводствах утворювалися сеймики (обиралися на один рік), які регулювали питання у сферах: господарства,

культури, охорони здоров'я, піклування над бідними, адміністративного самоврядування та місцевого бюджету. Особливі норми стосувалися самоврядування у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах. Так, у цих трьох воєводствах сеймики складалися з двох палат, одну з яких представляли українці. Рішення, прийняті сеймиками, потребували санкції Президента Речі Посполитої за погодженням з відповідним міністром [374, с. 155]. Таким чином, сеймики були лише формально виборними незалежними органами самоврядування на місцях, і їх рішення в повній мірі залежали від централізованої влади в особі президента (в подальшому – начальника держави) та уряду.

Станом на 1921 р. територія Польщі становила 388 тис. кв. км, що становило 52 % території Першої Речі Посполитої, в кордонах 1772 р., з населенням 27,2 млн. чол. За польськими даними в країні налічувалося 69,2 % поляків, 14,3 – українців, 7,8 євреїв, 3,9 – білорусів, 3,9 – німців, 0,9 % інших національностей. Національні меншини становили 30,8 % усього населення країни [216, с. 191].

Майже п'ять мільйонів українців становили найчисленнішу меншину, компактно населену вздовж Карпатських гір аж до Річки Попрад на Заході й трохи розпорошену в південно-східних районах в околицях Перемишля, Рави-Руської, Ковеля, Луцька, Рівного, Кремінця, Дрогобича й Коломиї. Після поразки ЗУНР та союзу Пілсудського з Петлюрою українське населення було змушене відкласти свої сподівання на автономію. Проте, збереглися соціальні і культурні організації, засновані за днів Галичини, а кілька національних партій, і радикального і ліберального напрямів могли існувати й надалі. Так, продовжували діяти: Українська соціал-демократична партія, Український соціально-селянський робітничий союз, Українське націонал-демократичне об'єднання. Остання навіть делегувала своїх членів у парламент Польщі [130, с. 748–749].

Проте, діяльність жодної з партій не могли припинити негативне ставлення поляків до українців. На цьому підґрунті і виник тероризм. Нелегальна Українська військова організація (УВО) та її наступниця від

1929 р. Організація українських націоналістів (ОУН) на територіях Німеччини та Австрії започаткували акції протесту. Вбивство 1931 р. Т. Головка, видатного теоретика соціалізму і колегу Ю. Пілсудського, 1934 р. – Б. Перацького, міністра внутрішніх справ, спровокували санаційний режим. На дрібні партизанські акції в 1932–1933 рр. на Волині та Поліссі влада відповіла введенням на їх території численних підрозділів армії та поліції і знищення осіб, запідозрених у переховуванні повстанців [332, с. 354–356].

Українці проживали здебільшого на південно-східних територіях Польщі. Якщо розділити по воєводствах, то: Станіславське – 72 %, Волинське – 68,4 %, Тернопільське – 45,5 %, Львівське – 34 %. Переважна більшість українців були селянами, які становили 80 %, а сільськогосподарських робітників було 8 %. Українське село складалося із роздріблених сільськогосподарських угідь. Більші маєтки знаходилися на Волині. Українці, які населяли територію Другої Речі Посполитої, проживали як на колишніх російських територіях, так і в колишній Австро-Угорщині, що значно вплинуло на рівень їх культури, ментальність, віросповідання [305, с. 224–229].

Українці, які населяли територію Західної України в переважній більшості були греко-католицького та православного віросповідання. За переписом 1931 р. греко-католики у Польщі становили 3 336 тис. вірян (10 % населення Польщі), православні – 3 763 тис. (11, 8 %). Греко-католики мешкали компактно на території Східної Галичини: у Львівському, Станіславському, Тернопільському воєводствах. Кількадесят парафій були і на теренах Підляшшя, Люблінщини, Волині та Поліссі [134, с. 134-136]. Церква була першочерговим чинником до національної свідомості. Таким чином, в той час, конфлікти у Малопольщі між українцями та поляками були найбільш помітними.

За офіційними даними у промисловості Східної Галичини було зайнято лише біля 7,9 % всього працездатного населення, а заробітна плата робітників складала не більше 50 % від заробітної плати робітників у центральній частині Польщі. Характерним був розвиток, насамперед,

дрібного ремесла. Хоча природні багатства цього регіону були доволі великими [117, с. 17]. Наприклад, Східній Галичині видобували 100 % обсягу видобутку калієвої солі у Польщі, тут зосереджено 90 % всіх запасів польської нафти, природного газу. Промисловість у Польщі в період між двома світовими війнами становила 0,5–0,7 % світового промислового виробництва, хоча населення Польщі сягало 1,6 % населення світу [153, с. 58].

Численні норми міжнародно-правових договорів, за якими Польща зобов'язувалася забезпечувати українцям широкі можливості для вільного розвитку національної культури та освіти, грубо ігнорувалися. Із прийняттям 31 липня 1924 р. закону Польщі про державну мову і мову державної адміністрації та місцевого самоврядування «O języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych wlads administracyjnych» українською мовою було дозволено користуватися у багатьох сферах суспільного життя і діяльності [73, с. 1094]. Однак, прерогатива адміністративної влади полягала в наданні на це дозволу. На посади урядовців та чиновників призначалися лише поляки, які умисно розглядали заяви, скарги, пропозиції, виносили рішення по тій чи іншій справі лише польською мовою, ігноруючи норми вищевказаного закону. Право вживання української мови в судах, прокуратурі і нотаріаті було сформульовано так, що скрізь це право польськими чиновниками зводилося нанівець [117, с. 325].

Українських селян, які були нездатні писати польською мовою, адміністративна влада Польщі викреслила з виборчих списків. Український національний рух, опинився між двох вогнів: з однієї сторони – Польща, яка знищувала будь-які прояви відстоювання прав українців як численної національної меншини, з іншої – більшовицька Росія з примусовою колективізацією та штучно створеним голодомором [322, с. 327–328].

Після рішення Ради послів Антанти від 14 березня 1923 р. про передачу Східної Галичини Польщі міністерство релігійних віросповідань і освіти закрило єдину українську державну чоловічу учительську семінарію у Львові,

а в грудні 1923 р. в обох українських жіночих семінаріях було запроваджено утраквізм (двомовне викладання) [193, с. 36–37].

Ухвалені у Польщі 1924 р. Закон «Про освіту», а також Закон «Про мову державну і мову органів влади та самоврядування» від 31 липня 1924 р. здійснили реформування українських шкіл. Якщо у 1924 р. в Східній Галичині ще було 2151 українська школа, то у 1930 р. їх залишилося 716, а кількість двомовних збільшилася до 1793 шкіл. У 1938-1939 рр. двомовних загальних шкіл було вже 3064, і 2 середні. Лише з українською мовою навчання залишилася 461 загальна школа, 24 гімназії та 21 ліцей. В 2123 школах українську мову викладали окремим предметом [134, с. 128].

При здобутті вищої освіти українці допускалися до навчання у Львівському університеті (у 1921–1939 рр. –Університет Яна Казимира) лише після того, як відслужили в армії і дали присягу на вірність Польщі. Також в університеті були ліквідовані засновані ще австрійським урядом українські кафедри. Це призвело до заснування у Львові Таємного університету, диплом якого визнавався в багатьох країнах Європи [211, с. 13–14]

У вересні 1939 р. польські «Східні окраїни», на відміну від решти Польщі, потрапили під радянську окупацію. Приводом для цього став підписаний 23 серпня 1939 р. у Москві таємний пакт Ріббентропа-Молотова, який зазначав лінію демаркації кордону між СРСР та Німеччиною. 17 вересня 1939 р. СРСР здійснив вторгнення в Польщу, швидко просуваючись на захід. Вже 22 вересня обидва агресори влаштували спільний парад у Брест-Литовську. Цей парад мав відзначити спільну перемогу військ Червоної Армії і Вермахту над Польщею і символізував збройне братерство вояків обох країн.

2.2 Правові засади зобов'язального права на території Східної Галичини та Західної Волині

У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. українські землі Східної Галичини входили до складу Австрії, в подальшому – Австро-Угорщини, що й відбилося на правовій системі, яка функціонувала в Галичині. Одразу ж після приєднання західноукраїнських земель, австрійський уряд здійснював уніфікацію законодавства. Уніфікація дозволяла більш ефективно здійснювати владою свої адміністративні функції на місцях.

Ліквідація партикуляризму у політичному та соціально-економічному життя країни здійснювалася шляхом створення єдиних норм і у цивільно-правовій сфері.

Перші помітні спроби кодифікації права усіх австрійських земель були зроблені Максиміліаном I (король Німеччини, імператор Священної Римської імперії, ерцгерцог Австрійський, реформатор державних систем Німеччини та Австрії). В подальшому результатом цієї кодифікації став Австрійський кодекс (Codex Austriacus) 1704–1777 рр., у якому вміщувалися цісарські мандати, декрети та резолюції. Австрійський правознавець Франц фон Карієнт був першим, хто систематизував австрійське право у формі інкорпорації і видав у 1704 р. у Відні всі нормативні акти, що були прийняті або затверджені, починаючи з правління Фердинанда I [182, с. 18].

Для уніфікації цивільного права в межах імперії та ліквідації його партикуляризму в 1753 р. було створено кодифікаційну комісію. Робота над кодифікацією цивільного права тривала не одне десятиріччя, і врешті-решт у 1797 р. було введено в дію Галицький цивільний кодекс. Спершу його дія поширилася на території Галичини. В подальшому вказаний кодекс зазнав кількох переробок, і у 1812 р. він набув чинності і у всій імперії, отримавши назву Австрійський цивільний кодекс [221, с. 257].

Кодекс налічував 1502 параграфи, які об'єднувалися у три частини. У вступі (статті 1–14) викладено загальні положення цивільного права та цивільних законів, перша частина (статті 15–284) містила норми щодо особистих прав, друга (статті 285–1341) характеризувала речові права; третя (статті 1342–1502) подавала загальні положення зобов'язального і майнового права [292, с. 6].

Окремі правові конструкції було запозичено з Цивільного кодексу Франції 1804 р. Австрійський кодекс 1811 р. (більшість положень вказаних кодексів чинні і на сьогоднішній день), присвячені цивільному праву, на відміну від попередньо чинного Прусського земського уложення 1794 р., яке охоплювало багато галузей права [182, с. 19.].

Після вступу в законну силу Австрійського цивільного кодексу було запроваджено чимало додатків до нього: Закон від 27 квітня 1896 р. про договір купівлі-продажу зі сплатою частками, Закон від 9 серпня 1900 р. про відповідальність за шкоду, заподіяну автомобілями, ЦЗакон від 26 квітня 1912 р. про право будівництва на чужій землі, а також Закон про авторське право від 26 грудня 1895 р., який визначав права на твори літератури, мистецтва, фотографії як особливий вид розумової діяльності [160].

На початку XX ст. численні недоліки кодексу, пов'язані в т.ч. з його архаїчністю і надмірною юридичною простотою, стимулювали наукові роботи з його модернізації, ініціатором якої виступив професор Віденського університету Д. Унгер. Протягом 1914–1916 рр. 180 норм кодексу одержали нову редакцію, були доповнені чи вилучені з тексту. Після змін та доповнень відчувався надмірний вплив німецької юриспруденції і змісту Німецького цивільного кодексу. Новели стосувалися усіх інститутів цивільного права, але особливо – загальних положень договірного права, договорів про найм житлових приміщень, оренди, договорів підряду, трудових угод [227, с. 441–442].

Значні доповнення у Австрійський цивільний кодекс були внесені вже після Другої Світової війни. Це стосувалося цивільних прав іноземців,

значення норм міжнародного приватного права, тощо. Але, в цілому Австрійський цивільний кодекс залишається чинним в Австрії і на сьогоднішній день.

Важливим кроком до врегулювання цивільних правовідносин в Австрії було прийняття у 1763 р. Кодексу вексельного права. Він складав 53 параграфи і регулював: питання надання, отримання та реалізації кредиту. Його чинність у 1775 р. була поширена на Галичину, де до цього часу вексельні справи регулювалися звичаєвим правом [181, с. 78–81].

Майже водночас з підготовкою Цивільного кодексу розпочалася робота над складанням Цивільного процесуального кодексу, який вступив у дію у 1781 р., а пізніше був перероблений і введений у дію як Галицький цивільний процесуальний кодекс у Західній Галичині у 1796 р. і Східній Галичині – у 1807 р. Він складався із 617 параграфів.

Вищевказаний кодекс врегульовував усі стадії цивільного процесу: від подання позовної заяви до виконання рішення суду. Процес характеризувався надзвичайним зволіканням, повільністю у розгляді цивільних справ і великими судовими витратами, тому тривала робота над його вдосконаленням. У 1825 р. було створено новий проект Цивільно-процесуального кодексу Австрії, однак він прийнятий не був. Стали чинними лише його окремі положення, такі як: Адвокатська ординація 1849 р., Закон про компетенцію суддів 1852 р., Закон про судочинство у несуперечних справах 1854 р., а також ряд інших. Новий Цивільно-процесуальний кодекс Австрії був прийняти у 1895 р., і введений в дію у 1898 році. Він базувався на принципах усності, відкритості, вільного надання судових доказів і, порівняно з попереднім, дещо прискорив розгляд судових справ [156, с. 13, 15].

Не менше труднощів у кодифікації цивільного права зазнав уряд Російської Імперії на початку XVIII століття, адже все XVIII століття пройшло в безперервних і невдалих спробах систематизувати російські закони, які накопичилися після Уложення царя Олексія Михайловича 1649 року. В подальшому для цього одна за одною було створено десять

комісій. Остання, чинна вже при Миколі I, була перетворена у Другий відділ Його Імператорської канцелярії. Головою комісії був призначений російський державний діяч, правознавець, засновник російської юридичної науки, член Імператорської російської академії наук М. М. Сперанський. 1833 року були створені два законодавчі акти: Повне зібрання законів і Звід законів Російської імперії [155, с. 322–326].

Вперше Звід законів був виданий у 1832 році. Він був оголошений чинним джерелом права Маніфестом від 1 січня 1835 року. Перше видання 1832 р. та наступні – 1842 та 1857 років. Звід складася з 15 томів. Після 1857 р. Звід законів повністю не перевидавався, а виходили лише окремі томи. В якості окремого – 16-го тому в 1885 р. вийшли Судові статути, які містили норми процесуального законодавства. Між виданнями Зводу законів виходили щорічні і звідні (за кілька років) «Продовження» Зводу законів із зазначенням виключених та змінених статей. В Зводі законів були зібрані реально діючі у визначений момент часу закони щодо тих чи інших проблем права, тобто це був своєрідний довідник для юристів.

Відбір законодавчого матеріалу для включення у Звід законів здійснювався на основі Повного зібрання Законів. Перше Повне зібрання законів, що з'явилося у 1830 р., складало 45 томів, які містили 30 920 актів і 6 томів додатків.

Робота над Зводом законів була плідною і кропіткою. За зразок було взято Уложення Юстиніана. В подальшому, на основі Повного зібрання законів, були складені спеціальні історичні зводи з окремих галузей права. З них були виключені усі недіючі норми, повтори, з двох правових норм, які протирічили одна одній, перевага надавалася створеній пізніше.

Остаточно Звід законів Російської імперії складав 16 томів: 1. Звід основних державних законів; 2. Звід губернських закладів; 3. Звід статутів про цивільну службу; 4. Звід статутів про повинності; 5. Звід статутів про податки; 6. Митний звід; 7. Звід монетний. Звід статутів гірських; 8. ч. 1 Лісовий звід; 8. ч. 2 Звід рахункових статутів; 9. ч. 1 Звід законів про

власність; 9. ч. 2 Положення про сільську власність; 10. Звід законів цивільних. Звід законів межевих; 11. ч. 1 Статути духовних справ іноземних віросповідань; 11. ч. 2 Звід статутів навчальних. Статути кредитний, торговий; 12. Звід статутів шляхів сполучення. Статут будівельний; 13. Статути про суспільну зневагу, лікарський; 14. Статут про паспорти. Статут про цензуру і друк; 15. Положення про покарання; 16. Судові статути [146, с. 212–214].

Основи цивільного права, куди входило і зобов'язальне право, за Зводом законів базувалися, перш за все, на праві власності. Так, значні земельні угіддя не були визнані об'єктом приватної власності. Земельні наділи державних та удільних селян не могли відчужуватися. Щодо відчуження дворянських маєтків, то тут існувало право привілейованої купівлі майна членом даної родини чи роду. Законодавство передбачало і систему майорату, коли земельні володіння могли передаватися старшому синові у порядку надання спадщини [146, с. 355–360].

Речове право складалося із наступних інститутів: право володіння, право власності, сервітути, зобов'язальне право.

Володіння (навіть незаконне) охоронялося до тих пір, поки не знаходився власник. Визначення поняття права власності подане у ст. 420 ч. 1. т. 10 Зводу законів «Власність – це влада, встановлена цивільними законами, незалежна від сторонніх осіб над володінням, користуванням і розпорядженням власністю довічно та з передачею від покоління до покоління». Широко були представлені сервітути: право проїзду дорогами, плавання річками на суднах, право вічевої тяги суден і плотів. Законодавство також визначало такий сервітут як узуфрукт, тобто пожиттєве володіння річчю та отримання з неї плодів і доходів [248, с. 228–230].

Зобов'язання виникали з договорів та деліктів. Договори створювалися за взаємною згодою сторін (ст. 574 ч. 1 т. 10 Зводу законів). Зобов'язання забезпечувалися: завдатком, заставою, неустойкою і порукою.

Зобов'язальному праву за російським законодавством були відомі такі види договорів: міни, купівлі-продажу, запродажу, поставки, дарування,

майнового найму, чи прокату (по відношенню до нерухомості вживався термін «оренда»), позички (у рос. законодавстві – займу), підряду, особистого найму, страхування. Максимальний строк оренди становив 36 місяців, а максимальний розмір відсотків за договором займу не повинен був перевищувати 12. Відомим був також договір безоплатного користування, який називався позикою [147, с. 220–225].

Договір купівлі-продажу оформлявся нотаріально. Відчуження рухомих речей могло бути оформлене усно і підтверджене показами свідків. Договір купівлі-продажу міг укладатися як власником, так і іншими особами за довіреністю. Предметом продажу було власне майно, в тому числі і кріпосні селяни (заборонявся їх продаж особам недворянського походження). Таке право було відмінене у 1861 р. після скасування кріпосного права. Продаж рухомого майна здійснювався шляхом оформлення купчих. В цей період виник договір запродажу. Такий договір укладався нотаріально і передбачав укладення договору купівлі-продажу в майбутньому. За договором запродажу одна сторона зобов’язувалася продати іншій стороні у визначений термін рухоме чи нерухоме майно, при чому зазначалася ціна та сума неустойки у випадку коли власник у визначений термін відмовився оформити купівлю-продаж. Такий договір оформлювався шляхом складення запродажного запису на гербовому папері і реєструвався у спеціальній книзі [254, с. 115].

За договором найму домовласник мав право в односторонньому порядку припинити договір і виселити наймача з квартири орендатора та з орендованої ділянки. Наймач мав право подати позов про відшкодування збитків. Договір майнового найму передбачав укладення його не більше, ніж на 12 років. Договір найму нерухомого майна суден оформлявся письмово. Договір найму рухомого майна міг укладатися як письмово, так і усно.

Особлива увага приділялася договорам підряду і поставки (будівництво, ремонт, перевезення людей і матеріалів). Договір поставки і підряду розглядався законодавцем разом, одночасно. Самостійний договір перевезення виник значно пізніше, із розвитком транспорту. Широкого

розповсюдження набув і договір особистого найму, особливо в промисловості та торгівлі. Хоча, існували і деякі обмеження. Так, селяни не могли наймативися на роботу без паспортів, а селяни, що належали поміщикам, ще й потребували дозволу своїх господарів, а одружені жінки – і дозвіл чоловіків. Строк таких договорів встановлювався до 5 років [220, с. 178–181].

Договір міни був широко розповсюджений вже на момент створення Зводу законів. Так, закон забороняв міну нерухомого майна, крім окремих випадків: чиновнику дозволялося обмінювати державні землі на поміщицькі для отримання зручного пасовиська. Міна рухомого майна не обмежувалася.

Договір займу міг укладатися під відсотки від вартості майна, але в розмірі не більше 6 % річних. Він повинен був укладатися письмово, але не обов'язково посвідчуватися нотаріально. Такий договір визнавався недійсним, якщо він був підробленим, укладений на збиток іншим кредиторам, внаслідок карткового боргу, тощо. Листи по займу могли передаватися наймодавцем іншій особі.

Договір позики майна полягав у тому, що одна особа надавала іншій право користування рухомим майном за умови його повернення у такому ж стані. Такий договір був безоплатним.

Звід законів передбачав наявність чотирьох видів товариств. Повне товариство – об'єднання осіб, які несли особисту відповідальність усім своїм майном. Товариство на вірі – об'єднання осіб, які відповідають усім своїм майном поряд із особами, які відповідають лише своїм вкладом (вкладники). Акціонерна компанія складалася з осіб, майнова відповідальність яких обмежувалася лише їх вкладами. Трудова артіль створювалася для виробництва певної роботи чи промислу з осіб, які виконували роботу за загальний рахунок з трудовою порукою. Для усіх видів товариств необхідною була письмова форма договору і реєстрація у місцевих органах влади. Звід законів також регулював відносини сторін за договором особистого найму (надання домашніх послуг, здійснення земельних та інших видів робіт) [254, с. 161–170].

Розпад Австро-Угорської та Російської імперій у 1918 р. та остаточне приєднання західноукраїнських земель до Польщі у 1921 р. не мало наслідком одразу радикальної зміни законодавства. На усіх об'єднаних землях Другої Речі Посполитої у сфері зобов'язального права продовжували діяти нормативно-правові акти, які були чинними до утворення польської держави. Таким чином, у воєводствах застосовували відмінне законодавство, яке стосувалося не лише цивільного, а й інших галузей права. Подібними виглядали і справи у судочинстві. Проблема існувала і щодо законодавчих актів у сфері управління та місцевого самоврядування. На кожній із територій місцева влада мала іншу структуру, виборчі цензи, норми та систему функціонування правових норм, тобто чинність тих чи інших законів, зокрема і у сфері зобов'язального права [308, с. 28–32].

На території Львівського, Тернопільського, Краківського, Станіславського воєводств був чинним Австрійський цивільний кодекс 1811 року. У центральній Польщі, яку складали Варшавське, Лодське, Кельське воєводства діяв Кодекс Наполеона 1807 р. та Польський цивільний кодекс 1825 року. На східних землях Польщі, до яких належали: Віленське, Новгородське, Бялостоцьке, Поліське, Волинське воєводства був чинним Звід законів Російської імперії. На заході Другої Речі Посполитої, куди входили: Познанське, Поморське, Лодське, Сілезьке воєводства діяв Німецький цивільний кодекс 1896 року [320, с. 112–115].

Сфера цивільного права була найскладнішою для врегулювання. 3 червня 1919 р. була створена Кодифікаційна комісія Польської Республіки, як колегіальний орган, завданням якого було уніфікація, а в подальшому – кодифікація польського права. Комісія була незалежною від влади та складалася із президента, трьох віце-президентів і 40 членів. Завданнями Комісії були: 1) підготовка проектів єдиного законодавства для усіх польських земель у галузі цивільного та кримінального права; 2) підготовка інших законодавчих проектів для їх подальшої ухвали Сеймом або їх прийняття за погодженням із міністерством юстиції. Президент та віце-

президенти призначалися Начальником держави (Ю. Пілсудським) за поданням міністра юстиції та за погодженням із головуючим Сейму [306, с. 312].

У міжвоєнний період комісія мала багато напрацювань, які ефективно функціонували у польській державі. За 20 років роботи комісії у галузі цивільного право було прийнято ряд важливих законодавчих актів, які регулювали сферу зобов'язального права, а саме:

1. Розпорядження Президента Речі Посполитої про право вексельне і право чекове (пол. – Prawo wekslowe i prawo czekowe) від 14 листопада 1924 р., яке вступило в дію 1 січня 1925 р., в подальшому замінене законом від 28 квітня 1936 року [340];

2. Закон про авторське право (пол. – ustawa o prawie autorskim) від 29 березня 1926 р., зі змінами, внесеними Розпорядженням Президента Речі Посполитої від 27 квітня 1927 р. та законом від 22 березня 1935 р. [77, с. 418–421];

3. Закон про внутрішнє приватне право (пол. – Ustawa o prawie właściwem dla stosunków prywatnych wewnętrznych) від 2 серпня 1926 р. [79, с. 712–728.];

4. Закон про міжнародне приватне право (пол. – Ustawa o prawie właściwem dla stosunków prywatnych międzynarodowych) від 2 серпня 1926 р. [78, с. 729–738];

5. Цивільний процесуальний кодекс Польщі (пол. – Kodeks postępowania cywilnego) від 29 листопада 1930 р. [69, с. 115–258];

6. Закон про судовий виконавчий розгляд (пол. – Prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym) від 27 жовтня 1932 р. [337];

7. Зобов'язальний кодекс (пол. – Kodeks zobowiązań) від 27 жовтня 1933 р. [70, с. 510–592];

8. Торговий кодекс (пол. – Kodeks handlowy) від 27 червня 1934 р. [68, с. 313–392].

9. Закон про банкрутство (пол. – Prawo upadłościowe) від 24 жовтня 1934 р. [89, с. 1058–1070];

10. Закон про договірне судочинство (пол. – Prawo o postępowaniu układowym) від 27 жовтня 1934 р. [88, с. 612–618.].

Прийняття 28 квітня 1936 р. Закону про вексельне право було пов'язане із ратифікуванням Польщею 6 червня 1930 р. трьох Женевських конвенцій у цій галузі. Конвенції стосувалися єдиних правил щодо трасованих та іменних векселів з урегулюванням певних колізій щодо гербових зборів при оплаті даних векселів. Країни, які підписали вказані конвенції, в т.ч. і Польща, були зобов'язані взяти як зразок норми конвенцій і внести зміни у вітчизняне законодавство. Закон про вексельне право врегульовував питання видання, збуту і форми оплати векселів, що було перекладом додатку до першої Женевської конвенції від 6 червня 1930 року.

Для ефективної реалізації Закону про вексельне право було прийняте Розпорядження Президента Речі Посполитої: «Про знищення копій векселів та чеків». Даним розпорядженням заборонялося використовувати копії векселів та чеків у цивільному обігу і у разі виявлення таких копій вони підлягали знищенню [75, с. 766–768].

Закон Польщі про авторське право вперше на законодавчому рівні забезпечував право людини і громадянина на захист продуктів своєї творчої діяльності. Так, предметом авторського права був кожний вияв духовної діяльності, який мав риси особистої творчості (живе слово – поезія, проза; надруковані матеріали – книги, статті, автобіографії; малюнки, скульптури, дзвонарне мистецтво, танець, акторська майстерність, переробка чужих творів, тощо). Перелік предмету авторського права був вичерпним. Важливим кроком до захисту авторського права було визначення в Законі норм, які обмежували авторське право, вказувався термін дії авторського права, передача його іншому власнику, а також вказувався вид договору, яким керувалися автори, оприлюднюючи свої твори – договір про видавничі витрати. За таким договором видавець набував виняткового права на видання письмового чи артистичного (наприклад, вистава) твору і зобов'язувався реалізувати це

право у визначеній формі, а також вжити відповідних заходів до розповсюдження даного твору, піклуючись про інтереси автора [77, с. 418–421].

Зобов'язальний кодекс Польщі увійшов в дію 1 липня 1934 р. на зміну Німецького цивільного кодексу 1896 р., Австрійського кодексу 1811 р., Кодексу Наполеона 1804 р. та Зводу законів Російської імперії 1833 року. Він брав за основу фундаментальні принципи зобов'язального права: рівність сторін, рівність укладення договорів, а також безпечність цивільного обороту. Як джерело цивільного обороту Зобов'язальний кодекс визначав: односторонні угоди, правочини, а також інші дії та юридичні випадки. Норми вказаного кодексу містили основні положення, які застосовувалися в цивільному та господарському обігу, відкривали великі можливості для суддів під час вирішення справи у їх застосуванні. В особливій частині Зобов'язальний кодекс містив велику кількість договорів: міни, дарування, найму, оренди, позики, зберігання, депозиту, доручення, ренти, довічного утримання, трудовий договір, договір про діло, спілки між фізичними особами і можливість укладення лотерейних угод (угода про спір, умова про гру) [298, с. 7–10].

Відповідно до Зобов'язального кодексу джерелом зобов'язання виступали угоди. Найважливішими та найбільш розповсюдженими в цивільному обороті були договори: продажу (не купівлі продажу), заміни, дарування, найму, оренди. В рамках вищевказаних договорів значне місце посідав і трудовий договір. Оскільки укладення договору передбачало вільне волевиявлення сторін, то в кодексі були прописані норми, за наявності яких договори визнавалися недійсними, а саме: внаслідок помилки, погрози, примусу, підступу, уявні договори (укладені з метою приховати інший правочин). Також польське право визнавало наявність деліктів. У ст. 134 Зобов'язального кодексу було вказано, що особа, яка з заподіяла шкоду зобов'язана її відшкодувати. Внаслідок заподіяння шкоди виникають зобов'язання, змістом яких є право кредитора на відшкодування

завданої йому шкоди і обов'язок особи, що завдала шкоду, її відшкодувати [297, с. 35–38].

Поряд із Зобов'язальним кодексом важливу роль відігравав і Торговий кодекс Польщі 1933 року. Він був доповнений розділом «Про торговельні спілки», прийнятий у 1934 році. Автором внесених змін був польський правник-цивіліст міжвоєнного періоду, член Кодифікаційної комісії Польщі С. Врублевський. Кодекс складався із двох частин. Перша частина була присвячена правам та обов'язкам покупця (як юридичної особи), а друга – здійсненню торговельної діяльності. В подальшому внесенням змін від 1 липня 1934 р. кодекс знову було доповнено нормами, що стосувалися утворення та функціонування торговельних спілок, продажу в розстрочку. Відповідно до торговельного кодексу покупцем був той, хто здійснював торговельну діяльність [260, с. 16–19].

Декретом Начальника держави (Ю. Пілсудського) від 7 лютого 1919 р., поряд із Розпорядженням міністра юстиції від 22 квітня 1919 р. «Про торгівельний реєстр», був запроваджений торговий реєстр, тобто реєстрація юридичних осіб, які займалися торговельною діяльністю. Відповідно до вказаних законодавчих актів торговий реєстр здійснювався секретарями окружних судів під наглядом реєстрового судді [252, с. 8–9].

Результатом роботи Кодифікаційної комісії міжвоєнного періоду було також створення проектів законів «Про особові сімейні відносини» 1929 р., «Про майнові сімейні відносини» 1937 р., «Про відносини батьків та дітей» 1938 р., «Про речові права» 1937 р. На жаль у міжвоєнний період не були опрацьовані та впроваджені у правовий обіг проекти у сфері спадкового законодавства та загальної частини цивільного кодексу. На початок Другої світової війни проект спадкового права, розроблений Кодифікаційною комісією Польщі, знаходився на стадії обговорення [250, с. 19–21].

Вищевказані нормативно-правові акти були зразковими у юридичній сфері. Беручи до уваги, що вони пережили воєнний і повоєнний час, зміну державного устрою окремі з них були чинними аж до 90-х років XX

століття. До нашого часу зі змінами та доповненнями чинним є Чекове право та Вексельне право, а більшість норм Зобов'язального кодексу Польщі були перенесені у Цивільний кодекс Польщі 1964 року та діють і сьогодні.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи вщевикладене, слід зазначити, що спірні кордони Польща встановлювала за допомогою сили. Так, у 1918–1921 рр. вона провела шість воєн із сусідніми країнами, за власної ініціативи. Найбільше території Польща здобула, воюючи у 1918–1919 зі Західноукраїнською народною республікою (як наслідок – поразка ЗУНР та захоплення Східної Галичини).

Утворення та діяльність Західноукраїнської Народної Республіки зробила значний крок до незалежності України. Однак, через 9 місяців своєї діяльності ЗУНР припинила своє існування, а народ зазнав чималих утисків, які виявилися значно жорсткішими від австрійського панування. Як і УНР, ЗУНР формувалася за надзвичайно несприятливих зовнішньополітичних обставин. З перших днів діяльності, вона розпочала війну з Польщею, яка прагнула розширити свої території за рахунок Західної України. Хоча світова спільнота не визнала ЗУНР, а в подальшому – її об'єднання з УНР, самостійними державними утвореннями, однак – це був початок великих подій та великих сподівань українського народу на державність.

Остаточно західноукраїнські землі увійшли до складу Польщі у 1921 р., внаслідок укладення Ризького мирного договору між УСРР і Польщею. Договір поклав край військовому конфлікту 1919–1920 років. Цьому намагалися протидіяти представники УНР та ЗУНР, однак безуспішно. Внаслідок вищевказаного договору Польща отримала землі, якими володіла під час існування Першої Речі Посполитої, які в 1795–1916 роках складали

частину Російської імперії. Польсько-радянський кордон пролягав уздовж лінії ІІ поділу Польщі 1793 року (з корекцією на користь Польщі в вигляді частини Волині і Полісся та містом Пінськ).

Як Австро-Угорщина, так і Польща використовували західноукраїнські землі як сировинний придаток. Так, Галичина була одним із основних у Європі постачальників нафти та інших природних багатств (руди, солі і т.д.).

Зобов'язальні правовідносини на західноукраїнських землях у складі Польщі характеризувалися бурхливим, і в той самий час суперечливим характером їх регулювання. Щодо чинного законодавства, то тут діяв принцип партикуляризму, оскільки отримані Польщею території мали своє законодавство (залишене від Австро-Угорщини та Російської імперії), свою культуру та мову. Так, на території Східної Галичини у сфері зобов'язальних правовідносин діяв Австрійський цивільний кодекс 1811 р., а також ряд інших австрійських законів, а на території західної Волині – Звід законів (т. 10 регулював зобов'язальні правовідносини).

Лише у 1933 р. був прийнятий Зобов'язальний кодекс Польщі, який дав змогу укладати та припиняти правочини за єдиними для усієї Польщі нормами. Великим кроком до урегулювання зобов'язальних правовідносин було введення в дію 1934 р. Цивільно–процесуального кодексу Польщі. Це дало змогу вирішувати питання щодо захисту своїх прав у разі їх порушення у місцевих судах за єдиними нормами, що спрощувало і процедуру самого судочинства, і ефективність подання доказів та свідчення сторін.

РОЗДІЛ 3
ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ

3.1 Зобов'язання, що виникали з договорів

В європейській правовій системі розрізняють три елементи, на підґрунті яких вона була створена: християнський, германський і римський. Розвиток християнства спонукало виникнення сімейного права, германський вплив спостерігаємо при характеристиці земельного та спадкового права і, нарешті, зобов'язальні правовідносини базуються на римському праві [240, с. 23].

Надання переваг римському праву в XVIII ст. полягає у здійсненні кодифікації права, особливо при створенні пруського та австрійського цивільних кодексів. Успіх кодифікації, відміна формального авторитету римських джерел, введення в нові кодекси елементів національного права не відповідало прагненням до єдиного права для цілої нації. Звернення цивілістів до текстів римського права не мало за мету відшукати в них відповіді на ті чи інші питання, які не знало римське суспільство. Вони зверталися до римських джерел для того, щоб оволодіти технікою класиків, їх майстерністю у розробці юридичних норм із застосуванням методів, якими користувалися римські юристи [226, с. 209]

Римський вплив на сучасне законодавство відомий як рецепція римського права. Вказане поняття означає розповсюдження на заході

Європи Кодексу Юстиніана[1], починаючи з XV і XVI століть, яке набрало сили позитивного права.

Зі зміною товарно-грошових відносин пов'язана поява і розвиток цивільного права як самостійної галузі права. Такі відносини вперше отримали розвиток в Стародавньому Римі, де цивільне право формувалося на основі звичаєвого права та судової практики магістратів, які вирішували цивільні спори, а в подальшому – на основі нових положень законів, сформульованих римськими юристами [378, с. 22]. В той час цивільне право мало розгалужену систему правових інститутів, які регулювали товарні відносини (купівлю-продаж, майновий найм, підряд, займ та ін.). Римське право було найбільш розвинутою галуззю права в античні часи і саме в ньому були сформульовані положення, які перебрало сучасне цивільне право. З падінням Римської імперії і з моменту господарювання на її території варварських племен застосування римського права припинилося взагалі.

З XII ст. Кодекс Юстиніана отримав розповсюдження у всій Європі, і тому став першоосновою для подальшої розробки нормативно-правових засад цивільно-правових відносин.

Вчення про договори і зобов'язання належить до тих галузей римського права, які здійснили особливий вплив на сучасне законодавство багатьох країн Європи. Принципи, закладені в римському праві, мали великий вплив на цивільні та торгові закони, кодекси, уложення майже усіх розвинутих держав світу. Монументальні праці новітнього часу – Швейцарський союзний закон про зобов'язання 1883 р. і Німецький цивільний кодекс 1896 р. не лише глибоко проникнуті римським духом,

[1] Кодекс Юстиніана відомий також під назвами «Зведення Юстиніана» або «Corpus juris civilis» від лат. «тіло цивільного права» – сучасна назва зведення римського цивільного права, укладеного 528–534 роках за часів панування візантійського імператора Юстиніана I Великого. Спочатку зведення складалося з 3 частин: Інституцій (4 томи, що були підручниками для юристів, що починали), Дигестів (50 томів, складених з праць класичних римських юристів, з інтерполяціями кодифікаторів) та Кодексу Юстиніана.

але і в багатьох аспектах віддзеркалюють погляди, які здавалися застарілими навіть кодифікаторам Юстиніана.

Характерною рисою римського права є притаманна йому в більшій мірі логічність, послідовність у введення в життя цивільно-правових принципів. Сюди відносять також і численну кількість запозичених понять, таких як: поняття зобов'язання, умови договору, строки, прострочення, недійсність цивільних актів та інші. Але, якщо при врегулюванні певних суспільних відносин римське право не є доцільним, воно все одно наділене логічним змістом. Так, наприклад, інститут власності передбачає, що продаж речі не її власником не може змінити її юридичне правовідношення. З одного боку – власник не міг бути позбавлений права на власність внаслідок неправомірних дій третьої особи, а з іншого – покупець не міг придбати права на річ, оскільки продавець не був її власником. Внаслідок цього витікає логічне рішення: власник може в будь-якому випадку забрати свою річ від покупця [378, с. 6–10]. Однак, така логіка суперечить принципам торгового обороту, і тому наука цивільного права як міжвоєнної Польщі, так і сучасної України визначає, що річ буде визнана власністю добросовісного набувача, а попередньому власнику потрібно звертатися за поверненням збитків до недобросовісного продавця. Обидва такі рішення існують в дійсності: французьке цивільне право надає перевагу другому рішенню, яке є доцільним, але дещо нелогічним. Римське право підтримує перше рішення, яке суперечить розвиненим принципам цивільного обороту, але вочевидь є логічним.

Зміст зобов'язання становить обов'язок однієї особи (боржника) вчинити дію на користь іншої особи (кредитора). Відповідно, кредитор, в силу зобов'язання, наділений правом вимоги до боржника. Щодо дій боржника, які повинні бути вчинені на користь кредитора, то вони починалися трьома дієсловами: dare (дія, суть якої полягала у доставленні речі чи з метою перенесення права власності, чи права користування чужою річчю чи фактичного панування над річчю), facere (будь-яка позитивна дія, під яку підпадали і дії, що

охоплювали поняття dare), praestare (відповідати за що-небудь, тобто надати відшкодування за заподіяння шкоди чи збитків) [133, с. 654–656].

Велика кількість зобов'язальних правовідносин встановлювалася законом, наприклад, обов'язок батьків і дітей виплачувати одне одному аліменти. Більшість з них було результатом приватних дій, які характеризувалися або правопорушеннями чи деліктами (крадіжка, знищення чи пошкодження чужих речей), або були юридичними фактами (укладення договору купівлі-продажу, позички і т.д.). Юридичні факти і є основним джерелом цивільних правовідносин, які і становлять основу самого цивільно-правового регулювання[1].

Подаючи характеристику виникнення зобов'язальних правовідносин звернімося до першоджерел їх виникнення, тобто до римського права.

Зобов'язання (лат. – obligatio), за визначенням «Інституцій» Юстиніана – юридичне відношення між двома особами, в силу якого одна з них – кредитор має право вимагати від другого – дебітора виконання певних дій на свою користь [190, с. 371].

Зміст зобов'язань є різноманітним. Він може складатися з обов'язку передати кредитору будь-яку річ (наприклад, при купівлі-продажу) – лат. – dare, або що-небудь зробити чи не робити – лат. – facere чи non facere (збудувати будинок, не перешкоджати випасати худобу на тій чи іншій території, тощо), а також в обов'язку відшкодувати завдані збитки – лат. – praeslare. Загалом, зобов'язанням може бути все, що не заборонене законом, або не суперечать йому.

Предметом зобов'язання ніколи не були речі, а завжди визначена дія, послуга, здійснення якої кредитор мав право вимагати від свого боржника.

---

[1] Факт (factum – зроблене) означає дійсну, реальну подію або дію: землетрус, народження людини, укладення договору, вчинення делікту, укладення шлюбу, прогулянку тощо. Факти, що мають правове значення, тягнуть певні правові наслідки, називаються юридичними (народження людини, вчинення делікту та ін.). Факти, що не мають правових наслідків, не належать до юридичних (прогулянка, відвідування родичів тощо).

За давнім римським правом, вимога кредитора була спрямована виключно на особу боржника і його дії. Таким чином, примусове стягнення і здійснення дій за зобов'язанням допускалося лише стосовно особи боржника, а не щодо його майна, до якого спочатку кредитор був байдужим. Лише з часом дозволено було здійснювати стягнення щодо майна як способу задоволення за зобов'язанням. Проте, вищезазначене не означає, що предметом зобов'язання можна вважати особу боржника, як помилково вважають деякі юристи [126, с. 115].

Будь-яке зобов'язання створює юридичний зв'язок між його сторонами: кредитором і боржником. Але юридична природа такого зв'язку протягом історичного розвитку права підлягала ґрунтовній видозміні. В кінці XIX – початку XX століття боржник у разі невиконання ним зобов'язання ніс відповідальність перед кредитором лише своєю власністю (так званий інтерес – id quod interest). Особа боржника була вільною від зобов'язання, тобто за нього відповідала лише його власність, внаслідок чого і саме зобов'язання мала характер особливого права кредитора до майна боржника. Але не такою була суть зобов'язання з початком виникнення римського права. Таким чином, аналізуючи історію виникнення зобов'язань у стародавньому Римі виділяємо два види: договірні і недоговірні (деліктні) зобов'язання.

В Інституціях Юстиніана закріплено чотири групи підстав виникнення зобов'язань, а саме: 1) контракти (ex contracto); 2) делікти (ex delicto); 3) квазіконтракти (quasi ex contractu); 4) квазіделікти (quasi ex delicto).

З позиції сучасного цивільного права така класифікація підстав виникнення зобов'язань, розроблена римськими юристами, є далеко не повною, тому що зобов'язання встановлювалися і на підставі інших юридичних фактів, які виникали із закону (наприклад, спадкування).

Спочатку розглянемо дві групи підстав виникнення зобов'язань, такі як контракт і квазіконтракт.

Контракт (ex contractu) – це договір (домовленість сторін), врегульований цивільним правом (ius civil) та забезпечений позовним захистом. Домовленість сторін досягалася шляхом надання речі чи шляхом листа, або через представника, якщо сторони не перебували в одній місцевості; інколи – навіть мовчазною згодою. Якщо закон не вимагав певної форми договору, то контрагенти могли домовитися про надання договору певної форми, і тоді договір ставав для них обов'язковим з моменту дотримання цієї форми [126, с. 152].

Квазіконтракт (quasi ex contractu) – це зобов'язання, яке виникало не на підставі укладеного договору і не на підставі вчиненого правопорушення. За характером та змістом вони практично не відрізняються від подібних відносин, що виникали з договору. Саме тому такі відносини називалися ніби договірними, подібними до договірних, хоча самого договору чи іншого правочину між сторонами не виникало. Підставами виникнення квазіконтракту були односторонні, правомірні дії. Сюди відносили: ведення чужих справ без доручення, зобов'язання, що виникали на основі безпідставного збагачення, випадкове співтовариство (виникало при спадкуванні, даруванні з умовою), зобов'язувальний легат (розпорядження спадкодавця, внаслідок якого виникали правовідносини між спадкоємцем та легатарієм) [121, с. 107–109].

Найпоширенішими видами договорів за римським правом були договір позички, позики, купівлі-продажу, застави, схову, найму (речей, послуг), підряду, доручення, договір товариства, міни, оціночний договір (якщо одна сторона передавала іншій певну річ для продажу за обумовлену ціну, а друга – повинна була передати першій обумовлену суму або повернути саму річ), договір інспекції (власник певної речі передавав її фахівцю для визначення ціни) [188, с. 303–341].

Тривалий час позичкові відносини не розглядалися як юридичні правочини. Передача рухомої чи нерухомої власності у короткострокове чи тривале користування, тобто позичка, здійснювалася на безоплатній основі, і не

оформлялися як договір. Договірна форма, як правило, стосувалася оплатних договорів, і забезпечувалася спеціальним позовом. Кредитор, у разі порушення його прав, міг силою відібрати річ, якщо вона знаходилася у боржника, а у разі неможливості здійснити це – вчинити віндикаційний[1] позов (лат. – rie vindicatio). Захист прав кредитора у випадку, коли боржник умисно ухилявся від повернення речі, здійснювався на підставі позову (лат. – actio in duplum de perfidia, – позов із злого умислу), який у майбутньому було замінено інтердиктом [106].

Однією з причин оформлення позички як договору у римському приватному праві, була необхідність у визначенні строку безоплатного користування чужою річчю. Договір позички укладався на певний строк, що й відрізняло його від прекарію (наданням речі у користування на прохання особи протягом строку, який встановив її власник). За договором позички відповідальність боржника була більш високою, а тому укладення договору позички більшою мірою відповідало інтересам особи, яка передавала річ у безоплатне користування [119, с. 351–356].

Договір позички (commodatum) виник у Стародавньому Римі наприкінці республіканського періоду (приблизно у I ст. до н.е.) у зв'язку з необхідністю оформлення відносин з безоплатної передачі речей (рухомих та нерухомих) у тимчасове користування та належав поряд із позикою (mutuum), зберіганням (depositum) та заставою (pignus) до категорії реальних договорів римського приватного права [120, с. 16].

У романістичній літературі надається єдине визначення договору позички – це договір, в силу якого одна особа передає іншій певну річ у тимчасове безоплатне користування. Згідно з Дігестами Юстиніана сторонами договору позички були: особа, яка надала річ у користування та

[1] Віндикаційний позов – від лат. – vindicare – оголошую про застосування сили – позов власника або іншого законного володільця про повернення речі з чужого незаконного володіння. Предметом віндикації могла бути лише індивідуально визначена річ, яка збереглася.

особа, яка отримувала річ у користування (тобто: позикодавець і позичальник).

Розглянемо тепер виникнення зобов'язальних правовідносин на галицько-волинських землях.

Для Галичини (Галицьких земель) належність до Київської Русі мала велике значення. Вже у XII ст. Одночасно з терміном «Русь» частішає вживання слова «Україна». У Галицько-Волинському літописі назва «Україна» вживається щодо Північно-Західних земель Галичини і Волині, і вже у 1279 р. згадуються землі по Західний Буг, де князь Лев Данилович захищав землі від поляків. У 1285 р. в тому ж літописі під назвою «Україна» згадується Волинь: тут йдеться про те, що польські війська вторглися у Волинь і захопили «село на Украине по имени Волинь» [103, с. 7–9].

Разом із формуванням і розвитком давньоруської держави складалося і розвивалося законодавство Київської Русі, а з ним і Галицько-Волинської держави. Виникнувши на основі звичаєвого права, що мало місце у східних слов'ян ще у додержавний період, їх законодавство послідовно відстоювало і захищало інтереси князів, бояр та інших категорій заможного населення. Це добре видно вже на прикладі першого юридичного зведення, яким був «Устав і закон руський», згадуваний у русько-візантійських договорах 918 і 944 років. У договорах Русі з Візантією 907, 945 та 971 років містилися норми публічного, міжнародного і приватного права. Обидві держави виступали як рівноправні партнери. З аналізу тексту випливає, що в них виражене русько-візантійське право [226, с. 32].

Найважливішою пам'яткою права Київської Русі, де постійно відбувалися активні правотворчі процеси є Руська Правда. ЇЇ текст знаходимо у літописах, а також у пізніших юридичних збірниках («Мерило праведное, кормчие»). До нас дійшли понад 100 (за іншими даними 300) її списків, які мають відповідну назву і класифікацію. Наприклад, залежно від місцезнаходження списку він називався Синодальним (бібліотека Синоду), Троїцьким (Троїце-Сергієва Лавра), Академічним (бібліотека Академії наук).

Назви списків Руської Правди були пов’язані також з особами, які їх знайшли (Карамзінський, Татіщевський). Археографічний список був знайдений Археографічною комісією Російської імперії. Усі вони складені впродовж XI – XIII століть [102, с. 39].

На сьогоднішній день відомо 106 списків Руської Правди, складених у XII–XVII ст., які діляться на три редакції – Коротку, Розширену та Скорочену. Кожна з редакцій відображає певні етапи розвитку суспільних відносин у Київській державі. Коротка редакція «Руської правди» є найдавнішою, датується XI століттям і включає 43 статті. Вона складається з «Правди Ярослава» або «Найдавнішої правди» (ст.ст. 1–18), яку складено у 1030-х роках, «Правди Ярославичів» або «Статуту Ярославичів» (ст.ст. 19–41) виданого 1072 р., «Покону вірного» (ст. 42) та «Урока мостникам» (ст. 43). [217, с. 5–6].

Руська правда містила ряд чітких норм кримінального, цивільного та процесуального права. Головне її завдання полягало у наданні можливості сторонам відстоювати свої права на життя, здоров’я, власність та справедливий судовий розгляд. Регулювання зобов’язальних правовідносин займало значне місце у соціально-економічні й побутовій сферах життєдіяльності тогочасного суспільства.

Виникнення зобов’язань, відповідно до норм Руської правди, відбувалося: шляхом укладення договору та у зв’язку із заподіянням шкоди. Невиконання договірних зобов’язань мало наслідком не лише виплату майнових стягнень, а й давало право потерпілому право на покарання винного (наприклад, продаж у холопи). Ця норма є аналогічною нормам римського права, і, зрештою, є характерною для тогочасного феодального суспільства. Із заподіянням шкоди передбачалося повне відшкодування вартості речі. Так, якщо хто-небудь зламав спис або щит, то зобов’язаний був відшкодувати вартість зіпсованої речі; наймит, який згубив коня свого господаря або не замкнув у дворі, внаслідок чого кінь був украдений, зобов’язаний був сплатити господарю вартість цього коня [151, с. 59–60].

Найпоширенішими були такі договори: купівля-продаж, позика, міна, поклажа (зберігання чужих речей), особистий найм та ін.

Відповідно до норм Руської правди договір укладався у публічному місці в присутності двох свідків, мав назву «ряд» і мав усну форму (письмова форма не передбачалася).

Одним із найпоширеніших договорів у Галичині, який мав чітку регламентацію у «Руській правді» був договір купівлі-продажу. Якщо продавець здійснював продаж речі, яка йому не належала на праві власності, то цей договір визнавався недійсним. Зазначена річ передавалася власнику, а покупець мав право вимагати від продавця відшкодувати збитки. Розповсюдженим був і договір позики. За цим договором одна особа позичала іншій гроші, речі, продукти та ін. Якщо позика здійснювалася на суму не більше трьох гривень, то для повернення боргу кредитору достатньо було скласти присягу. В інших випадках боржник був зобов'язаний сплачувати відсотки, які називали «резами» (для грошей), «наставом» (для меду), «присипом» (для жита). Якщо сплата боргу тривала понад рік, то замість щомісячних відсотків стягувалися річні – 50 % від суми боргу [158, с. 245–246]. У ст. 16 Короткої редакції Руської правди визначено порядок купівлі-продажу челядника. Ст.ст. 37, 39 Розширеної редакції Руської правди регулювала порядок добросовісного набуття речі. У випадку продажу чужої речі договір вважався недійсним, і покупець мав право вимагати відшкодування шкоди від недобросовісного набувача, а річ передавалася законному власнику. Якщо боржник не мав змоги сплатити борг, він продавав себе в рабство до кредитора. Такий договір укладався в присутності двох свідків (послухів) [214, с. 89–92].

У середині XIV ст., внаслідок загарбницьких воєн, Галицько-Волинське князівство було поділене між Польщею, Литвою і Молдовою. Таким чином, процес консолідації та об'єднання, що розпочався, був припинений і не дістав подальшого розвитку. Галичина, змучена феодальною роздробленістю, була загарбана у 1349 р. Польським королівством, а у 1377 р. Річ Посполита

завоювала ще й частину Західної Волині. Якщо на перших порах Галичина ще зберігала деяку автономію, то в 1434 р. вона була повністю інкорпорована до складу Польського королівства і разом з Львівською і Перемишльською землями перетворена у «Руське воєводство». Українське населення зазнавало соціальних, національних, релігійних утисків, повинно було коритися введенню чужого йому польського права [247, с. 33, 89–90, 155–156].

Руське воєводство складалося із п'яти земель: Львівської, Галицької, Перемишльської, Сяноцької та Холмської із центром у Львові, яке налічувало 25 повітів. Статус воєводства ця територія отримала у 1434 р. на підставі положень Єдлінського привілею [1] 1430 р., разом із Західним Поділлям – Подільським воєводством. На місцеву шляхту розповсюдилися положення коронного права, які зрівняли її в правах зі шляхтою коронних воєвод [264, с. 38–40].

Правова система Польського Королівства містила норми польського звичаєвого права, сформованого на основі західної традиції права, а правова система Київської Русі, Галицько-Волинської держави виникла з витоків руського (українського) звичаєвого права та часткових запозичень візантійського, а через нього – і римського права. У 1349 р., коли Галичина була приєднана до польської держави, влада одразу не запроваджувала в повному обсязі власних правових норм. Тут до 1434 р. правові відносини регулювали джерела права Галицько-Волинської держави: звичаєве право, «Руська правда», грамоти галицько-волинських князів, магдебурзьке право.

Беручи за основу політичний, соціально-економічний та культурний розвиток тогочасного галицько-волинського суспільства, розширення

[1] Єдлінський привілей – акт, виданий польським королем і великим князем Литовським та Руським Ягайлом у с. Єдліна Келецького воєводства. Він поширив шляхетські привілеї Королівства Польщі на всі землі країни (литовські, українські та білоруські). Дія Єдлінського привілею поширювалася на Галичину загарбану (1349–1387 рр.) польськими феодалами, а пізніше на українські землі, що перебували в складі Великого Князівства Литовського. Цей акт надавав привілеї як світським, так і церковним землевласникам.

міжнародних зв'язків князям видавалися спеціальні грамоти, які вдосконалювали та розширювали багато положень руського права. В нових правових джерелах Галицько-Волинської держави зберігалися основні риси, ознаки, властивості попередньої правової системи Київської Русі (звичаєве право, князівське законодавство, «Руська правда», канонічне право й інші джерела права) [105, с. 54–58].

У польському праві XIV ст. поняття зобов'язання розумілося як відносини, де одна особа несе юридичну відповідальність перед іншою. Основою їх виникнення були: договір, проступок і закон. Договірні зобов'язання виникали внаслідок купівлі-продажу, позики, застави, міни, поклажі, особистого найму, дарування, тощо. Також виникали взаємовідносини між феодалами і залежними селянами. Так, феодал мав право зобов'язати залежну від себе людину виконувати певну роботу, або ж передати певне майно на користь третьої особи [103, с. 180–181].

Загальні положення стосовно форми й порядку укладення та умов договорів були врегульовані в Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р., які були перекладені староукраїнською мовою, оскільки їх дія розповсюджувалася не лише на польські землі, а на Галичину. Згідно з нормами вказаного зводу статутів ціна предмету договору могла бути виплачена не одразу, а поступово. Покупець увесь час залишався боржником аж до виплати усієї суми. Також договори могли укладатися і через посередників [358, с. XIX, 298–310].

Певними обмеженнями свободи договору купівлі-продажу було «право складу». Воно полягало в тому, що через місто, якому було надане таке право, заборонялося провозити товари без виставлення їх на продаж. Право складу поділялося на умовне і абсолютне. Якщо місто отримувало таке право на певний товар, або на всі товари, іноземний купець зобов'язаний був продати увесь товар у цьому місті. За умовним правом складу купець був зобов'язаний виставити товар для продажу лише на чітко визначений термін, а решту непроданого товару везти далі. Таке «право складу» отримували

найбільші міста, які обмежували права купців у сфері розпорядження власними товарами [250, с. 72–73].

Важливе місце займав і договір позики. Його предметом, були речі, але у більшості випадків – гроші. Згідно з Висліцьким статутом 1347 р. за грошову позику кредитори брали відсотки, не зважаючи на заборону католицької церкви. На відміну від простих селян та міщан, шляхта мала привілеї у зобов'язальних правовідносинах. Так, шляхтич, який отримав у торговця в кредит гроші, позичив речі, мав право відхилити претензії кредиторів внаслідок складення присяги [163, с. 110–113].

Способами забезпечення договору позики були застава, порука і присяга. Як предмет застави використовували земельні ділянки та нерухомість. Порука виникала у випадку, якщо в кого-небудь виявляли зниклу річ, і обвинувачений у крадіжці заявив на суді, що ця річ була ним куплена, суддя наказував йому привести у визначений термін так званого «звідника», він повинен був представити поручителів у тому, що він обов'язково повернеться разом із звідниками. Як правило, поручитель виступав гарантом боржника у виплаті боргу кредиторові. Забезпечення виконання зобов'язання присягою також мало місце в тогочасному суспільстві, оскільки у випадку невиконання присяги винний підлягав Божій карі [248, с. 170–175].

У Галичині був розповсюджений і договір особистого і майнового найму. У тогочасних письмових джерелах наводяться згадки про особистий найм заступника для участі в судовому розгляді у випадку хвороби представника однієї з сторін, а також про найм пастухів. Відомим був і договір найму (оренди) нерухомості [103, с. 188–189].

Включення українських земель до складу найбільшої східноєвропейської держави – Речі Посполитої (Люблінська унія 1569 р.) мало значні політичні, економічні та культурні наслідки для населення України [247, с. 180–184]. Наслідки Люблінської унії були не лише політичними. Великий вплив вони справили також на спосіб життя українців. Ще до унії в Україні розвивався

цілком новий суспільно-господарський порядок, зовсім не схожий на устрій Київської Русі [210, с. 88–90]. Політичні відносини українців з поляками та з іншими європейськими народами мали позитивний вплив на економічний розвиток західноукраїнських земель на основі західноєвропейської традиції.

Найбільшим впливом у державотворенні користувалася шляхта. Вона становила до 10 % всього населення країни. В Україні представники місцевої шляхти складали 5 % населення. Ще 15 % населення України в XVI ст. проживало в містах і називалося міщанами. Таким чином, суспільство було поділене на стани. До цього часу багато українських міст вже давно володіли Магдебурзьким правом, тобто мали органи міського самоврядування. У XIV ст. Магдебурзьке право отримали Львів (1356 р.) і Кам'янець-Подільський (1374 р.), у XV ст. – Луцьк (1432 р.) і Київ (1497 р.). Наявність міського самоврядування надавала місту певну незалежність від шляхти і дозволяла вести самостійну економічну політику, що сприяло його швидкому господарському розвитку [116, с. 180.].

Прагнення до кодифікації законодавства мало у Литві більш сприятливі умови, ніж у Польщі. Наслідком цього була поява у Великому князівстві Литовському у XV ст. Судебника, а у XVI ст. – трьох Литовських статутів.

Литовський статут (Статут Великого князівства Литовського) – Кодекс законів, що були чинними в Литовській, потім в Литовсько-Польській державі, вперше був укладений 1529 р. (пізніше отримав назву Старий статут), який був чинним до 1566 року. Статут 1529 року містив 13 розділів, поділених на 282 статті. Другий Литовський статут, який ще мав назву «Волинський» був призначений, в першу чергу, для застосування на Волині. Він закріплював соціально-економічні та політичні зміни, що відбулися у Великому князівстві Литовському з 1530 до 1565 року. Статут 1566 року складався із 14 розділів і 367 статей [203, с. 9, 104].

ІІІ Литовський статут був складений 1587 р. і набрав чинності 1588 р. Перші два статути були писаними, і лише третій був виданий у друкованій формі на староруській мові, яка була найбільш наближеною до тогочасної

української літературної мови. Статут 1588 року складався з 14 розділів, які включали 488 статей. У 1614 р. його було перекладено польською й додано положення з польських конституцій і давніх польських кодексів [346, с. 128–132].

У статуті 1529 р., тобто Першому Литовському статуті, три розділи були присвячені нормам державного права, куди входили і шляхетські привілеї. Четвертий розділ містив норми про посаг і віно, врегульовував питання про вдів, сиріт та опіку над ними. З шостого розділу починалася самостійна частина статуту, присвячена судоустрою та судовому процесу. Далі вказано норми, що регулювали публічну безпеку й охорону осіб. Саме тому в сьомому розділі мова йшла про наїзди, вбивства та інші злочини проти осіб і кари за них. Після охорони осіб містяться норми щодо охорони їх майна. Восьмий розділ зазначає шляхи вирішення земельних спорів, дев'ятий – містив норми щодо ловів, пущ, озер та інших угідь та їх охорону. Нарешті, розділ десятий врегульовував питання щодо так званих норм зобов'язального права – застави, позики як рухомого, так і нерухомого майна. У розділ одинадцятому вказувалися норми про населення, панські маєтки про невільних людей та злочини проти них. Розділ дванадцятий врегульовував питання щодо сусідських спорів та майнові шкоди, а останній – дванадцятий стосувався неправомірного присвоєння чужого майна та покарання злодіїв [309, с. 13–15].

Другий Литовський статут вніс суттєві зміни до системи Старого статуту. IV–IX розділи містили норми цивільного права (куди входили і зобов'язальні правовідносини). У Третьому Литовському статуті, найбільш вдосконаленому, ще більше була змінена система розташування правових норм. Так, сьомий мав назву «Про записи і продаж», де і врегульовувалися зобов'язальні правовідносини [207, с. 38].

В умовах феодального суспільства зобов'язальне право не набрало значного розвитку. У натуральному господарстві були поширені, насамперед, договіри міни, дарування і оренди. З розвитком грошових

відносин набув розповсюдження договір купівлі-продажу спочатку рухомого, а потім і нерухомого майна. У деяких випадках (наприклад, при позичці на суму понад «десять коп[1] грошей») закон вимагав письмового оформлення договору. Як спосіб забезпечення виконання зобов'язання застосовувалася застава (землі, маєтку, тощо) [148, с. 108]. Якщо договір позики на суму більшу, ніж 10 коп грошей не був укладений письмово, то боржник, відповідно до норм Третього Литовського статуту, мав право сплатити борг у сумі лише 10 коп, за наявності публічної присяги кредитора.

З розвитком грошових відносин одержав поширення договір купівлі-продажу перш за все рухомого майна, а потім і нерухомого. У статутах було дозволено шляхті розпоряджатися своїми маєтками на власний розсуд (володіти, керувати, розпоряджатися, дарувати, продавати, міняти, віддавати під заставу, позичати, тощо). Закон визначав форму і порядок укладення угод, встановлював строки позовної давності (5 або 10 років), умови припинення зобов'язань. При відсутності відповідних норм сторони керувалися звичаєвим правом. Угоди укладалися, як правило, у присутності свідків і з виконанням деяких символічних дій і обрядів [331, с. 123–125]. Було прийнято, щоб контрагенти перебивали руки, часто виставлявся могорич (частування). Усе це робилося на підтвердження і закріплення договору. Гарантія виконання зобов'язання забезпечувалася присягою або заставою. Причому як застава могли передаватися землі, одержані на умовах служби, а також посади. Якщо особа віддавала рухоме майно у заставу, а по закінченню терміну дії договору не мала коштів викупити заставлене майно, тоді заставодержатель міг довічно ним користуватися [346, с. 87–90].

[1] Копа грошей – у XIV–XVIII ст. – одиниця грошової лічби на західно-українських землях у складі Великого князівства Литовського. Спочатку 1 копа становила 60 литовських, або 75 польських грошів, після об'єднання грошових систем – 75 польсько-литовських грошів, згодом – 50 копійок.

Норми литовського права щодо угод на право власності земельних ділянок були наступними: укладалися і підписувалися разом з трьома чи чотирма шляхтичами і скріплювалися їх печатками, а одна із сторін повинна була вписати дані угоди до земських актів; дата і відлік часу в укладених угодах повинні були зазначатися відповідно до прийнятих в даній місцевості норм. Якщо укладені дві угоди на предмет однієї власності, то друга була недійсною [207, с. 38].

Набули значного розповсюдженні і відносини у сфері поручительства. Відповідальність поручителя наставала у випадку неплатоспроможності боржника. При укладенні земельних договорів продавець складав відповідний запис, скріпивши його своєю печаткою, поставивши підпис, та ще й запрошував засвідчити їх своїми печатками трьох-чотирьох свідків шляхетського походження. Потім, цей запис треба було занести до книги замкового суду[1]. Під час сесії земського суду цей запис переносився «з книг замкових до книг земських»[2]. Такий же запис був потрібний, коли власник віддавав у заставу маєток, кріпаків, землі або позичав на певний строк суму грошей [103, с. 190].

У червні 1772 р., за першим поділом Речі Посполитої, Австрійська монархія приєднала до свого складу Галичину, а за Кючук-Кайнарджійським мирним договором Росії з Туреччиною 1774 р. – захопила Буковину (крім Кремінецького повіту, який за другим поділом Польщі 1793 р. увійшов до складу Росії). У 1526 р. Австрія поширила свою владу на Угорське королівство, у складі якого перебувало Закарпаття. Таким чином, у другій

[1] Замкові книги – самоназва актових книг, які були продуктом діяльності судово-адміністративних установ литовсько-руського права. Це узагальнена назва для книжкової документації провінційних органів влади у Великому князівстві Литовському та після 1569 р. – Речі Посполитій протягом XVI ст. Після судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр., коли замкові уряди трансформувалися у гродські суди, замкові книги отримали назву гродських книг.

[2] Земські книги – збірники оригіналів та копій документів XV–XVIII ст., вписаних або засвідчених земськими судами з метою надання їм юридичної сили.

половині XVIII ст. усі західноукраїнські землі опинились під владою Австрійської монархії. У 1809–1815 рр. Тернопільський округ входив до складу Російської імперії, але за рішенням Віденського конгресу (1814–1815 рр.) був повернений Австрії. За Бухарестським мирним договором 1812 р. Хотинський повіт Тернопільщини увійшов до складу Росії. Та за договором Росії, Прусії і Австрії 1815 р. територія Східної Галичини була остаточно закріплена за Австрією [130, с. 516, 528, 613–615].

Кінець XVIII ст. відзначився наступним перерозподілом територій Західної України. Він був зумовлений трьома поділами Польщі, і внаслідок останнього – до Австрії, поряд з іншими, було приєднано Галичину, територія якої сягала близько 60 тис. кв. км з населенням 3,5 млн. осіб, з яких 2,4 млн. становили українці. Австрія, а в подальшому і Австро-Угорщина, свідомо гальмувала розвиток промисловості, використовуючи Галичину в якості аграрно-сировинного придатку, на відміну від добре розвинутих регіонів: Австрії та Богемії [166]. Більшість виробничих підприємств були дрібними і не мали достатнього технічного устаткування та оснащення.

Австро-Угорська монархія, як і в подальшому Друга Річ Посполита, здійснювала щодо західноукраїнських земель, а Галичини і Волині зокрема, колоніальну політику. Наприклад, в Галичині швидко розвивалася одна з прибуткових галузей промисловості – нафтовидобувна. До видобутку були залучені іноземні інвестори з Канади, Франції, Великобританії та інших країн, які створювали монополістичні об’єднання. Також набули поширення й інші сировинні галузі промисловості, такі як: озокеритна, гірнича, цукрова, шкіряна, паперова, лісова, текстильна. Однак, переробляли видобуту сировину та виробляли готову продукцію в центральних частинах Австро-Угорщини. Це негативно впливало на економічний та соціальний розвиток земель та підготовку фахівців з числа українського населення для конкурентомспроможності на ринку праці. [347, с. 75, 112, 119].

Про це свідчить і ряд договорів купівлі-продажу та оренди земельних ділянок на території Галичини польськими, французькими, німецькими промисловцями для видобутку нафти та корисних копалин, не зважаючи на родючість тамтешніх ґрунтів [32–37].

Відповідно до чинних норм права міжвоєнної Польщі, зобов'язання виникали з різних причин, але в основному з договорів-контрактів, починаючи з дрібних побутових угод та закінчуючи договорами на великі суми. Ст. 1 Зобов'язального кодексу Польщі від 27 жовтня 1933 р., який набрав чинності 2 січня 1934 р., зазначала: «зобов'язання виникають із заяв волі, вчинків та інших подій, що з ними закон пов'язує виникнення зобов'язань». Отже, існувало три джерела зобов'язань: заяви волі (односторонні, двохсторонні, багатосторонні), різні вчинки (невиконання договору), інші дії (зубожіння особи, яка подарувала іншій своє майно, що зобов'язувало обдарованого надавати матеріальну допомогу дарувальнику) [245, с. 11–12].

Заява волі – свідоме добровільне виявлення бажання повноважної людини, що має намір покласти на себе певний тягар (наприклад, публічна обіцянка виплати винагороди за знайдене майно), або укласти з іншою особою (чи кількома) певний договір (контракт). У першому випадку заява волі – одностороннє волевиявлення, з іншої – двостороннє. Остання і була предметом договору. В обох випадках – це були юридично-правові факти.

На початку XX століття в українській мові часто вживали слово «умова» для визначення договору, або «контракт». У юридичні науці, на думку М. Топольницького, таке визначення було не зовсім вірне, оскільки «умова» це те саме, що й «услів'я». Таке визначення вживалося при зазначенні умов, як підстав встановлення, зміни чи припинення прав та обов'язків. Тому в юридичній науці як початку XX століття, так і в сучасний період, як правило, вживали поняття «договір», рівнозначний з контрактом [219, с. 115–117].

Польською мовою договір називають «umowa», а наша умова, або услів'я називають польською «warunek». Від умови, у визначенні українською мовою, слід відрізняти «угоду», або інакше «загоду». Польською це звучить «ugoda». Це був спеціальний договір, в якому обидві сторони у спільній справі здійснювали взаємні поступки (компроміс). Також вживаним поняттям того часу була «вимова», що означало застереження, наприклад, купівля товару із застереженням, тобто із настанням певних обставин, за яких договір купівлі-продажу буде недійсним [137, с. 36–38].

Поняття «umowa», «ugoda», «uklad» (умова, угода, уклад) відповідають римським юридичним поняттям: conventio, pactum, contractus, transactio, complanatio. Угода є найголовнішим виразом. Угода є умовою, яка запобігає виникнення спору, її укладення є добровільним порозумінням між сторонами для здійснення правовідносин без виникнення спору [248, с. 365].

Договори могли бути: усні, письмові, зі свідками чи без. При укладенні спадкового договору присутність свідка була обов'язковою. Також потрібні були свідки (хоча б один) для ствердження змісту договору у випадку його оскарження у майбутньому. Важливі договори потрібно було укладати у письмовій формі або в адвокатській конторі. На жаль, закон не вказував чим визначався ступінь важливості договорів. Окремі договори завірялися нотаріально, інакше договір визнавався недійсним: купівля-продаж, заміна чи обтяження боргом нерухомості (землі, будинку, тощо) [349, с. 25–27].

Способи припинення зобов'язань були такі ж різноманітні, як і способи їх виникнення. Перше місце в обох випадках займали юридичні дії як уповноважених, так і третіх осіб (відмова від прав, відчуження прав на користь третіх осіб, сплата боргу і т.д.). За ними йшли інші можливі факти, які не залежали від людської волі (давність володіння чужою річчю, яка переходила у право власності; перетворення однієї речі на іншу, неправомірне відчуження речі третьою особою добросовісному набувачу).

Відповідно до ст. 1528 ч. 1 т. 10 Зводу законів Російської імперії договір укладався за взаємною згодою договірних сторін. Предметом договору могли

бути: власність, дії осіб. Мета договору повинна була відповідати чинному законодавству, благочинності та суспільному порядку [122, с. 228].

Договір вважався недійсним та зобов'язання не мало правових наслідків, якщо причиною для цього було досягнення незаконної мети у випадках: розірвання шлюбу; незаконна передача власності з причини несплати боргу; лихва; надання особі такого права, яким вона не могла користуватися за станом фізичного чи психічного здоров'я (відсутність та обмеження дієздатності) чи інші обмеження, якими особа в силу сімейного стану, посади, соціального становища володіти не могла [122, с. 232].

Російське право визначало наступні види припинення зобов'язань:

– смерть, якою припинялися лише особисті права, оскільки майнові зобов'язання могли переходити на спадкоємців;

– загибель речі, як фізична, так і юридична, наприклад, при вилученні речей з цивільного обігу, при експропропріації (лат. – *expropriatio*, *exproprio* – позбавлення власності), конфіскації;

– відмова від права, яка виражалася в заяві про небажання володіти тим чи іншим правом чи виконувати певні зобов'язання;

– відчуження як добровільна передача зобов'язання однією особою іншій.

Прийняття у 1933 р. Зобов'язального кодексу Польщі скасувало зобов'язальні норми попередніх законодавчих актів, чинних на території Східної Галичини та Західної Волині. Слід зазначити, що новостворене зобов'язальне право увібрало в себе більшу кількість норм австрійського права, хоча спостерігаються тенденції і до інтерпретації кодексу Наполеона, а також Німецького цивільного кодексу.

Відповідно до ст. 3 Зобов'язального кодексу Польщі існували такі види зобов'язань: подільні і неподільні, солідарні, перемінні. Позов про невиконання зобов'язань можна було подати на одного з співвласників, або на всіх разом. Подільними були зобов'язання, коли їх предмет міг бути поділений як боржниками, так і кредиторами. Якщо було кілька боржників чи кредиторів, а зобов'язання подільне, то борг ділився на незалежні частин,

відповідно до кількості боржників чи кредиторів. Зобов'язання було подільним, якщо воно могло бути виконане частково без зміни суті та вартості [349, с. 47–50].

За наявності кількох кредиторів кожен з них міг домагатися виконання неподільного зобов'язання. Якщо один з кредиторів заперечував, то боржник повинен повертати борг усім кредиторам сукупно, або звертатися до суду на предмет зміни умов повернення боргу (ст. 6 Зобов'язального кодексу).

У солідарних зобов'язаннях боржник ніс відповідальність перед кредитором за борг інших боржників. Солідарність боржників підтримувала інтереси кредиторів, бо вони, завдяки солідарній відповідальності, ефективніше здійснювали повернення боргу чи задоволення інших претензій. Якщо борг був солідарним, кожен із боржників відповідав за цілісність боргу, а кредитор міг отримати увесь борг чи його частину у всіх боржників сукупно, або від кожного зокрема. Виплата всього боргу одним із боржників припиняла солідарні зобов'язання. Наприклад, якщо кілька осіб заподіяли матеріальну шкоду, і важко було визначити хто з них яку шкоду вчинив, то всі відповідали солідарно [250, с. 440–445].

Якщо боржник ніс відповідальність за шкоду разом із винним солідарно, то відповідальність і була солідарною. Наприклад, якщо наймит, їдучи возом господаря скалічив певну особу чи переїхав тварину, відповідальність несли і наймит і господар [253, с. 9]. Якщо кілька осіб взяли у користування одну річ, взяли або дали на зберігання певні речі, виступили поручителями, або співборжники уклали договір із неподільним боргом то відповідальність вони несли солідарно (ст.ст. 4, 426, 533, 636 Зобов'язального кодексу Польщі).

Сторони, які уклали нотаріально посвідчену угоду оплачували послуги нотаріуса солідарно. Кілька опікунів чи піклувальників також відповідали солідарно за шкоду, спричинену підопічним.

Кредитор мав право вимагати виплати боргу в одного з солідарних боржників. Солідарний боржник, який виплатив увесь борг, мав право

домагатися від інших солідарних боржників повернення їх частини боргу, а в разі сумніву – рівних частин (ст. 18 Зобов'язального кодексу Польщі). Якщо один із боржників не міг сплатити борг, то за нього сплачували інші солідарні боржники [303, с. 150–152].

Існували договори, за якими боржнику надавалося право вибору виконати ту чи іншу дію. Такі дії називали перемінними зобов'язаннями. При таких зобов'язаннях право вибору належало боржникові, оскільки інше не було встановлено договором сторін. Вибір міг стосуватися гатунку, кількості, предмету договору (товар або гроші), обсягу товарів, тощо. Боржник обирав для себе вигідніше [277, с. 344].

Якщо боржник міг виконати одну або іншу дію, вибір належав до нього, якщо інше не було встановлене кредитором. Ні боржник ні кредитор не могли обрати два чи більше видів (ґатунків) товарів чи послуг (ст. 22 Зобов'язального кодексу Польщі).

Без виникнення перемінного зобов'язання сторони також могли домовитися про сплату боргу (товаром чи грошима). Однак, таке зобов'язання вже не було перемінним, а лише можливістю звільнитися від зобов'язання шляхом виконання інших дій. Вибір вважався завершеним, коли була повідомлена інша сторона та обидві дійшли згоди (ст. 23 Зобов'язального кодексу Польщі). Зобов'язання було виконано і тоді, коли воно було виконано фактично (реальна сплата боргу).

Коли кредитор мав право вибору і не скористався ним у встановлений час, то боржник мав право вимагати від нього визначитися та надати певний час для цього. Після спливу часу повернення боргу боржник мав право виконати зобов'язання зручним для себе способом. Якщо право вибору належало кільком особам і вони не могли визначитися, то рішення приймав суд на вимогу одного з них [283, с. 9–10].

Якщо право вибору належало боржнику, і він не міг виконати зобов'язання в цілому за наявності вагомих обставин, він виконував лише можливу частину зобов'язання. Якщо одна із частин зобов'язання не могла

бути виконана, відповідальність боржника за невиконання однієї чи всіх умов договору наставала тоді, коли в цьому була його безпосередня провина. Якщо зобов'язання було невиконане внаслідок незалежних від боржника обставин (стихійне лихо), – він звільнявся від зобов'язання. У випадку виникнення обставин з вини боржника – він відшкодовував завдані збитки [280, с. 22–25].

Воля сторін для виникнення зобов'язання могла виявлятися не лише словами, а й загально прийнятими знаками та поведінкою, що не викликало сумніву щодо змісту угоди – конклюдентні дії (кивок голови, рукостискання сторін, тощо.). Наприклад, у замовленні про виготовлення товару (посуду) замовник вказував який товар він хоче і давав завдаток. Виконавець, приймаючи завдаток, мовчки погоджувався на виконання певних дій. Так само і при даруванні: якщо дарувальник дарував річ іншій особі, а обдарований приймав подарунок, то він мовчки виявляв власну волю для укладення договору дарування (при даруванні потрібно надавати свою згоду, інакше дарування вважалося недійсним). Так, при укладенні договору дарування будинку у с. Борщів Тернопільського воєводства, обдарований Маріан Л. мовчки виявив свою згоду, здійснюючи підпис у відповідних документах, оскільки був німий [58].

Мовчання дозволяло здогадуватися, що одна із договірних сторін дала свою згоду на пропозицію іншої сторони. Але не завжди мовчання означало згоду. Наприклад, кредитор погодився на відтермінування боржником сплати боргу на певний період. При цьому він повинен зазначити, що відстрочка сплати боргу понесе відшкодування за протермінування, інакше відшкодування не відбудеться, а мовчання кредитора говорило про те, що він не потребує чи не бажає такого відшкодування [271, с. 454–461].

Заява волі була довершеною тоді, коли друга сторона могла про таку заяву дізнатися (ст. 30 Зобов'язального кодексу Польщі). Наприклад, отримано свідчення поштаря про доставлення листа чи телеграми іншій

стороні, що підтверджували і члени родини, які були свідками при врученні листа.

Волевиявлення було недійсним, коли воно здійснювалося особою в непритомному стані чи такому психологічному стані, що виключав свідому волю. Непритомність могла спричинятися хворобою, споживанням певних ліків, зловживання алкоголем, наркотичним дурманом чи отрутою. Також недійсним було і волевиявлення за наявності психічних розладів здоров'я, коли людина не могла керуватися власною волею (гіпноз). Так, договір дарування земельної ділянки, обсягом 10 га у с. Куряни Бережанського повіту, подарована Казимиру К. його батьком був визнаний недійсним, оскільки батько, підписуючи даний договір хворів на склероз [60].

Учасниками договірних відносин могли бути лише дієздатні особи. Наприклад, дитина у віці до 18 років не мала права укладати угоди (хоча могла володіти рухомим і нерухомим майном). За неї міг укладати угоди батько, за його відсутності – опікун.

Недійсними вважалися угоди, в яких був відсутній намір здійснювати певні дії (угоди, укладені жартома, для прикладу). Недійсними були також договори, укладені «для спогляду», тобто «про людське око», які не мали правового підґрунтя і не мали на меті набуття сторонами прав та обов'язків. Наприклад, сторони уклали договір дарування, а насправді – це був договір купівлі-продажу; одна сторона укладала з іншою договір про збереження речі, а реально оформляла його як договір купівлі-продажу, щоб приховати свою власність від кредиторів. Також сторони могли приховати і частину договору, наприклад – ціну, або реальну кількість речей.

У випадку, коли заінтересовані треті особи не знали про уявний договір і уклали свій договір у «добрій вірі», то і перший і другий були дійсними по відношенню до третіх осіб – добросовісних набувачів. У випадку настання шкоди з уявного договору для третіх осіб, вони мали право вимагати компенсацію або визнання договору недійсним [262, с. 1–5.].

Визнання договору недійсним було можливе за наявності помилкового, умисного переконання з боку однієї із сторін. Так, Мацах В., переслідуючи власний інтерес, змусив Пемеранза Б. продати частину земельної ділянки у с. Біще Бережанського повіту Тернопільського воєводства, обсягом 2,5 га, за значно меншу суму, ніж земля коштувала насправді. Продавець переконав покупця в тому, що ґрунт у даній місцевості на 80 % складається з глини і непридатний для вирощування зернових та будь-якої іншої культури. При перевірці ґрунтів злий умисел покупця було виявлено, і суд визнав договір недійсним [57].

Помилка повинна міститися у змісті договору як з боку однієї, так і з боку іншої сторони. Наприклад, гроші були позичені на 6 місяців, а через помилку виявилося – на 12. Договір був дійсним тоді, коли обидві сторони не знали і не могли знати про помилку. Наприклад, при оренді млина орендодавець запевнив орендатора, що млин знаходиться у задовільному стані, тобто працює на повну потужність. Однак, в ході роботи виявилося, що млин переробляє в два рази менше борошна, ніж зазначав орендодавець [250, с. 445–446]. Такий договір міг бути визнаний недійсним. Особа, яка помилилася при укладенні угоди не могла ухилитися від її наслідків, якщо друга сторона наполягала на вчиненні дії чи бездіяльності (ст. 38 Зобов'язального кодексу Польщі).

Якщо помилка при укладенні договору була викликана підступом, то той, хто помилився міг ухилитися від правових наслідків, якщо дія відбулася за підступом зацікавленої особи. Невинна сторона могла відмовитися від правових наслідків, спричинених укладенням договору (ст. 39 Зобов'язального кодексу Польщі).

Договір визнавався недійсним, якщо одна із сторін виявила легкодухість (картяр взяв позичку під великий відсоток), нездарність (слабоумство, недоумство), брак досвіду, примусове важке або безвихідне становище. Також недійсними були договори, укладені внаслідок недомоги (несправедливий договір зі скривдженою особою не на її користь) та

укладений в примусовому положенні (коли одна із сторін знаходилася в скруті, біді, і повинна була прийняти невигідні для себе умови договору) [349, с. 56–58].

Аналізуючи архівні справи Державного архіву Тернопільської області було виявлено укладений договір позики під відсотки між позикодавцем Анастасією С. та позичальником Стефанією Ч. Першочергово договір позики у сумі 500 марок був усним за присутності двох свідків та безстроковим. Позика потрібна була Стефанії Ч. для закупівлі збіжжя щоб засіяти поле. Попередній рік виявився неврожайним, і тому позичальник знаходилася у скруті, оскільки її сім'я голодувала. Позичальник поставила умову про укладення оплатного договору позики під 20 %. Рішенням Чортківського окружного суду від 20 листопада 1931 р. договір був визнаний недійсним як договір, укладений в примусовому положенні [52].

Способи охорони недобросовісних набувачів були наступними: скривджений міг домагатися зменшення обсягу дій угоди, або розірвати договір і повернутися до попереднього стану; збільшення строку дії договору (норма межує з кримінально караним діянням про лихву, яку швидше можна застосувати, ніж цивільно-правову норму). Так, рішенням Бережанського окружного суду від 28 вересня 1933 р. договір про купівлю-продаж земельної ділянки у с. Куряни Бережанського повіту Тернопільського воєводства був визнаний недійсним, оскільки продавець Кароліна Г. була введена в оману щодо ринкової вартості землі у цій місцевості і подала свою ділянку Ганні С. за умисно занижену ціну [56].

Правові наслідки договору, укладеного внаслідок помилки, погрози, підступу чи вигоди припинялися внаслідок письмового повідомлення другої сторони. Строки позовної давності: помилка, підступ – 1 рік після виявлення; погроза – 1 рік з дня, в якому стан переляку припинився; вигода – 1 рік з дня заяви волевиявлення (ст. 43 Зобов'язального кодексу Польщі) [280, с. 22–25.].

Норми стосувалися заяв волі, укладених через представника. За усі позитивні та негативні наслідки щодо укладених угод відповідальність ніс уповноважений представник (ст. 45 Зобов'язального кодексу Польщі).

На думку правознавця-цивіліста міжвоєнного періоду Г. Коніка зобов'язання повинні поділятися на частини по відношенню до цілого – 1/2, 1/3 і т.д. [277, с. 1491]. Його твердження брало за основу підстави подільності зобов'язань по відношенню до кількості кредиторів чи боржників. Чи зобов'язання є подільними чи ні – це залежало, перш за все, від чинних правових норм, від інтересів сторін та товарообігу. Так, подільними були зобов'язання, пов'язані із грошовими сумами та взаємозамінними речами (алкоголь, зернові, хутро, тощо). Зобов'язання не могли бути взаємозамінними, якщо вони становили господарську цінність, наприклад при купівлі посудного сервізу, кожна з його частин була оригінальною, і при втраті не могла замінитися [272, с. 87–89].

Однак, сторони могли визнати подільні зобов'язання неподільними (суб'єктивна неподільність), наприклад, при купівлі старовинних обладунків одна з частин яких була відсутня.

Природно неподільними були зобов'язання, які неможливо розділити, тобто при поділі вони втратять свою вартість та зміст, наприклад худоба, посаг, коштовності. Неподільність зобов'язань могла випливати і з правових норм Зобов'язального кодексу. Сюди відносили: земельні спори, претензії, які виникали з неподільних прав (право викупу та право першочергової купівлі – ст.ст. 344, 350). Лише внаслідок невикористання таких прав, закон надавав іншим особам можливість ними скористатися [286, с. 8].

Існували випадки, коли подільні зобов'язання переходили у сферу неподільних. Наприклад, обов'язок надання права власності при купівлі-продажу (ст. 294 Зобов'язального кодексу Польщі), тобто частина власності не могла бути передана продавцю, якщо договір був укладений щодо усього майна. Таким чином, від подільного зобов'язання надання тієї чи іншої власності потрібно відрізняти неподільний предмет самого зобов'язання.

Наприклад, при укладенні угоди про будівлю будинку, чи продажу нерухомості продавець зобов'язаний сплатити кредит, взятий під заставу нерухомості і т.д. [349, с. 40–44].

Подільними були зобов'язання, які здійснювалися протягом певного часу, за кількістю чи іншим виміром, наприклад, якщо працівник виконав свою роботу раніше встановленого строку – він отримував більшу винагороду.

Виплата зобов'язань частинами була можлива навіть за наявності згоди сторін у випадках:

– при виконанні вексельних зобов'язань боржник, навіть маючи документи на пред'явника, не мав права вимагати прийняти оплату векселя частково [340, с. 17].;

– обов'язок прийняття оплати боргу частинами регулювався законодавством про банкрутство і законодавством про судовий виконавчий нагляд [337, с. 56];

– обов'язок прийняття кредитором боргу в розстрочку міг бути вказаний у судовому рішенні (ст. 269 Зобов'язального кодексу);

– якщо кредитор зобов'язувався прийняти сплату боргу частинами, і неприйняття такої сплати тягло за собою зловживання правом (ст. ст. 135, 189 Зобов'язального кодексу).

При подільних зобов'язаннях як наслідок часткового їх виконання, за погодженням сторін, могли бути виконані інші дії. Так, боржник віддав частину свого поля кредиторові як часткову сплату свого боргу. Також під час затримки виконання зобов'язання, сторона, інтереси якої порушені, мала право вимагати зміну умов виконання зобов'язання (ст.ст. 250, 254 Зобов'язального кодексу). Якщо зміна таких умов порушувала цілісність зобов'язання, то сторона, інтереси якої порушені, мала право відмовитися від зобов'язання.

Польське зобов'язальне право містило наступні види зобов'язань сторін:

– солідарні зобов’язання мали місце у випадку наявності одного кредитора і кількох боржників. У такому разі кредитор мав право вимагати виконання зобов’язання як від усіх боржників разом, так і від кожного окремо, причому як повністю, так і в частині боргу. Не отримавши повного задоволення своїх вимог від одного із солідарних боржників, кредитор мав право вимагати не отримане з решти солідарних боржників. Усі боржники залишалися зобов’язаними доти, поки зобов’язання не було виконане повністю [272, с. 35];

– часткові зобов’язання мали місце у випадку, коли в них брали участь кілька кредиторів або кілька боржників, і кожен з кредиторів мав право вимагати виконання, а кожен з боржників – виконати зобов’язання у певній частці. Ці частки були рівними, якщо інше не передбачалося договором [272, с. 35].

Наслідком збільшення кількості осіб зі сторони кредитора чи боржника була можливість подільності зобов’язання. Таким чином, у зобов’язаннях, поділених на окремі частини кожен із боржників ніс відповідальність лише за свою частку, і кожен із кредиторів мав право вимагати від боржника виконання зобов’язання лише в його частині [377, с. 89–91].

Поділ зобов’язання на частини не мав місця тоді, коли збільшення кредиторів тягнуло за собою збільшення розміру солідарного боргу. Якщо зобов’язання були неподільним і існувало кілька солідарних боржників, то виконання одним з них зобов’язання звільняло усіх інших від зобов’язання. Це ж стосувалося і солідарних боржників у подільних зобов’язаннях.

Ст. 7 Зобов’язального кодексу вказувала, що співборжник, який самостійно сплатив борг повністю, мав право регресу щодо інших співборжників, тобто мав право вимагати повернення коштів, витрачених на виконання цілого зобов’язання в частинах, які припадають на кожного з них. Ст. 4 цього ж кодексу запроваджувала квазі-солідарну відповідальність співборжників неподільного зобов’язання, однак спочатку – лише за виконання зобов’язання, а потім лише по відношенню до кредитора. Претензія регресу боржника, який виконав неподільне зобов’язання, до

інших співборжників, була грошовою претензією, яка поділялася на рівні і незалежні частини, якщо інше не було вказано в договорі [365, с. 11–12.].

Якщо зобов'язання було виконане на вимогу одного з кредиторів по відношенню до боржника, то останній не ніс відповідальності перед іншими кредиторами.

3.2 Зобов'язання, що виникали з деліктів

Повертаючись до вказаних в попередньому підрозділі підстав виникнення зобов'язань, відповідно до Інституцій Юстиніана, охарактеризуємо останні дві, а саме: делікт і квазіделікт.

Делікт (лат. – delictum) – це протиправна дія, внаслідок якої завдається шкода, що не пов'язана з невиконанням правопорушником належного з нього зобов'язання.

Квазіделікт (лат. – quasi ex delicto) – це протиправна дія, внаслідок якої завдається шкода, що не пов'язана з невиконанням правопорушником належного зобов'язання, але не визнана цивільним правом (лат. – ius civil) як делікт.

З початком історії римського права держава не втручалася у правовідносини між приватними особами, звідси і виникли деліктні зобов'язання. Реагувати на образу чи спричинену шкоду доводилося потерпілому самотужки. Звідси і виник інститут помсти. Протиправні негативні дії правопорушника віддавали його на поталу ображеного. Сама особа порушника була об'єктом помсти, при цьому зміст злочину (нанесення тілесних ушкоджень, особистої образи, спричинення майнової шкоди) не брався до уваги. В будь-якому випадку, потерпілий мстив винному, а останній ніс особисту відповідальність за протиправні дії. За таких обставин вперше виникло поняття відповідальності (лат. – haftung) однієї особи перед іншою. Але це ще не було зобов'язання, тобто винний

підлягав помсті, але ще не був нічого винен. Існувала відповідальність, але поняття боргу (лат. – shuld) було відсутнє [378, с. 112–115].

Ображений міг відмовитися від помсти, якщо порушник відкупився. Але це ще не можна було назвати зобов'язанням, оскільки самого обов'язку сплати не існувало. Таким чином, якщо порушник нічого не сплатив – усе поверталося до попереднього стану, і право помсти знову мало місце. Потроху держава починає втручатися у цю сферу життєдіяльності суспільства, і спочатку – обмежує, а потім забороняє помсту. В подальшому державна влада почала гарантувати отримання ображеним встановленого штрафу. Виникло юридичне закріплення поняття боргу, тобто винний був зобов'язаний сплатити борг ображеному. Але помста ще довго виступала наслідком невиконання зобов'язання. На початку державна фіксація штрафів відноилися до більш легких деліктів [185, с. 112–115]. Таким чином, норми, що випливали із деліктів, довготривалий час мали змішаний, перехідний характер, що було особливістю старішого римського права – Законів XII таблиць.

У континентальній цивільно-правовій системі деліктні зобов'язання були засновані на нормах об'єктивного права, тому закон закріплював перелік умов, за яких вони виникали. До таких умов у німецькому та французькому праві належать: шкода, завдана майну чи особі; протиправне діяння, яким заподіяно шкоду; причинний зв'язок між протиправним діянням і шкодою; вина як психічне ставлення заподіювача шкоди до вчиненого ним порушення та його наслідків.

Деліктна відповідальність, на відміну від договірної, будувалася за іншим принципом, а саме – кумуляцією (лат. – cumulatio, cumulus – скупчення, від лат. cumulo – накопичую). Так, при вчиненні делікту кількома особами, вона множилася на їх число. Кожний з тих, хто заподіяв шкоду, відповідав залежно від ступеня вини [188, с. 361].

З часу Законів XII таблиць зберігалася і так звана ноксальна відповідальність домовласника за шкоду, заподіяну його підвладними дітьми і

рабами. Якщо делікт вчинявся підвладним або рабом, домовласнику надавалося право вибору – відшкодувати заподіяні підвладним рабом збитки, або видати винного для розправи. Проте, в усі часи римське право розглядало делікт як позадоговірне зобов'язання. Приватному праву були відомі два види правопорушень – договірні (порушення умов договору) і позадоговірні, тобто деліктні, які були чітко визначені як: особиста образа, крадіжка, неправомірне знищення або пошкодження чужого майна.

Для виникнення деліктних зобов'язань недостатньо було встановлення факту завдання шкоди, а вимагалося, щоб таке діяння було протиправним. Такої ж позиції дотримується цивільно-правова доктрина: не саме заподіяння шкоди було протиправним, а шкода має бути заподіяна дією, що порушує встановлені законом правила поведінки. Вихідними засадами протиправного характеру завдання шкоди є ідеї римських юристів, на думку яких недостатньо було для відповідальності завдання шкоди, необхідно, щоб таке завдання було протиправним [127, с. 172].

Польське право не містило прямих норм щодо деліктних зобов'язань, але такий вид зобов'язань виникав із звичаєвого права, та зобов'язань, що виникали внаслідок спричинення шкоди протиправними діями. За таких обставин винний був зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду потерпілому [294, с. 72–74].

Відповідно до чинних у міжвоєнній Польщі норм Зобов'язального кодексу характеристика деліктних зобов'язань міститься у відділі 2 глави 2 «Виникнення зобов'язань з інших джерел». Таким чином, польський законодавець, беручи за основу норми римського права, пов'язував виникнення деліктних зобов'язань із наявністю шкоди. При цьому, визначення самого поняття шкоди не вказувалося, але це випливало із правової доктрини, що шкода була підставою для відповідальності. Шкодою називався усілякий майновий збиток чи охоронюваний правом інтерес, які потерпілий зазнав всупереч власної волі. З цього випливає, що шкода відрізнялася від збитку, якого зазнав потерпілий, здійснюючи

волевиявлення [311, с. 155]. Аналогічне поняття шкоди зазначено і у § 1293 Австрійського цивільного кодексу. Однак, австрійське право називало ще й відмінне від шкоди поняття вигоди, яку та чи інша особа очікувала відповідно до звичного перебігу подій [292, с. 381]. Російське законодавство саме поняття шкоди не містило, а вказувало лише, що за порушення тих чи інших прав чи нанесення збитків наставала відповідальність, і порушник зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду, а потерпілий вимагати такого відшкодування [321, с. 158]. Особа, яка незаконно володіла чужим майном була зобов'язана: 1) відшкодувати потерпілому усі збитки, завдані цьому майну протягом часу незаконного володіння; 2) повернути усі отримані під час незаконного володіння прибутки; 3) відшкодувати моральну шкоду.

Австрійське право визначало джерела шкоди, які полягали в дії, бездіяльності чи випадковості (російське право – лише дія та бездіяльність). Протиправно спричинена шкода виникала з умислом чи без такого. Умисна шкода виникала зі злим умислом чи з необережності. І перше і друге називалося виною.

Польське право розрізняло два види шкоди: немайнова, визначена як «кривда» (пол. – krzywda) і майнова. Остання поділялася на два види:

– реальна втрата (лат. – Damnum emergens) – шкода, завдана предметові правового регулювання внаслідок настання реальної події, з якою пов'язана відповідальність певної особи. Наприклад, протиправне знищення чужої власності.

– втрачена вигода (лат. – Lucrum cessans) – вигода, на яку сподівалася певна особа, але її не отримала внаслідок протиправних дій третіх осіб. Наприклад, якщо у перевізника товару пошкоджений транспорт третіми особами, то він мав право вимагати відшкодування не лише ремонту транспорту, а й шкоду, отриману внаслідок невиконання зобов'язань перед третіми особами, тобто втрачені кошти від простою транспорту [366, с. 18–21].

У змісті статей 134–156 Зобов'язального кодексу визначається відповідальність за шкоду, спричинену різними особами чи фактами: відповідальність за шкоду, заподіяну власними вчинками, чужими вчинками, тваринами, речами чи силами природи.

Особа, яка умисно чи внаслідок недбальства спричинила іншій шкоду, реалізовуючи власне право, зобов'язана відшкодувати завдану шкоду, якщо вона порушила межі поняття «доброї віри»[1] чи правову норму.

Поняття «доброї віри» присутнє і в австрійському законодавстві та має назву «добрі звичаї». З приводу цього, законодавець зазначав, що особа, яка умисно спричинила шкоду, порушуючи «добрі звичаї», але виконуючи при цьому норми права, несе відповідальність тоді, коли виконання даного права мало на меті умисне нанесення шкоди іншій особі.

Таким чином, закон вказував на те, що: підприємець нестиме відповідальність перед наймачем, від якого до нього перейшов робітник, оскільки знав, що робітник розірвав договір з наймачем неправомірно; міністри відшкодовували шкоду, заподіяну державі чи приватним особам внаслідок ведення ними урядових справ всупереч закону; чиновники повинні були відшкодувати шкоду, спричинену внаслідок їх службової недбалості; відповідальність за неправомірний асентерунок[2]; відповідальність за зрадництво під час війни; обов'язок держави у відшкодуванні шкоди неправомірно засудженим, а також неправомірно скривдженим під час війни [137, с. 371].

Том X Зводу законів також містив норми щодо відшкодування шкоди. Багато норм було присвячено відшкодування шкоди, спричиненої майну

«Добра віра»[1] – (лат. – bona fides – «той, що діє в добрій вірі») – це наказова директива вважати те чи інше твердження правовим. Це поняття відноситься до переваг даної особи незалежно від результатів її діяльності. Поняття відоме ще з часів римського права і застосовується як в англосаксонській так і континентальній правовій системах. Критерієм поділу осіб, які вчиняли правочини «в добрій вірі» і «в злій вірі» (наявність злого умислу) є психічний стан людини, яка має відношення до вчинюваних правочинів до самої правової норми та природного права [376, с. 8–9].

[2] Асентерунок – набір у рекрути.

потерпілого. Так, у ст. 684 було зазначено, що відшкодовується шкода та збитки, спричинені внаслідок дій чи недбальства, навіть якщо такі дії не мали складу злочину чи правопорушення. Недобросовісний власник був зобов’язаний повернути незаконне майно у попередній стан. При цьому він міг залишити собі внесену у незаконне майно свою власність, якщо це не спричинило приведення такого майна у непридатний для використання стан.

За незаконно відчужену земельну ділянку недобросовісний власник повинен був повернути ділянку законному власнику, або сплатити її вартість відповідно до ринкової ціни, встановленої судом. Якщо у незаконному володінні знаходилася нерухомість, недобросовісний власник був зобов’язаний повернути усі речі, які до неї належали (меблі, машини, господарський інвентар, худобу), відремонтувати пошкоджені речі, або повернути їх попередню вартість, а також прибутки, отримані з незаконної власності. До прибутків відносили: врожай, оплату за надання приміщення в оренду, прибуток від роботи млина, тощо. Також недобросовісний набувач повинен був повернути законному власнику кошти, отримані за віддання усієї власності чи її частини під заставу, або звільнити дану власність, сплативши заставу [321, с. 89–90].

Наприклад, при купівлі ділянки землі у с. Конюхи Бережанського повіту Тернопільського воєводства площею 6 га покупець Збігнев К. користувався послугами фахівця з дослідження ґрунтів. Три місяці фахівець проводив перевірки, заміри, дослідження і поле засіяти не вдалося. Покупець зазнав збитків. Однак, вищевказаний фахівець виконував свої професійні обов’язки, не порушуючи норми права, і відшкодування за відсутність врожаю не ніс [55]. Зобов’язальний кодекс та Звід законів подібної норми не містив, і якщо у вищевказаному випадку покупець звертався до суду, суд міг винести рішення про відшкодування шкоди за проведення занадто довгих перевірок.

Відповідальність за нормами Зобов’язального кодексу несла не лише особа, яка спричинила шкоду, а й інші особи, які спонукали її до протиправних дій, а також і треті особи, які отримали з цього вигоду. Якщо

шкода була спричинена кількома особами, вони несли відповідальність солідарно, однак міг встановлюватися і ступінь вини кожного окремо [313, с. 418–420]. Солідарна відповідальність винних відома із §§ 1301, 1302 Австрійського цивільного кодексу, де наголошувалося, що шкода могла наноситися кількома особами за домовленістю, безпосереднім чи опосередкованим способом внаслідок підбурювання, погрози, наказу, допомоги, приховування та прямого невиконання покладених законом обов'язків. При умисному заподіянні шкоди за наявності кількох винних відповідальність міг нести один, який в подальшому мав право регресної вимоги до інших.

Відповідальності за спричинену шкоду як за Австрійським цивільним кодексом, так і за Зобов'язальним кодексом Польщі не підлягали:

– недієздатні, обмежено дієздатні, а також особи в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (якщо такий стан був спричинений не з вини самої особи);

– особи, які здійснювали необхідну оборону в силу загрози їх життю, здоров'ю, власності чи власності іншої особи.

Австрійський цивільний кодекс у § 1296 зазначав, що у випадку виникнення сумніву, що шкода спричинена одноосібно чи з допомогою інших осіб, вважалося, що винний діяв самостійно. Вищевказаної норми про наявність сумніву не містив ні Зобов'язальний кодекс ні Звід законів. На нашу думку, така норма слушно вказана австрійським законодавцем, оскільки при судовому розгляді справи за відсутністю доказів це звільняло від затягування процесу.

У будь-якому випадку, і це зазначається у всіх трьох аналізованих нами законодавчих актах, відшкодування за спричинену шкоду здійснювалося: перевізниками, керівним органом залізниці за покалічення чи спричиненні смерті пасажирів; військовим управлінням за шкоду, спричинену військовими;

поштою щодо кореспонденції; державою при комасації[1] та поділі земель [256, с. 198–200].

Особи, які несли правову відповідальність на підставі договору чи закону (опікуни, піклувальники) за діяльність своїх підопічних, відшкодовували шкоду, спричинену останніми. Постраждалий міг звернутися з вимогою про повне чи часткове відшкодування до винної особи, якщо майновий стан останнього дозволяв покрити видатки [331, с. 219–221].

За наявності доручення відповідальність за шкоду, завдану повіреним, ніс поручитель. Така норма не застосовувалася при виконанні роботи за дорученням фаховими юридичними особами (наприклад, нотаріальною конторою чи підприємство з виготовлення керамічного посуду) [313, с. 312–315].

Як зазначав Зобов'язальний кодекс Польщі, у випадку спричинення шкоди працівником відповідальність ніс його роботодавець, який в свою чергу, був наділений правом регресної вимоги до працівника про повернення коштів, якщо шкода була спричинена за наявності вини останнього.

Австрійський законодавець зазначив більш ширші норми щодо вищезазначеного відшкодування. Господар, який прийняв працівника на роботу без документів, або свідомо тримав на службі небезпечну в силу своїх фізичних чи розумових особливостей особу, ніс відповідальність перед третіми особами за спричинену таким працівником шкоду. Це стосувалося, насамперед, власників готелів та перевізників. Загалом, відповідав той, хто для залагодження власних справ користувався

[1] Комасація – один із засобів землевпорядкування, яке проводить, як правило, держава з метою ліквідації розпорошення земельних ділянок, що належать одному власникові, і створення більших і краще придатних для їх використання. У 20–30-х рр. XX ст. комасація – складова аграрної реформи, що проводилася урядом Польщі згідно з законом від 1925. Одне з положень закону – обов'язок поміщиків, які володіли землею в розмірі понад 60 га в районах великих міст і 160 га в інших місцевостях, продавати її при посередництві держави селянам і осадникам ділянки землі по 15 га в самій Польщі і по 26 га в Західній Україні та Західній Білорусії. Таку землю в основному могло придбати заможне населення.

послугами непрофесійної чи небезпечної особи за шкоду, яку остання спричинила третім особам [137, с. 378, 379]. Щодо регресної вимоги – цього в нормах Австрійського цивільного кодексу вказано не було. Російське законодавство містило спрощені норми. Так, господарі та працедавці відшкодовували шкоду, завдану їх працівниками, якщо вони не могли відвернути спричинену шкоду.

Сума відшкодування залежала від втрат, яких потерпілий зазнав і на користь яких міг би сподіватися, якби не настала шкода. Незалежно від повернення майнового відшкодування потерпілий мав право вимагати і моральної шкоди.

Вищевказані Зобов'язальний кодекс та Австрійський цивільний кодекс зазначали і норму щодо відшкодування шкоди господарями за неправомірні дії тварин, які знаходилися у їх власності незалежно від місця перебування тварини та нагляду власника. Крім того, австрійське право більше деталізувало дану норму. Так, якщо тварина когось пошкодила, відповідальність ніс той, хто її цькував, дражнив або не припильнував. Особа, яка знайшла на своїх землях чужу худобу не мала права її знищити, а лише зігнати зі своїх земель. Якщо така худоба спричинила шкоду, потерпілий міг привласнити собі кілька голів худоби за понесені збитки. Про це потрібно було протягом восьми днів повідомити власника, інакше таке привласнення було незаконним [372, с. 1273–1274]. Російський звід законів теж зазначав норму щодо відшкодування збитків, завданих тваринами. Однак, на відміну від австрійського, детальних норм не розписував, а лише вказував у випадку недогляду за тваринами власник був зобов'язаний відшкодувати спричинену останніми шкоду.

Цікава норма зазначена і у ст. 150 Зобов'язального кодексу Польщі. Так, при викиданні, виливанні чи випадінні чого-небудь з приміщення, відповідальність нестиме той, хто там проживає, якщо не буде доведено, що шкода спричинена непереборною силою чи третіми особами [271, с. 323–325]. Така норма запозичена з римського права, де було зазначена відповідальність

господарів жилих будинків за викинуте або вилите, небезпечне для пішоходів виставлене, підвішене або вивішене що-небудь, що може впасти на людей, неправомірні дії слуг готелів, заїжджих дворів і кораблів, які завдавали шкоду майну жителів і пасажирів, шкода, заподіяна рабом або твариною чужому майну або особі, а також відповідальність судді за винесення несправедливого рішення [129, с. 88–90]. Щодо відповідальності судді, то такі норми містили усі три аналізовані нами законодавчі акти.

Власники підприємств, які під час роботи використовували сили природи (пари, газу, води, електрики і т.д.), або які виробляли вибухові речовини чи використовували їх у своїй діяльності, несли відповідальність за шкоду, спричинену діяльністю підприємства. Вищевказані підприємства звільнялися від відповідальності у разі доведення факту, що шкода настала з вини потерпілого, третіх осіб чи сил природи [317, с. 6–11.]. Відповідальність несли і власники приватних механічних засобів комунікації, які працювали з допомогою сил природи, за винятком, якщо такі засоби були віддані в оренду чи позику іншим особам [297, с. 167].

Австрійський законодавець зазначав і ще одну причину несплати відшкодування – шкода, спричинена внаслідок випадковості. Якщо така шкода була спричинена умисно, щоб приховати порушення закону, то винний зобов’язаний був її відшкодувати. У випадку надзвичайної ситуації, коли була надана та чи інша послуга, і при цьому завдана шкода, винний не ніс відповідальності, оскільки цим він відвернув ще більшу небезпеку [377, с. 178]. Сучасною мовою це входило б у поняття «крайня необхідність». Даного виду норми не вказували закони Польщі, але зазначало російське законодавство, яке містило поняття «особиста оборона» та виникнення надзвичайних обставин, які винний не міг відвернути.

При аналізі судових рішень було виявлено рішення Львівського апеляційного суду від 21 липня 1922 р. про відвернення небезпеки спричиненням шкоди. Так, управляючий господарством Степан В. спалив стайню, де знаходилися корови зі сказом поряд із здоровими. Господар подав

на управляючого до суду, вимагаючи відшкодування завданих збитків, однак, суд враховуючи вищезазначену норму про крайню необхідність, виніс рішення на користь відповідача [376, с. 58–59].

Повернення завданої шкоди за Австрійським цивільним кодексом передбачало повернення у попередній стан, або сплата оціночної вартості предмету відшкодування, встановлену державою. Якщо повернення обіймало лише розмір спричиненої шкоди – це мало назву «справжнє відшкодування». Якщо повернення включало ще й втрачену вигоду та моральну шкоду – це було «повне заспокоєння».

При відшкодуванні матеріальної шкоди за основу бралася ринкова ціна речі, а у випадку злого умислу при спричиненні шкоди чи недбальства – особлива вартість для потерпілого (моральний збиток). Наприклад, при пошкодженні картини під час ремонту в помешканні, відшкодовувалася не лише вартість картини, а й сума, яку вкаже потерпілий, оскільки – це для нього пам’ятка від батьків [83, с. 112].

При ушкодженні тіла і спричиненні розладу здоров’я відшкодування покривало кошти на лікування, а також сплачувалася додаткова сума за моральну шкоду. Якщо скривджений при цьому повністю або частково втратив працездатність, або якщо його суспільні потреби збільшилися чи збільшаться в майбутньому (потрібно розширити двері помешкання для проходження інвалідного візка), винний був зобов’язаний виплатити потерпілому пожиттєву ренту на суму, яка дорівнюватиме спричиненій шкоді. Розмір шкоди визначав позивач і затверджував суд. Якщо при винесенні судового рішення рівень шкоди повністю не був відомий, суд призначав тимчасову ренту [277, с. 829].

Наприклад, при будівництві будинку Ян К. пошкодив нижні кінцівки, що призвело до часткової втрати працездатності. Господар будинку Вроцлав Бовек, який наняв його на роботу, за рішенням Львівського окружного суду, був зобов’язаний виплачувати пожиттєву ренту, оскільки правовий випадок стався з його вини [84, с. 229–230].

Звід законів містив подібну норму у ст. 676 т. 10, і внаслідок спричиненої шкоди здоров'ю винний був зобов'язаний сплачувати щорічну допомогу (рос. «пособие»). Така допомога могла виплачуватися і протягом іншого терміну на вимогу потерпілого, за наявності медичного висновку [197, с. 128–129].

У випадку смерті потерпілого винний повинен сплатити кошти на його лікування та поховання, а якщо на його утриманні знаходяться інші особи – сплачувати ренту відповідно до їх життєвих потреб в межах закону. Замість ренти суд міг призначити одноразове відшкодування [258, с. 34–36].

Аналогічні норми щодо відшкодування за нанесення тілесних ушкоджень містилися як у Зобов'язальному кодексі Польщі, так і у Австрійському цивільному кодексі. Однак, останній містив ще й окрему норму щодо нанесення ушкоджень жінкам. Так, особа, спричинена до поневолення та насильницького схиляння до статевих стосунків жінки, повинна відшкодувати заподіяну шкоду як матеріальну, так і моральну. До 1900 р. навіть існувала відповідальність чоловіків за вступ з жінкою у позашлюбні відносини та як наслідок – народження дитини. В такому разі батько був зобов'язаний покрити видатки на вагітність, пологи, утримання жінки та дитини, а також виконувати інші обов'язки батька дитини відповідно до ч. 1 Австрійського цивільного кодексу [137, с. 382].

Відшкодування передбачалося і за порушення особистої свободи (поневолення, безправне ув'язнення), порушення честі та гідності, що спричинило втрату вигоди (кредитування, заробітку, проживання іншої особи), поширення неправдивих відомостей про особу. У таких випадках, крім відшкодування передбачалося і оприлюднення правдивої інформації чи публічне вибачення. Відшкодовувалася також і майнова шкода, спричинена внаслідок злого умислу чи недбальства. Якщо шкода була спричинена внаслідок необережності, відшкодовувалася лише вартість втраченої речі [365, с. 11–12].

Суд міг призначити відшкодування у грошовому еквіваленті за спричинення смерті чи розладу здоров'я потерпілого і його найближчим родичам, якщо було доведено, що вони також зазнали моральної шкоди.

Звід законів Російської імперії значну увагу приділяв випадкам, за які було передбачено відшкодування шкоди, а саме: відшкодування за примусове відчуження нерухомостей, їх тимчасове використання; відшкодування за незаконне володіння майном; відшкодування за втрати, понесені внаслідок злочину чи правопорушення; відшкодування за збитки, які не підпадали під ознаки правопорушення [254, с. 228–233].

Висновки до третього розділу

Виходячи із вищевикладеного слід зробити висновки, що будь-яка цивільно-правова норма, в тому числі і становлення, зміна чи припинення зобов'язань походить із римського права (зобов'язання, договір, контракт, делікт, тощо). Саме його запозичення отримали такі основні європейські цивільні кодекси як Французький цивільний кодекс (Кодекс Наполеона) 1804 р., Австрійський цивільний кодекс 1811 р. та Німецький цивільний кодекс 1896 року. Саме використання норм римського права у правових системах як тогочасного (початку XX ст.), так і сучасного світу називається рецепцією (відновлення дії, запозичення, переробка, засвоєння) римського права. Таким чином, зобов'язання – це обов'язок однієї особи (боржника), здійснити ті чи інші дії на користь іншої (кредитора). Зобов'язання виникають з закону, договору чи делікту. До змісту зобов'язання входять дії чи бездіяльність боржника, які мають різноманітний характер. Предметом зобов'язання відповідно до чинних на території Західної України у складі Польщі були: гроші, власність (рухома, нерухома), послуги, здійснювана робота. В деяких випадках боржник зобов'язувався, крім основного предмету зобов'язання, надати ще й набуті внаслідок зобов'язання матеріальні блага, які поділялися на природні (плоди рослин та тварин) і юридичні (відсотки з власності).

Обов’язковою умовою зобов’язання був строк, вказаний в договорі чи законі, який припинявся внаслідок виконання зобов’язання.

На території галицько-волинських земель одним із перших юридично оформлених законодавчих актів, де містилися норми щодо виникнення та припинення зобов’язань, була «Руська правда». Основними джерелами виникнення зобов’язань був договір та заподіяння шкоди. Основними видами договорів були: купівля-продаж власності, міна, позика, тощо. У наступних законодавчих актах – Статутах Казимира Великого, крім попередніх договорів, зустрічається способи їх забезпечення: застава, порука, присяга. Далі у Литовських статутах зустрічаємо і договір особистого і майнового найму, міни, дарування, оренди. Якщо у Руській Правді та Статутах Казимира Великого договори здебільшого укладалися в усній формі, то вже у Литовських статутах із розповсюдженням грошового обороту почастішало укладання договорів у письмовій формі, особливо при купівлі земельних ділянок.

У міжвоєнний період із приєднанням частини західноукраїнських земель до Польщі виникнення та припинення зобов’язань стало більш вагомим у цивільно-правовому обороті. Вони були закріплені у трьох основних законодавчих актах: Австрійському цивільному кодексі 1811 р., т. 10 Зводу законів Російської імперії 1832 р. та Зобов’язальному кодексі Польщі 1933 року. Найбільш розповсюдженими видами зобов’язань були договори, які укладалися за певних умов та на певний строк.

Із розвитком економічних відносин та технічного прогресу більшість договорів мали письмову форму та засвідчуватися нотаріально (купівля-продаж, оренда, позика, застава, порука, тощо). Чимала увага приділялася деліктним зобов’язанням, які виникали у зв’язку із спричиненням шкоди. Заподіяння шкоди відбувалося із умислом та з необережності. Від цих двох фактів залежав розмір такого відшкодування винним (або боржником). Усі три вищезазначені законодавчі акти подавали норми щодо відшкодування шкоди, завданої життю та здоров’ю, власності, честі та гідності, шкоди,

завданої тваринами, найманими робітниками, прислугою, суддями та іншими посадовими особами.

Розмір відшкодування, як правило, встановлювався в судовому порядку і залежав від: обсягу спричиненої шкоди, майнового стану боржника (винного), кількості осіб, що знаходилися на утриманні потерпілого, природного стану пошкодженої власності та від інших факторів. Відшкодування встановлювалося у вигляді виплати певної суми грошей, або повернення пошкоджених речей до попереднього стану.

РОЗДІЛ 4
ОСНОВНІ ВИДИ ДОГОВОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ

4.1 Договори про передачу майна у власність (договір купівлі-продажу, дарування)

Подаючи характеристику окремих видів договорів за певними критеріями за основу було взято класифікацію, подану Є. Харитоновим [225, с. 427]. Залежно від цілей укладення, договори поділялися на: 1) договори про передачу майна у власність (купівля-продаж, дарування, тощо); 2) договори про передачу майна у тимчасове користування (оренда, найм, тощо); 3) договори про надання послуг (зберігання, доручення, зберігання, довічне утримання, страхування, тощо); 4) інші види договорів. Вказана класифікація не в повному обсязі відповідає зазначеній у вищевказаному підручнику, оскільки у дослідженні подається характеристика лише тих видів договорів, які були найбільш поширені на території Польщі у міжвоєнний період та мали місце у чинних на той час цивільних законах.

Найбільш розповсюдженим на території західноукраїнських земель у складі Польщі та одним із найдавніших видів договорів, був і є на сьогоднішній день *договір купівлі-продажу*. Норми щодо укладення, зміни та припинення даного виду договору містили усі чинні на західноукраїнських земель у складі Польщі кодекси (Австрійський цивільний кодекс, Звід законів Російської імперії, Зобов'язальний кодекс Польщі), і предмет договору у вказаних кодексах мають однаковий зміст.

При укладенні договору купівлі-продажу продавець зобов'язаний надати певний предмет покупцю, а покупець зобов'язаний сплатити за цей предмет певні кошти. За таким договором право власності на його предмет

переходило до покупця. Якщо переходило лише право розпорядження, то такий договір називався наймом чи орендою. Предметом договору купівлі-продажу виступали власність чи права кредиторські чи подібні до речових, гірничі, водні, патентові і т.д. [256, с. 34–36].

Купівля-продаж – консенсуальний договір. Він вважався укладеним з моменту, коли сторони домовилися про предмет купівлі-продажу та про його ціну. Лише після передачі предмету продажу покупець набував права власності на продану річ [250, с. 358–360]. В обов'язковому порядку продавець мав вказати вади предмету договору, інакше – це було підставою для визнання договору недійсним.

Так, при укладенні договору купівлі-продажу нерухомості від 21 липня 1922 р., а саме 1/7 нерухомості № 474/III у Львові, продавці – Бернард В., Марк В. і Леопольд В. повідомили покупця – Берту Г., що предмет договору – будинок знаходився в аварійному стані. Не зважаючи на аварійний стан, договір був укладений, його підписання відбулося у присутності двох свідків, у Повітовому суді м. Львова [25, с. 5.]. Також при укладенні договору купівлі-продажу автомобіля Wanderer покупець Іван М. вимагав визнання договору недійсним, оскільки при переїзді більше ніж 20 км було виявлено несправність двигуна, чого продавець при укладенні договору не вказав [61].

За нормами § 1059 Австрійського цивільного кодексу, якщо ціна купівлі тієї чи іншої власності суперечила встановленим державою тарифам (наприклад, визначені ціни на певні ліки), то такий договір був дійсним, і покупець мав право не сплачувати завищену ціну. Він міг вимагати повернення надмірно сплачених коштів від продавця, або повідомити про це органи влади.

Наприклад, при укладенні договору купівлі-продажу нафтопродуктів між союзом споживачів на території колишнього Конгресового королівства та Східних територій з однієї сторони і Дирекцією державних нафтових заводів у Львові з іншої від 29 вересня 1922 р. № 14.924/22 була чітко встановлена ціна продажу нафтопродуктів – 100 000 000 польських марок. Якщо покупець

в подальшому продав вказані нафтопродукти по завищеній ціні, ніж встановлено договором – це дозволяло продавцю вимагати визнання договору недійсним [28, с. 5–8].

Також норми Австрійського цивільного кодексу передбачали можливість купівлі товарів в кредит. Воно мало місце у випадку, коли товар повинен бути переданий покупцю в один час, а кошти за нього сплачені будуть пізніше. В цьому випадку договір купівлі-продажу в кредит ставав дійсним лише після сплати відсотків за надання кредиту (§ 1333 Австрійського цивільного кодексу) [248, с. 225–229].

Так, у Тернопільському архіві було знайдено копію договору між Мойжешем Р. та Григорієм Т. про купівлю-продаж збіжжя (пшениці та ячменю) в кредит. За цим договором покупець Григорій Т. зобов'язувався сплатити гроші за товар після перемелення на борошно даного збіжжя, випічку хліба та продаж останнього [43].

Не зважаючи на те, що ціна за товар була сплачена, право власності переходило до покупця з моменту, коли річ була передана, якщо інше не встановлено договором. В такому випадку австрійська правова доктрина переносила право власності під умову відстрочки. Так, при укладенні договору купівлі-продажу нафтопродуктів від 1 січня 1932 р. між покупцем – торговим товариством «Карпати» та продавцем – нафтовим товариством «Гопло» кошти по перевезенню сплачував покупець. Таким чином, товар залишався у власності продавця до моменту продажу, який відбувався до десятого числа кожного місяця, а також у випадку здійснення розрахунків за товар, останній і надалі залишався і у продавця до забезпечення покупцем витрат на перевезення [36].

Австрійським законом від 27 квітня 1896 р. була дозволена купівля-продаж в розстрочку. До такого продажу не відносився продаж цінних паперів. Особливістю купівлі-продажу в розстрочку було те, що предмет продажу не переходив до покупця доти, доки він не остаточно не виплатить вказану у договорі суму. Продавець володів правом вимоги негайної виплати

суми за товар, якщо хоча б дві виплати в розстрочку не були сплачені покупцем вчасно. У випадку сплати в розстрочку суму за товар 50 % і більше продавець не мав права відмовитися від договору [275, с. 116–118.]

В австрійському цивільному праві існувало також право зворотнього викупу нерухомості. Таким чином, у випадку купівлі продажу земельної ділянки чи будинку в договорі можна було передбачити право продавця викупити назад свою колишню нерухомість за таку ж ціну, яка була сплачена попередньо. Зворотнє право викупу застосовувалося по відношенню і до покупця [276, с. 618].

Так, Марія Б. вимагала викупити назад свою колишню нерухомість, оскільки земельну ділянку, обсягом 2 га, яку вона продала 18 квітня 1921 р. Яну і Катерині Г. за 500 доларів США. 1 червня 1927 р. нові господарі оголосили про продаж тієї ж ділянки. Згодом до них звернулася колишня власниця Марія Б. про купівлю даної ділянки за ту ж ціну, яка була сплачена попередньо. Сторони не дійшли згоди, і тому Марія Б. звернулася до Тернопільського окружного суду з позовом про порушене право зворотнього викупу нерухомості. Суд вимоги позивача не задовільнив, оскільки виникли нові обставини справи, а саме, земельна ділянка мала ще одного співвласника [47].

Усі договори купівлі-продажу нерухомості вписувалися у книги реєстрів власників нерухомого майна відповідно до місця знаходження нерухомості. Такі книги знаходилися у кожному повіті в окружному суді. Лише після внесення запису у таку книгу усі договори купівлі-продажу чи інші акти, пов’язані з нерухомістю, набували законної сили [54].

Відомо також Австрійському цивільному кодексу і договір купівлі-продажу на пробу. Таким чином, покупець сплачував кошти за вказаний у договорі предмет продажу лише після його випробування, або одночасно з передачею предмету здійснювалася оплата. Існував і такий вид договору як договір за умови кращого покупця. За цим договором продавець видавав

покупцю предмет продажу за умови відсутності кращого покупця [363, с. 433].

Існував і вид купівлі-продажу рухомої чи нерухомої власності на публічних торгах. Такі торги призначалися судом, місцевими органами влади, нотаріусом, або начальником гміни [323, с. 415]. Суд оголошував своїм рішенням термін проведення торгів, подавав особові дані власника, предмету продажу, початкову ціну та зазначав, що продаж є добровільним. Торги за рішенням суду, здебільшого, відбувалися як результат вирішення спадкових та опікунських справ при поділі майна.

Проведення торгів за рішенням суду здійснювалося відповідно до австрійського виконавчого закону 1896 р. (пол. – Ordynacji egzekucyjnej). Суд призначав їх на вимогу кредитора, а також для забезпечення інтересів третіх осіб, які мали права на власність, продану з торгів. При оголошенні торгів зазначалося: предмет власності, розмір застави, якщо вона знаходилася під заставою, початкова ціна товару. Торгами керував суддя. Покупець набував права власності на предмет торгів включно з боргами, які його обтяжували. Іпотечний кредит входив у ціну купівлі-продажу, або сплачувався окремо за вісім днів перед початком торгів [76, с. 322–324].

Договір купівлі-продажу в російському праві називався запродажем. Не зважаючи на відмінну назву, визначення було аналогічне визначенню договору за австрійським правом. Строк і ціна були необхідними атрибутами письмового договору про купівлю-продаж нерухомості, який мав назву запродажний запис, який посвідчувався нотаріально. Запродаж передував оформленню купчої, яка була остаточним актом у сфері купівлі-продажу нерухомості. Купча була результатом того, що майно переходило від продавця до покупця. Виконання договору запродажу було пов’язане з однієї сторони з видачею купчої, з іншої – з прийняттям купчої та майна і оплаті за нього [189, с. 310–316].

Так, при укладенні договору купівлі-продажу земельної ділянки від 23 листопада 1926 р. у м. Луцьку між продавцем – Фадеєм Х. та покупцем

Емеліяном Р. покупцю видавалося свідоцтво про право власності на земельну ділянку за № 107/А у с. Ківерці Луцького повіту Волинського воєводства, яке реєструвалося у місцевому повітовому реєстрі. Земельна ділянка складалася з одинадцяти десятин орної землі, яка межувала з землею набувача Фадея Х. і Стефана К., а також з дорогою, яка вела до Луцька. Сума предмету договору становила 250 злотих, яку покупець виплатив у повному обсязі, про що засвідчено в договорі [10, с. 22–24].

Заміною запродажного запису була домашня розписка про завдаток, тобто умова про укладення купчої на запродажне майно чи про здійснення формального запродажного запису. Розписка зберігала силу протягом вказаного в ній строку. У випадку відсутності строку вона була чинною протягом одного року [189, с. 326].

Договір про запродаж, особливо рухомого майна, мав аналогічні форми купівлі-продажу з однієї сторони та поставки – з іншої. Рухоме майно продавалося без актів, і передача предмету договору здійснювалася шляхом простого вручення.

Невиплата чи неповна виплата суми за предмет договору мало наслідком розірвання договору та відміну виконавчого листа про запродажний запис. Так, при укладенні договору про купівлю-продаж земельної ділянки у с. Дроздні гміни Любитів Ковельського повіту між продавцем – Філіпом Ю. та покупцем Йосипом Л. була сплачена лише частина ціни – 5 000 марок (повна ціна ділянки – 30 000 марок), і тому рішенням Мирового суду IV Ковельського округу договір було розірвано [11, с. 22–30].

Предметом договору купівлі-продажу могло бути і майно, яке знаходилося під заставою. Для оформлення такого договору потрібно було отримати дозвіл місцевої влади [191, с. 128–129].

Так, продавець – Ігнат К. та покупець – Деоніз Л. 14 грудня 1923 р. уклали договір купівлі-продажу земельної ділянки, обсягом 1 десятина 790 саженів, яка була розташована в с. Воюшне гміни Торчун Луцького повіту Волинського воєводства. Дана ділянка знаходилася у кредиті під заставу від

26 червня 1923 р. у Земському банку м. Полтави з позички у сумі 12 070 рублів. Ціна предмету договору становила 10 000 000 польських марок. Таким чином, при купівлі даної ділянки покупець зобов'язувався сплатити вказаний борг [12, с. 14–17].

Як у австрійському, так і у російському праві мало місце і укладення договору купівлі-продажу у майбутньому. Так, Мойжеш Р. уклав договір з Ляйбом р. про укладення майбутнього договору купівлі-продажу корчми у с. Дзедущицях Малих, отримавши при цьому завдаток, як підтвердження майбутньої угоди у сумі 20.000 австрійських крон у присутності свідка – брата обох сторін – Ельма Р. [21, с. 8–10]. Знаходимо подібний приклад і в архівних справах м. Луцька. Так, мала місце обіцянка продажу земельної ділянки, площею 2 га 1850 м² у с. Ожделіж Луцького повіту за ціною у 1000 злотих продавцем – Михайлом Д. покупцю – Теодорі Д. Це було засвідчено нотаріальним актом від 25 травня 1932 р. у присутності двох свідків з умовою, що укладення договору купівлі-продажу відбудеться за місяць, чого у визначений строк не відбулося, оскільки майбутній продавець помер. Тоді таке право переходило на спадкоємців, або наслідком невиконання обіцянки було визнання договору недійсним та повернення коштів [3, с. 34–39].

Підставою для купівлі-продажу земельної ділянки могла бути і попередня оренда предмету договору. Такої норми ні австрійський ні російський законодавець прямо не вказував, але це випливало із правової доктрини. Так, Цирля Т. подала заяву у Луцьке гмінне управління про купівлю земельної ділянки у с. Піддубці Луцького повіту Волинського воєводства, площею 102 га, яку вона орендуавла протягом попередніх десяти років. Управління відмовило орендатору, але причин не вказало. Після відмови Цирля Т. подала позов до Луцького гродського суду, який задовольнив її вимоги [5].

Визначення договору купівлі-продажу за Зобов'язальним кодексом Польщі було аналогічне нормам Австрійського цивільного кодексу. Важливою відмінністю було те, що в обов'язок продавця входило звільнення

предмету продажу (зокрема нерухомості) від боргів, чого австрійський законодавець чітко не прописував у нормах закону. Також польське право визначало, що витрати щодо замірів, зважування, упаковки предмету купівлі продажу сплачував продавець, кошти щодо отримання і пересилання – покупець, а інші витрати, пов'язані із продажем, сторони сплачувалися сторонами порівну.

Так, позивачі Мендель та Вітя Р. подали позов до Тернопільського окружного суду про розірвання договору купівлі-продажу будинку у с. Ківерці Луцького повіту Волинського воєводства з колишнім власником Герші Р. Підставою для розірвання договору було те, що нерухомість знаходилася під заставою, а відповідач, під час укладення договору, приховав даний факт. Суд розірвав договір та зобов'язав відповідача повернути кошти [48].

Наслідки володіння предметом договору, зокрема нерухомістю, наставали для покупця в момент передачі права власності на предмет договору, якщо інше не було вказано в умовах договору [249, с. 668].

Наприклад, предметом договору купівлі-продажу, засвідченого нотаріально, були земельні ділянки. Сторони договору: продавець – Матрона І., покупець – Текла У. Договір укладався нотаріусом В. Яворським за присутності осіб, які підтверджували дієздатність сторін. Предметом договору була земельна ділянка у с. Дубовцях Тернопільської області, яка становила 1 морг поля за ціною 1000 злотих. При цьому засвідчувалося, що предмет договору не обтяжений боргами та податками, а отже продавець зобов'язувався передати нерухомість покупцю та сплатити кошти за укладення договору – 20 доларів США, а також 4 000 доларів іпотечного боргу у Львівський банк [40].

Наступна справа стосувалася договору купівлі-продажу земельної ділянки у с. Кутківці, яка становила 400 саженів, вартістю 300 злотих. Так, нотаріус Йозеф Прашіль, який посвідчував договір у суді підтвердив його укладення, а також те, що оплата за земельну ділянку була здійснена в його

присутності та в присутності двох свідків. Справа про передачу права власності на земельну ділянку на підставі договору купівлі-продажу розглядалася у Гродському суді. Таким чином, рішенням суду було передано право власності на землю у с. Кутківці Тернопільського воєводства одній із сторін покупцю – Івану Р. [41].

Траплялися і випадки отримання судового дозволу на запис права власності. Так, договір купівлі-продажу земельної ділянки у с. Дичків Тернопільського воєводства, вартістю 650 злотих, був укладений 17 лютого 1937 року. Своєчасно запис про нового власника не був зроблений у ґрунтових книгах по місцю розташування земельної ділянки. Новий власник Семко П. повинен був звернутися до Гродського суду м. Тернополя, який на підставі договору купівлі-продажу та інших документів виніс рішення про внесення запису нового власника у ґрунтові книги [42].

Слід зазначити, що за договором купівлі-продажу земельної ділянки новий власник повинен був бути зазначений у ґрунтових книгах за місцем її знаходження. Так, 15 жовтня 1922 р. на підставі договору купівлі-продажу земельної ділянки, обсягом 0,5 га у с. Біскупче гміни Чаруків Луцького повіту, завіреного у місцевій гміні (орган місцевого самоврядування), покупець – Петро К. володів нею спільно зі своїм сином Владиславом. Ділянка була зареєстрована на ім’я Владислава К., але у ґрунтових книгах власником був записаний лише батько – Петро П. Відповідно до ст. 3 закону Польщі «Про докази права власності на земельні спірні ділянки» від 21 березня 1931 р., суд не визнав права власності на землю за Владиславом П. [4, с. 22–31].

Договір дарування, як і купівля-продаж, передбачав перенесення права власності на річ від однієї особи до іншої. Протилежними до цих двох договорів був договір «вигоди» (пол. – wygodzenia) або найму, на підставі якого речі чи права переходили у користування інших осіб на певний час і з визначеною метою. Дарування мало на меті перехід права власності до іншої особи безоплатно, тоді як купівля-продаж – лише за визначену плату [250, с. 558–561]. Сторони договору дарування – дарувальник і

обдарований. Предметом такого договору могли бути рухомі і нерухомі речі, що знаходилися в обігу, а також авторські права та права на володіння патентами.

За нормами австрійського права дарування поділялося на 2 види: просте дарування і дарування на майбутнє. У першому випадку мова йшла про безоплатну передачу рухомого чи нерухомого майна у власність іншої особи у даний момент часу. Наприклад, Стефан В. подарував своїй доньці Катерині земельну ділянку, обсягом 2 га у с. Прилуки Львівського воєводства [53]. В іншому – право власності на предмет дарування переходило до іншої особи в майбутньому [256, с. 144–148]. Наприклад, дарувальник лише обіцяв здійснити дарування у певний період часу чи за настання тих чи інших обставин. Дарування у такому випадку було лише приводом для створення зобов'язання дарувальника по відношенню до обдарованого. Таким чином, дарувальник Альберта Ш. подарувала одну із швейних майстерень своєму синові, вказавши в договорі при цьому, що її син протягом трьох років повинен одружитися. Однак, син не одружився, і мати вимагала визнання договору недійсним [45].

Таким чином, договір дарування був договором, на підставі якого одна сторона (дарувальник), не зважаючи на власні збитки, передавала право власності на рухомі чи нерухомі речі іншій особі (обдарованому).

Даруванням не вважалися: 1) відмова від спадщини на користь іншої особи; 2) надання доручення особі, яка прагнула здійснити певні дії на користь третьої особи; 3) виплата чужого боргу третіми особами; 4) забезпечення прав обдарованого шляхом застави чи рекоімії[1] (щоб відбулося дарування необхідно реальне збільшення власності обдарованого); 5) надання

[1] Рекоімія (пол. – rękojmia) відповідальність продавця перед покупцем за фізичні та правові недоліки (вади) проданого товару. Застосовувалася при укладенні договору купівлі-продажу та в інших правовідносинах.

посагу[1]; 6) здійснення натурального зобов'язання; 7) сплата боргу внаслідок помилки (§ 1432 Австрійського цивільного кодексу); 8) купівля тих чи інших речей за вигідно заниженою ціною; 9) виплата певної суми дівчині за відмову вступу у шлюб; 10) надання гміною певної суми державі у зв'язку з будівництвом на її території гімназії [287, с. 68–71].

Так, батьки дружини вимагали повернення від зятя коштів, подарованих з нагоди одруження, оскільки шлюб тривав лише шесть місяців. В даному випадку Тернопільський міський суд розглядав подаровані кошти не як договір дарування, а як посаг, і не задовільнив вимоги позивачів, оскільки шлюб відбувся, і подружжя мало право розпоряджатися подарованими коштами на власний розсуд [51]. Натомість, даруванням вважалася виплата боргу.

Договір дарування нерухомості повинен бути письмовим та нотаріально завіреним. При цьому обдарований зобов'язувався сплатити усі борги, якими була обтяжена дана нерухомість. Так, при даруванні земельної ділянки у с. Чортків Тернопільського воєводства обсягом 3,2 га Анна С. у судовому порядку відмовилася від договору, оскільки подарована власність знаходилася під заставою, про що при укладенні договору дарування обдарована не знала [49].

Розповсюджений був і договір дарування на випадок смерті. Він був дійсним за наявності наступних умов: обдарований повинен прийняти подарунок, дарувальник не міг забрати назад предмет дарування, обов'язковою умовою було нотаріальне посвідчення договору. Договір дарування на випадок смерті укладався між живими особами, і предмет договору переходив до обдарованого після смерті дарувальника [269, с. 111–115].

[1] Посаг – (також придане) – майновий та/або грошовий внесок родини нареченої в нову сім'ю. Придане становило частину сімейного майна, яке виділялося доньці, коли вона виходила заміж.

Договір дарування міг бути розірваний дарувальником у випадку невдячності обдарованого. Під невдячністю розумілося нанесення тілесних ушкоджень, приниження честі і гідності, позбавлення волі чи пошкодження майна [137, с. 712–713]. Як свідчить аналіз архівних справ, договір дарування розривався, як правило, в судовому порядку з причини невдячності. Невдячність полягала у приниження честі і гідності дарувальника, що виражалося у веденні аморального способу життя батьками обдарованої неповнолітньої Марії Г. [44], пошкодженні нерухомого майна, а саме занепад подарованого поля, яке обдарованими Адамом Ф. та Анною С. не оброблялося [45] відсутність належного догляду за дарувальником, що також було розцінене Тернопільським окружним судом, як невдячність доньки Марії С. по відношенню до матері Анни С. [49].

Звід законів Російської імперії зазначав договір дарування у главі 2 т. 10. Так, предметом договору дарування були рухомі та нерухомі речі, крім родової власності. Аналогічною австрійському праву була норма, якщо дарування здійснювалося за певною умовою, а умова обдарованим виконана не була, то предмет договору повертався дарувальнику. Договір дарування міг бути визнаний недійсним, якщо обдарований відмовився від предмету дарування [335, с. 612–614].

Російське право містило поняття дарчого запису. В ньому зазначалася ціна предмету дарування, але не нижча за загальноприйняті норми закону про державне мито.

Подарунок переходив і до спадкоємців обдарованого. Дарувальник не мав права вимагати його повернення, якщо інше не було вказане в договорі дарування.

Духовні заповіти, за якими маєток віддавався у власність іншій особі при житті дарувальника повинні бути підтверджені дарчими записами у нотаріуса, і навпаки, дарчі записи, на підставі яких майно повинно було перейти у власність інших осіб після смерті дарувальника не відносилися до дарування, а називалися заповітами. Право власності на нерухомість, відповідно до дарчого

запису, переходило до обдарованого одразу після укладення договору дарування, і заборонялося зволікати з цим до смерті дарувальника [277, с. 710].

Одним із видів дарування, відповідно до російського законодавства, була пожертва як рухомого, так і нерухомого майна. Пожертви здійснювалися на користь церков, монастирів, духовних семінарій, притулків для бідних, інвалідів, але за умови якщо такі пожертви не суперечили нормам внутрішнього розпорядку діяльності вказаних установ [66, с. 56–59].

Визначення договору дарування, відповідно до гл. 7 Зобов'язального кодексу Польщі 1933 р., є аналогічним відповідній нормі Австрійського цивільного кодексу. Дещо іншими є норми, які не підпадають під договір дарування, а саме: надання безоплатних послуг чи безоплатне користування речами, відмова від набутих чи ненабутих прав, майнове збагачення, яке відповідало нормам моралі та звичаям. На відміну від норм австрійського права, зобов'язальне право Польщі забороняло укладати договір дарування на майбутню власність чи майно, яке підлягало збуту.

Обов'язки дарувальника були тотожні обов'язкам продавця відповідно до договору купівлі-продажу. Так, прикладом був договір дарування від 4 липня 1933 р. між дарувальником – Бартоломеєм Д. та неповнолітнім обдарованим – Тадеушем Д. і його представником – Юзефом Ш. предмет дарування – земельні ділянки у с. Давидові Львівського воєводства, вказані у кадастрових книгах № 2141/2 і 2143/3, обсягом 24 ар, перша – 42 м², друга – 11 ар 14 м², а також усіма рухомими та нерухомими речима, що знаходяться на цих ділянках та правами, які до них належать. Володіння предметом дарування наставало з моменту підписання договору і зобов'язувало дарувальника віддати подарунок, тобто акт права власності на землю обдарованому в присутності двох свідків та нотаріуса [39, с. 139].

Дарувальник ніс відповідальність за шкоду, завдану невиконанням чи неналежним виконанням своїх обов'язків, за наявності злого умислу чи злочинного недбальства. У випадку запізнення з виплатою подарованої суми грошей виплата відсотків за запізнення рахувалася з моменту подання

судового позову. Якщо подарована власність мала вади чи недоліки, то дарувальник ніс відповідальність у випадку неповідомлення про це обдарованого в момент передачі предмету договору [328, с. 414–416].

Дарувальник міг відмовитися від ще не виконаного договору у випадку, коли з моменту обіцянки подарунку його майновий стан погіршився настільки, що його власне утримання опинилося під загрозою відповідно до його соціального стану [328, с. 511–512].

Договір дарування укладався у письмовій формі та посвідчувався нотаріально. Це можна проаналізувати на прикладі архівної справи про відкриття спадщини від 27 січня 1939 р., де нотаріусом виступав В. Яворський з Тернополя. При цьому сторони Захар та Анастасія К. та їх син Володимир К. приходили до нотаріуса, який підтверджував їх дієздатність та місце проживання у присутності двох свідків. Предметом договору дарування була половина власності подружжя, яка знаходилася в іпотеці і становила один морг поля та 250 м² земельної ділянки. Так, обдарований Володимир К. зобов’язувався прийняти подарунок та сплатити відповідні податки і збори [42].

4.2 Договори про передачу майна у користування (договір оренди, найму, позички, позики)

За договором найму чи оренди (§ 1090 Австрійського цивільного кодексу) одна сторона зобов’язувалася надати іншій на певний строк власність, а друга – після закінчення вказаного строку повернути цю власність та сплатити визначену у договорі ціну. Такий договір є консенсуальним та оплатним. Предметом договору були власність та права. Людська праця не могла бути предметом договору найму чи оренди. Предметом договору були і зношені в період найму речі. Наприклад, найм опорної колоди для підпірки

моста, оскільки на момент укладення договору не було відомо чи колода повернеться власнику після її використання [375, с. 181–182].

В Галичині була розповсюджена назва контракту оренди для визначення договорів про найм земельної ділянки, за якою власник надавав підприємцеві право експлуатації нафти [268, с. 6–8].

З договором оренди орендар зобов'язувався сплачувати орендодавцю кошти, сума яких вказувалася у договорі та здійснювати належне утримання предмету договору. Найчастіше, вона називалася квартплатою чи просто оплатою (пол. – czynsz, komorne, dzierzawne). Невиконання вищезазначених умов тягнуло за собою визнання договору недійсним.

Наприклад, при укладенні договору оренди млина і лісопильні від 31 серпня 1923 р. між орендодавецем Винцентієм Р. і орендарем Романом О. останній не виконав умов договору. Романом О. не було внесено повну суму орендної плати у встановлений у договорі час і допустив пошкодження предмету договору, тобто самого млина. Таким чином, предмет договору внаслідок недбальства став непридатним до використання, що і послужило причиною його розірвання [18, с. 8–9].

Якщо орендар зобов'язувався виплачувати орендодавцю певну частину плодів і доходів із земельної ділянки, то такий договір був договором спілки, а не оренди. Відповідно до § 1103 Австрійського цивільного кодексу такий вид договору називався колонатом[1]. До нього застосовувалися усі норми, що стосувалися договору спілки [255, с. 115–116].

Договір оренди був укладений лише після узгодження між сторонами самого предмету договору, ціни оренди чи найму, а також мети використання предмету договору. Щодо часу оренди, то австрійський законодавець не вказував це як особливу умову. У випадку відсутності в

[1] Колонат – це особлива форма підприємницьких відносин між виробником та землевласником, колоном, поширена в Римській імперії. За системи колонату велика земельна власність дробилася на парцели – невеликі земельні ділянки, що надавалися землевласником у користування колонам [162, с. 28].

договорі часу оренди, застосовувалися диспозиційні норми, вказані у §§ 1113–1115 Австрійського цивільного кодексу. Так, річ (рухома чи нерухома) могла орендуватися поденно, потижнево, помісячно чи на більш тривалий термін, або внаслідок прямо вираженого чи витікаючого з обставин наміру орендаря.

Наприклад, договір про оренду помешкання у с. Мишковичі Тернопільського повіту Розалією Ц. та Анною Г. був укладений 3 серпня 1931 р. строком на один рік. Орендар повинна залишити помешкання 3 серпня 1932 р., у такорму ж стані, в якому помешкання знаходилося у момент здачі в оренду, або продовжити договір. Оскільки намірів щодо продовження договору орендар не виявляла, з помешкання не виселялася і грошей після закінчення строку оренди не сплачувала, то орендодавець 15 жовтня 1932 р. подала позов до Тернопільського окружного суду про розірвання договору про найм помешкання та виселення з помешкання орендатора [46] Довільне припинення сторонами такого договору, тобто у будь-який час, не допускалося.

Призначення та мета використання предмету договору обов’язково зазначалася при його укладенні. Відповідно до договору оренди від 1 березня 1931 р., строком на п’ять років земельної ділянки у с. Кобильніца Волоська Яворівського повіту Львівського воєводства, обсягом 20 м² – орендодавець Міхал М. надавав орендарю – нафтовому товариству «Карпати» право на побудову на даній ділянці заправочної станції. Також у договорі зазначалося виплата орендодавцю 3,5 % прибутку від оборотів заправочної станції [35, с. 1–2]. Вартий уваги і договір оренди земельної ділянки від 31 грудня 1928 р. у с. Дережичі Дрогобицького повіту Львівського воєводства, строком на три роки. Якщо за три місяці до закінчення строку сторони не оголосять про намір припинити його дію, то договір продовжувався автоматично на наступні 10 років. У цьому договорі орендодавець – Томаш Г. надавав право орендарю – Галицькому карпатському акціонерному товариству «Поток» право пошуку і видобутку

на орендованій ділянці нафти та інших корисних копалин будь-яким способом (ручним чи з допомогою техніки). Ціна предмету договору – 500 крон, крім того орендар мав сплачувати орендодавцю по 50 крон за кожен сажень щорічно, а також – 5 % від видобутих мінералів [34, с. 5–9].

Різницю між договором оренди та найму австрійський закон визначав нечітко. Якщо одна сторона дозволяла іншій лише використовувати предмет договору, а не отримувати від нього прибутки, то такий договір визначався як договір найму, у випадку отримання прибутків – це був договір оренди [267, с. 305–608.].

Наприклад, договір оренди земельних ділянок у с. Биткові бібрського повіту Львівського воєводства, що становили 4/16 частини нафтового поля у с. Биткові, які належали кільком орендодавцям і орендарем – Галицьким карпатським нафтовим акціонерним товариством у Львові. Ціна предмету договору – 1 000 злотих. Орендареві надавалося право пошуку, видобутку, використання, споживання нафти, асфальту, земельного воску, інших мінералів у рідкоподібному та газоподібному станах. Також орендар мав право будувати на орендованих ділянках шахти та копати колодязі, будувати будинки, технічні споруди, магазини, кузні, засоби комунікації, прокладати нафтопроводи, проводити телефони, тощо. В обов’язки орендатора входила виплата орендодавцям певні кошти, а саме: за 1 сажень² земельної ділянки – по 10 грошів щорічно протягом дії договору оренди; одноразова виплата кожному з власників – по 100 злотих; виплата 2 % кожному із загальної видобувної продукції [26, с. 7–11].

У договорі оренди в обов’язковому порядку вказувалася мета оренди. Так, при укладенні договору оренди від 7 березня1933 р. між орендарем – директором ремонтного бюро у Львові Густавом К. і орендодавцем – власницею нерухомості Вільгельміною Г. предметом договору була наступна нерухомість: будинок з помешканням для керівника та офісним приміщенням, будинок для сторожа та складом вугілля, кам’яний будинок з ґратами на вікнах, бляшаними дверима з залізним засувом, площею 100 м², дерев’яний

будинок, площею 30 м², облаштований під магазин, право на використання криниці і подвір'я. Усі вказані об'єкти становили гуртовню, і таким чином повинні використовуватися за призначенням. Чітко визначалася і ціна оренди нерухомості – 200 злотих щомісячно. Оскільки договір був безстроковим, то сторони користувалися правом розірвати його у будь-який час, повідомивши про це одне одного не пізніше, ніж за один місяць [38, с. 2–3].

Сторони договору оренди і найму не мали права претензії до третіх осіб, лише по відношенню один до одного. Так, після закінчення договору найму квартири наймач не міг висловлювати претензій до осіб, які її винаймають після нього – лише до власника [300, с. 215–217].

Більш детальні норми щодо визначення моменту повернення містилися у § 573 Австрійського цивільно-процесуального кодексу 1895 р., згідно з яким наймач був зобов'язаний за три дні перед закінченням строку найму почати звільняти помешкання чи інше приміщення, орендатор – за вісім днів. В останній день закінчення строку орендатори чи наймачі повинні повністю звільнити приміщення [308, с. 520–522].

Договір найму (оренди) був строковий та безстроковий (§§ 1113–1116 Австрійського цивільного кодексу). У першому випадку слід визначити чи строк дії договору конкретно вказаний, чи випливав зі змісту договору, наприклад, коли особа винаймала рояль на концерту, помешкання – для проведення вечірки, будинок – на літо. Якщо термін дії договору вийшов, сторони могли його продовжити шляхом усної домовленості чи конклюдентних дій, а саме: якщо після закінчення строку дії договору сторони своєю поведінкою надалі продовжують виконувати його умови і не вимагають повернення предмету договору. Термін, в який можна вимагати повернення предмету становив 14 днів, а у випадку укладення договорів менше, ніж на один місяць – половину часу, на який договір був укладений [331, с. 520–522].

Для того, щоб договір найму чи оренди не продовжувався автоматично сторони застосовували попередження про його закінчення, якщо інше не було

вказане в умовах договору. Так, попередження при довгостроковій оренді – за шість місяців до закінчення строку, при наймі нерухомості на один чи більше років – за три місяці, більш, ніж на один місяць – за 14 днів, в інших випадках – за 8 днів до закінчення строку оренди чи найму. При наймі нерухомих речей таке попередження застосовувалося за 24 години до закінчення строку [300, с. 215].

Звід законів містив незначну кількість норм щодо визначення договору найму, його умов та форми, що пояснюється загальним станом сільського господарства та промисловості, в т.ч. і на території Західної Волині. Визначення договору найму, крім т. 10 Зводу законів, містилося ще у рішенні Касаційного департаменту Сенату від 1868 р., за яким – це був договір, в якому одна сторона надавала право на користування своєю власністю іншій стороні на певний строк та за певну плату. Усі інші умови встановлювалися домовленістю сторін. Строки найму становили не більше 12 років (ст. 1692 т. 10 Зводу законів) [321, с. 64–68].

Власникам нерухомостей, отриманих на правах майорату[1] в західних губерніях Російської імперії, куди і відносилася Волинська, дозволялося надавати в найм додаткові, запасні землі на строк, не більше шести років [122, с. 558]. В подальшому цей строк збільшився до 36 років.

Договори про оренду міської нерухомості та земельних ділянок в межах міст на строк від трьох до 11 років та на суму, більшу за 300 рублів, а також на строк, більше 12 років – на будь-яку суму, повинні були укладатися у письмовій формі.

Власність надавалася в найм (оренду) лише на визначених у договорі умовах. Так, сільськогосподарські угіддя надавалися для виробництва сільськогосподарської продукції чи здійснення іншої сільськогосподарської діяльності. Орендар не мав права використовувати землі з іншою метою, наприклад, добувати руду чи інші користі копалини, якщо орендував сад – не

[1] Майорат – обов’язковість наслідування родового володіння старшим сином та найменування володіння на такому праві.

мав права його вирубувати чи використовувати ділянку під пасовисько. Так, при укладенні договору про оренду землі у с. Глухів Надвірнянського повіту Волинського воєводства, обсягом 10 га, у договорі було зазначено мету її використання – для вирощування пшениці та ячменю [7].

Щодо ціни найму чи оренди, то російський законодавець залишав це на розсуд сторін, однак існували фіксовані державні ціни на окремі види майна, які враховували стан місцевої промисловості та ринку. Найбільш вагоме значення мала орендна плата на землі та земельна рента. В договорах оренди ціна не завжди визначалася грошима, на відміну від норм австрійського права. Так, за браком грошей з причини неможливості збуту сільськогосподарської продукції, застосовувалася практика віддачі землі в оренду за половину врожаю чи за відробку на полі на користь господаря, іноді частина оплати за оренду встановлювалася грошима, інша частина – врожаєм [286, с. 8].

Договір найму рухомого майна міг укладатися в усному порядку, тоді як договір найму (оренди) нерухомості укладався письмово та повинен бути нотаріально завірений. Виключення становили договори найму місцевих будівель та земельних ділянок в межах міста, які могли укладатися як письмово, так і усно [65, с. 812–814].

Як і у випадку інших договорів, найм чи оренда повинні були здійснюватися за призначенням, вказаним у договорі. Так, при використанні орендованої квартири не за призначенням без узгодження з власником (напр. надавати в суборенду) орендатор ніс відповідальність. Як наслідок – це також могло бути підставою для розірвання договору. Те ж саме стосувалося і пошкодження майна (ст. 1708 т. 10 Зводу законів).

Так, 12 липня 1921 р. Лука В. отримав від Теодора С. в оренду земельну ділянку площею 5 га на строк 10 років у с. Бережниця Луцького повіту Волинського воєводства. Позивач вимагав визнання договору недійсним, оскільки протягом 5 років орендована ділянка використовувалася не за призначенням, вказаним у договорі, тобто сільськогосподарські угіддя (пшениця, ячмінь, овес) не вирощувалися, а засіювалася лише трава для

випасання худоби. Суд, своїм рішенням від 9 листопада 1926 р. зобов'язав орендаря навесні засіяти пшеницею орендовану землю, інакше договір оренди підлягав розірванню [8].

Характерною відмінністю договору найму (оренди) від інших договорів були строк та оплата. Без строку, користування належало б до вотчинного права, а без оплати – до позики. Як державна, так і приватна власність, могли бути віддані в оренду лише на певний строк, а не безстроково. Мовчання зі сторони орендодавця після закінчення строку договору (тобто відсутність вимоги повернення орендованого власності чи попередження про закінчення строку) не було ознакою згоди на продовження договору, хоча було основою для продовження орендних відносин [336, с. 556–559]. Так, взявши в оренду земельну ділянку строком на 99 років у м. Луцьку Дмитро М. мав намір побудувати на ній ремонтну майстерню [6].

Відповідно до норм Зобов'язального кодексу Польщі, договір оренди нерухомості більше, ніж на один рік повинен бути укладений письмово, а договір оренди нерухомості більше, ніж на 25 років, і помешкання більше, ніж на 10 років – вважалися безстроковими договорами. Так, 28 червня 1907 р. Генріх Г. та інші уклали договір оренди будинку на вул. Степовій у м. Луцьку. Договір був усним, укладеним на невизначений строк, у присутності двох свідків. Протягом останній трьох років орендарі не сплачували оренду і заборгували власнику 1850 доларів США. Позивач вимагала письмового укладення договору, оскільки оренда вже існувала понад 25 років [15].

У договорі оренди нерухомості могли бути зазначені будь-які умови, які не суперечили чинному законодавству. Наприклад, при укладенні договору оренди помешкання від 25 вересня 1933 р. на вул. Св. Флоріани у Львові, яке складало 5 кімнат з правом використання пральні і горища для сушіння білизни строком на 3 роки, орендодавець вказав в умовах договору, що у випадку несплати орендної плати протягом 3 днів, починаючи з першого числа кожного місяця, наслідком – буде розірвання договору [37, с. 78].

Якщо наймана річ мала вади, які унеможливлювали її пряме використання, наймач міг відмовитися від договору, якщо такі вади існували при наданні речі в оренду. Вимога про повернення оплати за найману річ, яка мала вади, могла бути висловлена не пізніше, ніж через шість місяців після її отримання [313, с. 221–225].

Польське зобов'язальне право чітко розмежовувало найм і оренду. Так, при укладенні договору найму наймач не мав права використовувати плоди і доходи, отримувані з найманої речі, на відміну від оренди. Таку різницю не містив Звід законів, а у австрійському праві це випливало із правової доктрини.

У випадку невиплати чи невчасної виплати орендної плати договір оренди міг бути розірваний. Таким чином, договір від 24 вересня 1931 р., укладений на строк з 1 листопада 1931 р. до 31 жовтня 1935 р. між орендодавцем Каролем Г. і орендарями промисловцями Юзефом Г. і Адольфом Г. про оренду цементної фабрики у с. Гніздичеве-Кохавине Жидачівського повіту Станіславського воєводства був розірваний за рішенням Стрийського окружного суду від 12 травня 1935 р. Причина розірвання – невиплата орендної плати за останній рік [20, с. 63–66].

Відповідно до § 983 Австрійського цивільного кодексу *договором позички* був договір, за яким одна сторона надавала іншій певну річ у користування, а остання зобов'язувалася повернути дану річ чи речі такої самої якості, кількості через певний проміжок часу. Норми Зводу законів визначення договору позички не зазначали, але аналогічне визначення виникало глави IV т. 10 Зводу законів під назвою «Про позичку і позичку власності».

Предметом позички були гроші і рухомі речі, позичка могла надаватися як із відсотками так і без таких. Ці норми були характерними як для австрійського, так і для російського права (§ 984 Австрійського цивільного кодексу ст. 2013–2015 т. 10 Зводу законів).

При наданні грошової позички, вона поверталася у такому ж грошовому еквіваленті (монетами, паперовими купюрами, іноземною валютою), або ж сплачувалася аналогічною сумою в іншій валюті [80, с. 213–214]. Така ж норма стосувалася і надання позички облігаціями. У цьому випадку позичка поверталася тими ж облігаціями, вказаними в договорі позички, або грошовим еквівалентом вартості облігацій у сумі, скільки вони коштували на момент надання позички, або певними товарами за домовленістю сторін [300, с. 177].

У випадку позички речей не бралося до уваги чи такі речі втратили свою цінність на момент повернення позички чи ні. Також норми Австрійського цивільного кодексу зазначали довільну форму укладення договору позички (усну чи письмову), в присутності свідків, або без таких, перед судом, чи у приватному порядку [361, с. 90].

Предметом договору позички в згідно з Зводом законів були не самі речі, а їх кількість. До таких речей відносилися: хліб, вино, масло, полотно, а особливо – гроші. Метою позички було використання самого предмету позички і повернення взаємозамінних речей [260, с. 21–22].

В російському праві мало місце таке поняття як «позичковий лист», який видавався замість виплати грошей за виконану роботу, послуги, товари, а також стягнення, які випливали з договорів. Попередній договір між сторонами, на виконання якого надавався позичковий лист, міг бути і усним. Так, батько обіцяв доньці придане з нагоди весілля, а замість того (в силу відсутності грошей), міг видати позичковий лист [189, с. 337].

Характерним для російського права було і укладення нікчемних договорів позички, чого не містили норми австрійського права. Договір позички вважався нікчемним у випадках: відсутності грошей, якщо вони були предметом позички, договір укладений за підложними свідченнями чи документами, здійснення позички під час азартних ігор з відома позикодавця.

Російському законодавцю були відомі і позички під відсотки. Сума відсотків встановлювалася за домовленістю сторін, якщо цього не відбулося – така сума не повинна була перевищувати 6 % річних. Якщо вийшов термін

сплати відсотків, вказаний у договорі, і більше одного року позичальник їх не сплачував, то позичкодавець мав право вимагати долучити до вказаних відсотків ще 6 % річних, вказаних у законі [254, с. 197]

Згідно з польським зобов'язальним правом міжвоєнного періоду, договором позички була консенсуальна угода, яка укладалася за наявності згоди обох сторін, одна з яких (позичкодавець) зобов'язувався передати другій (позичальнику, позичкоотримувачу) у власність гроші чи інше майно, а друга сторона зобов'язувалася повернути позичені речі чи гроші у певний строк.

Предметом договору позички могли бути взаємозамінні речі та гроші, в тому числі й іноземна валюта (банкноти, монети), якщо це не суперечило чинному грошовому обігу в Польщі (Декрет Президента Польщі від 26 квітня 1936 р., що стосувався грошового обігу з іншими країнами). Відповідно до Декрету Президента Польщі від 29 серпня 1936 р. позички, предметом яких були закордонні засоби платежів чи золото вважалися недійсними [92, с. 132–134.]. Виняток становили грошові операції, однією із сторін яких виступав Національний банк Польщі.

Якщо позичкодавець надав позичку у закордонній валюті чи золотом, він мав право вимагати повернення боргу до закінчення строку договору, навіть у випадку недійсності договору відповідно до ст. 130 Зобов'язального кодексу. Така позичка могла бути повернута у національній польській валюті (злотих) золотом – ст.ст. 14–16 Розпорядження Президента Польщі від 5 листопада 1927 р. щодо зміни грошового устрою [91, с. 110–111].

Надання чи отримання позички понад 250 злотих повинно було здійснюватися письмово. Це не означало, що неукладений письмово договір позички понад вказану суму вважався недійсним. Лише у випадку процесуального оскарження, відповідно до ст. 110 Зобов'язального кодексу, в процесі доказування свідчення сторонніх осіб та свідчення самих сторін договору щодо даної позички визнавалися недійсними. Свідчення сторін та свідків могли бути використані у випадках, коли письмовий договір позички

був втрачений, випадково знищений, або за наявності вагомих обставин не міг бути укладений письмово [271, с. 338–341].

Факт отримання позички на суму, понад 250 злотих міг бути підтверджений будь-якими доказами: свідченнями сторонніх осіб, іншими договорами та документами. Якщо існував документ, в якому вказано, обов'язок повернення не грошової позички, вартістю понад 1 000 злотих, то її повернення також повинно бути зафіксоване письмово (ст. 223 Зобов'язального кодексу). За відсутності письмових доказів надання позички, її повернення могло бути засвідчене свідками, показами сторін, усного визнання боржником факту позички.

На території Східної Галичини, відповідно до § 1 закону від 25 липня 1871 р., який в подальшому трансформувався у ст. 137 закону Польщі про нотаріат, укладені договори позички між подружжям були дійсними лише тоді, коли вони укладені у письмовій формі і засвідчені нотаріально [87, с. 516–518.].

Позичкодавець мав право відмовити у наданні позички, якщо були підстави вважати, що позичальник, внаслідок свого майнового становища, не зможе повернути дану позичку.

Позичальник, який брав у позику гроші під встановлені у договорі відсотки, не мав права відступати від умов, що становили предмет договору, тоді як позичальник, який отримав позичку без відсотків, міг відмовитися від договору, або змінити його умови [262, с. 1–5.].

Обов'язком позичальника було повернення позички у встановлений договором чи домовленістю сторін строк. Предметом повернення позички повинні бути речі однакового ґатунку і якості, як ті, що були позичені. Сторони могли домовитися, що поверненню можуть підлягати гроші в іншій валюті, або замінні речі іншої виду та якості. Якщо предметом позички були замінні речі (не гроші), позичальник був зобов'язаний повернути таку саму кількість речей такої самої якості та виду, як ті, що отримав у позичку [299, с. 84–88].

Наприклад, Іван З. позичив гроші в сумі 1 000 злотих у свого сусіда Григорія Ч. для того, щоб взяти в оренду частину землі під сільське господарство. Договір позички був укладений на один рік, і повернути борг потрібно було також у грошовому еквіваленті. По закінченню строку дії договору грошей для повернення боргу не було, але позичальник міг повернути борг зерном. Цього в договорі позички зазначено не було. Позичальник звернувся до суду. Луцький окружний суд виніс рішення від 3 жовтня 1936 р. повернути борг грошима протягом одного місяця та додатково сплатити 5 % від позиченої суми за невчасне повернення боргу [9].

Якщо повернення речей однакового виду та якості було неможливим внаслідок непередбачуваних обставин, пов'язаних з боржником, то він ніс матеріальну відповідальність за заподіяну шкоду (ст.ст. 159, 242 Зобов'язального кодексу). Якщо вищезазначені обставини не залежали від волі позичальника (стихійне лихо, смерть), то позичальник ніс майнову відповідальність лише за незаконне збагачення за рахунок отримання позики (ст. 123 Зобов'язального кодексу).

Якщо предметом позички були цінні папери на пред'явника, а у строк повернення позички такі папери вийшли з цивільного обігу, то позичальник був зобов'язаний сплатити їх вартість на момент повернення, а в іншому випадку – їх вартість відповідно перед виходом із цивільного обігу.

У випадку отримання грошової позички її повернення здійснювалося в національній валюті, тобто злотих, золоті чи іноземній валюті. У випадку негрошової позички предметом повернення повинні бути лише гроші. Якщо предметом повернення речової позички були товари, то це вже був інший вид договору [302, с. 256–257].

Законодавець враховував знецінення національної валюти, і зазначав норми, які враховували інтереси позикодавця. Так, ст. 269 Зобов'язального кодексу вказувала на девальвацію, як форс-мажорні обставини, які перешкоджали повернення позички у повному обсязі. Таким чином,

позикодавець у судовому порядку мав право вимагати підвищити відсотки, які вказувалися в умовах повернення позички. Якщо позичальник не повернув боргу у визначений термін, а девальвація настала після закінчення терміну позички, то позичкодавець міг вимагати відшкодування за час зволікання [299, с. 65, 111].

Термін повернення позички залежав від угоди сторін. Якщо термін повернення позички був визначеним, то позичальник повинен був повернути предмет позички у строк – інакше він сплачував відсотки за невчасне повернення (ст.ст. 190, 191, 243 Зобов'язального кодексу).

Якщо термін повернення позички був невизначеним, то позичальник був зобов'язаний повернути позичку у сумі, що не перевищувала 250 злотих протягом одного місяця, а позичку, що перевищувала 250 злотих – протягом трьох місяців після укладення письмового договору чи усної домовленості. При цьому, позикодавець повинен був в довільній формі в присутності свідків здійснити так зване «висловлювання» (пол. – «wypowiedzenie»), в якому вимагалося повернення позички (наприклад, «надаю позичку у сумі 120 злотих та вимагаю її повернення», пол. – «wypowiadam pozyczke w sumie 120 zlotych, proszę o zwrot sumy»). У такому висловлюванні не вказувався термін повернення, бо такий термін закріплений у законодавстві, а також не зазначалися умови повернення. Якщо після спливу вищевказаних термінів один і три місяці борг не був повернутий, позикодавець мав право звернутися до суду [259, с. 44–47.].

При оплатній позичці, тобто при встановлені відсотків за надану позичку потрібно було дотримуватися ряду умов. Таким чином, якщо час повернення позички був визначений, а встановлені відсотки вдвічі перевищували законодавчо закріплені норми допустимих, то позичальникові дозволялося виплатити борг протягом шести місяців. Якщо відсотки за позичку були встановлені, то позичальник не міг в силу іншого договору повернути предмет позички раніше встановленого терміну.

Розмір встановлених відсотків за позичку на рік не міг перевищувати 12 % від ста [74, с. 215–216; 93, с. 89–90.]. Якщо позичку надавала банківська установа, то такі відсотки не повинні були перевищувати 9,5 % [93, с. 2025–2026].

Позичальник, який у визначений договором термін не повернув безвідсоткову позичку, повинен сплатити позикодавцю 8 % річних з дня закінчення терміну дії позички [85, с. 1416–1417].

Позичальник міг висловити претензії до позикодавця, якщо останній протягом місяця після укладення договору позички не видавав йому предмет позички, або якщо такий термін не випливав з умов договору (ст. 192 Зобов'язального кодексу Польщі).

Судовий позов за неповернення предмету позички можна було подавати через місяць після закінчення строку дії договору позички, або через місяць після вимоги повернення позики у безстроковому договорі.

Строк позовної давності у договорі позички, як і у більшості зобов'язань, становив 20 років (ст. 281 Зобов'язального кодексу).

Виплата позичок за договором іпотеки з банківською установою могла вимагатися не раніше 1 січня 1938 р., якщо даний кредит був наданий до 1 липня 1932 року [86, с. 616–617; 95, с. 1974].

Договір позички визнавався недійсним у випадку банкрутства однієї із сторін, якщо предмет позички не був виданий до оголошення банкрутства, а також за наявності інших вагомих обставин. Так, Ян Л. у 1932 р. позичив гроші в сумі 400 злотих у своєї матері, яка через п'ять років померла. Його брат оскаржив дану позичку в суді, тому, що у заповіті матері спадкодавцем був визнаний Ян, тобто позичальник. Стрийський окружний суд рішенням від 3 листопада 1938 р. визнав заповіт правомірним, а договір позички недійсним [22].

Для ефективного розвитку сільського господарства Польщі Розпорядженням Президента Речі Посполитої від 24 жовтня 1934 р. надавалися пільги власникам сільськогосподарських угідь, які взяли великі

державні чи приватні позики (кредити) до 1 жовтня 1938 р., і було надано можливість їх виплати в розстрочку кожні шість місяців – всього 28 виплат [89, с. 1058–1071].

Договір позики Австрійський цивільний кодекс, як і Зобов'язальний кодекс Польщі, трактував окремо від позички. Таким чином, договором позики (у польському перекладі – wygodzenie) вважався договір, за яким одна особа надавала безоплатно другій рухомі чи нерухомі речі для використання на певний час. Натомість, інша сторона зобов'язувалася повернути дані речі після спливу вказаного у договорі терміну. Цей договір є реальним, оскільки згода сторін досягається шляхом передачі речі, тобто вчинення фактичних дій.

Предметом договору позики були рухомі і нерухомі речі, наприклад, користування земельною ділянкою на безоплатній основі. За цим договором повинні бути повернені ті ж самі речі, навіть якщо вони були використані. Якщо позикодавець вимагав повернення таких самих речей, то такий договір перетворювався на договір позички. Позичальник не був власником речей, які знаходилися у його користуванні, – він лише володів правом користування речами на певний період часу.

В обов'язковому порядку договір позики був безоплатним, інакше консенсуальний договір про використання речей за певну плату розглядався як майновий найм.

Для досягнення мети договору обов'язково вказувався час, протягом якого предмет договору перебував у користуванні. За відсутності чітко визначеного часу такий договір вважався позикою з милості (прекарій, лат. – precarium). При такій позиці позикодавець міг у будь-який момент забрати предмет позики [299, с. 222–224].

Добросовісний позичальник мав право вимоги до позикодавця на відшкодування коштів, затрачених на утримання предмету позики. Позичальник зобов'язувався відшкодувати шкоду лише у випадку умисного недбальства, що спричинило пошкодження предмету позики, натомість відповідальності він не ніс у випадку добросовісного використання предмету

позики, а також не відповідав за те, що предмет позики не надавався до такого використання, вказаного в договорі (§§ 945, 922 Австрійського цивільного кодексу).

Зобов'язальний кодекс Польщі у главі 10 також визначав договір позики, хоча назва самого договору у польському перекладі – uzyczenie була дещо іншою, ніж за чинності норм Австрійського цивільного кодексу [298, с. 106]. Саме визначення договору та його предмет залишилися тотожними австрійському праву, але були вказані інші норми, які розширювали обов'язки позичальника. Так, у договорі зазначалися недоліки предмету позики, якщо вони могли спричинити шкоду позичальнику. Якщо в договорі був відсутній спосіб використання, то позичальник міг використовувати позичені речі на власний розсуд відповідно до їх природного призначення. Також позичальник зобов'язувався: добросовісно використовувати і зберігати предмет позики в тому стані, в якому їх отримав, не віддавати на зберігання позичені речі третім особам (виключення становили непередбачувані обставини та угода сторін, не інакше як за відома позикодавця), нести відповідальність за пошкодження чи втрату предмету позики (що, зрештою передбачало і австрійське право), нести солідарну відповідальність за наявності кількох позикодавців [300, с. 420–425].

Договір позики припинявся у зв'язку із: закінченням строку, з настанням обставин чи часу, за яких предмет позики був використаний, недобросовісного використання позичених речей, смертю позичальника, якщо інше не було встановлено умовами договору.

Позовна давність щодо відшкодування збитків, пов'язаних із пошкодженням чи коштів, затрачених на утримання предмету позики становила шість місяців.

У т. 10 Зводу законів позика (рос. – «ссуда») також мала місце. Позика відрізнялася від позички тим, що перша передбачала повернення тієї ж самої речі, а при позичці дозволялося повернення взаємозамінних речей. У договорі позики позичальник не мав права використовувати плоди і доходи,

отримані з предмету позики. Використання речі при позиці обмежувалося визначеним строком, або власник залишав за собою право у будь-який момент забрати у позичальника свою власність. Предмет позики повинен був бути повернений у тому стані, в якому був отриманий, а витрати на його утримання покладалися на позичальника (наприклад, корм для худоби, масло для змазки воза). Надзвичайні витрати, наприклад ремонт позиченої машини, міг сплачувати і позикодавець [254, с. 237–240].

Предметом позики, як зазначав Звід законів, були лише рухомі речі. Якщо предмет позики був зіпсований і не міг бути повернутий у попередній стан, то позикодавець мав право вимагати повернення його вартості грошима.

Договір позики міг забезпечуватися і заставою рухомого чи нерухомого майна. Так, Станіслав С. 25 січня 1933 р. уклав договір позики з Польським сільськогосподарським банком на суму 25 000 злотих, яку зобов'язувався повернути протягом року частинами. Банк надав позичку під заставу рухомої власності, а саме: 325 кг жита – вартістю 4 306 злотих; 1606 кг пшениці – вартістю 30 111 злотих, 292 кг ячменю – вартістю 3 431 злотих, 863 кг вівса, вартістю 9 061 злотих, яка зберігалася в господарських будівлях заставодавця. Останній зобов'язувався зберігати його у належному стані, але кошти на зберігання надавав заставник, тобто вищевказаний банк [31, с. 20–22].

4.3 Договори про надання послуг (договір зберігання, поруки, доручення, довічного утримання, договір про працю і діло)

Договір зберігання відомий як австрійському і російському праву, так і Зобов'язальному кодексу Польщі. За таким договором власник (пол. – właściciel) віддавав свої речі на зберігання іншій стороні – зберігачеві (пол. – dzierzycielowi) ту чи іншу рухому або нерухому власність на зберігання.

За таким договором зберігач зобов’язувався повернути отримані на зберігання речі у визначений строк і в тому ж стані, в якому така власність була передана на зберігання, включно з отриманим від неї прибутком. При цьому зберігач не мав права користуватися чи розпоряджатися переданою йому на зберігання власністю [384, с. 156–158].

Строк зберігання повинен був бути зазначений у договорі, в протилежному випадку, власник мав право припинити дію договору у будь-який час і повернути свою власність. Повернення здійснювалося безпосередньо власникові або його правонаступникові, якщо інше не було встановлено домовленістю сторін [361, с. 25].

Зберігач ніс відповідальність за пошкодження чи занедбання власності, відданої йому на зберігання. Відповідальність не наставала у випадку форс-мажорних обставин (якщо при цьому не було пропущені строки повернення), або при дотриманні умов договору зазнали пошкодження особисті речі зберігача. Так, наприклад, годинникових справ майстер отримав годинник в ремонт та зобов’язаний його зберігати на час тривання ремонту. Якщо його майстерню обікрали, він не відшкодовував вартість годинника. Однак, відповідальність у випадку крадіжки наставала для ювеліра, який отримав коштовності для ремонту чи додаткового оздоблення. Зберігач також не ніс відповідальності за речі, які були пошкоджені чи знищені внаслідок військових дій [235, с. 82].

Зберігач ніс відповідальність у випадках: особистого використання отриманих на зберігання речей, надання таких речей для використання чи зберігання третім особам, неповернення речей, відданих на зберігання у встановлений строк.

Якщо за договором зберігання речі зберігалися у замкнутих і опечатаних сховищах, а замки і печатки були зламані, і власність зазнала пошкоджень, або була повністю знищена, то відповідальність за це ніс зберігач. Таку норму зберігач міг оскаржити лише у судовому порядку.

В обов’язки власника входило: оплата утримання речей, відданих на зберігання, виплата компенсації зберігачеві за понесені останнім збитки внаслідок дотримання умов договору зберігання. За рішенням Верховного суду Польщі від 29 жовтня 1919 р. компенсація сплачувалася протягом 30 днів з моменту закінчення умов договору [354, с. 64–65].

Договір зберігання відносився до безоплатних договорів, однак оплата могла встановлюватися за домовленістю сторін. Такий договір міг укладатися як усно, так і письмово.

Наприклад, зберігач отримав на зберігання певну власність, опис якої повинен бути чітко зазначений у договорі (гроші у певній сумі, певним номіналом, цінні папери, документи, золото, коштовності). Письмовий перелік речей вказаний не був, оскільки договір був укладений усно, за присутності двох свідків. За певний час власник вимагав повернення речей, відданих на зберігання, однак отримав відмову від зберігача. У судовому порядку власник довів наявність такого договору, надаючи свідчення осіб, за присутності яких договір зберігання був укладений. Стрийський окружний суд, до якого звернувся власник, задовольнив позов власника і зобов’язав зберігача повернути отриману ним на зберігання власність протягом 14 днів [17].

Відповідно до норм Австрійського цивільного кодексу особи, які були власниками готелів, транспортних засобів, бань та інших приміщень (наприклад, гардеробів у театрі чи у ресторані) несли відповідальність за збереження речей своїх гостей та клієнтів. Не мало правового підґрунтя застереження зберігачами своїх клієнтів про те, що власник не несе відповідальності за залишені речі своїх клієнтів [255, с. 189–192].

Інша ситуація стосувалася коштовностей, акцій чи облігацій. У випадку їх зберігання зберігач відшкодовував вартість таких речей на суму не більше однієї тисячі злотих. У повному обсязі відшкодування зі сторони зберігача відбувалося у випадку умисного чи необережного пошкодження чи знищення коштовностей чи цінних паперів.

Відповідно до ст. 2100 т. 10 Зводу законів, договір зберігання мав назву «поклажа». Предметом такого договору були лише рухомі речі гроші або документи. Договір зберігання мав місце і тоді, коли особа, яка віддала речі на зберігання, не була їх реальним власником (а, наприклад, позичальником) [334, с. 81]. Дана норма є аналогічна нормам Австрійського та Німецького цивільних кодексів, чинних у Другій Речі Посполитій.

Зберігач був зобов'язаний надати власникові речей розписку про детальний опис речей, отриманих на зберігання. Якщо на зберігання були віддані гроші – зазначалися номери банкнот, а також номінал і рік виготовлення монет. Суми прописувалися. У випадку неспроможності зберігача писати – це здійснював його повірений в присутності двох чи трьох свідків. Розписка не була обов'язковою за таких обставин: стихійне лихо, особисті речі військових, залишені в орендованих квартирах перед військовими місіями, торговельні поклажі [276, с. 602-604].

За нормами усіх аналізованих законодавчих актів у сфері договору зберігання зберігач у повному обсязі відповідав за збереження ввірених йому речей, за винятком форс-мажорних обставин. Якщо зберігання речі тягло за собою пошкодження власності зберігача, то останній відповідальності не ніс.

Якщо зберігач для збереження ввірених йому речей сплатив власні кошти, то він мав право на компенсацію, однак за умови зазначення цього у самому договорі зберігання. В протилежному випадку компенсація не передбачалася, на відміну від Австрійського цивільного кодексу, де таку компенсацію можна було отримати лише в судовому порядку [287, с. 112–115].

Звід законів містив особливості щодо отримання на збереження речей від недобросовісних власників. Якщо зберігач занав чи повинен був знати про недобросовісних власників, то він мав право не повертати таким власникам отримані на зберігання речі та повідомити про це органи місцевої влади [202, с. 844]. Подібної норми Австрійський цивільний кодекс не вказував.

Позовна давність, за договором зберігання, не мала меж, оскільки зберігач повинен був повернути річ чи гроші, віддані на зберігання власником у будь-який час, навіть якщо зберігання тривало протягом усього життя. У випадку банкрутства, арешту чи втрати майна, зберігач повинен був негайно повідомити власника та повернути йому предмет зберігання, інакше йому загрожували штрафні санкції – 20 % від вартості речей [234, с. 83].

За нормами усіх аналізованих кодексів якщо сторони, що вели спір, чи за рішенням суду на збереження віддавали спірну річ, зберігач цієї речі називався секвестратором. Таким чином, укладався договір секвестру[1]. Як і при звичайному договорі зберігання головним обов'язком секвестратора було збереження речі та її повернення в попередньому стані разом з усіма її прибутками. Метою договору було збереження речі за згодою кількох осіб, незалежно одна від одної, до тих пір, поки не буде виконана умова за якої річ підлягала поверненню. Таким чином, заборонялося продавати чи використовувати речі, віддані на зберігання, які були предметом спору [235, с. 83].

Особливістю російського права було те, що зберігачами не могли бути священнослужителі, недієздатні, обмежено дієздатні та неповнолітні особи. Якщо добросовісний власник віддав речі на зберігання вищевказаним особам, то він міг вимагати їх повернення лише у судовому порядку[254, с. 223].

Відмінності у договорі зберігання за нормами Зобов'язального кодексу Польщі полягали в оплатності. Так, договір зберігання у всіх випадках був оплатним, якщо протилежне не було зазначено в умовах договору. Оплата встановлювалася державними тарифами, або рішенням суду [349, с. 88–91].

Відповідальність за пошкодження чи використання відданих на зберігання речей, як зазначали і попередні кодекси, наставала для зберігача у будь-якому випадку, крім виникнення форс-мажорних обставин.

---

[1] Секвестр – передача діленого майна третій особі (керуючій або зберігаючій) з метою подальшої передачі особі, яка виграла судовий процес. Розрізняють процес добровільний, за волевиявленням сторін та примусовий, за рішенням суду, секвестр.

Також відомий як австрійському, так і російському законодавцю *договір поруки*. § 1346 Австрійського цивільного кодексу вказував, що договір поруки – це письмовий договір, який укладався між кредитором і третьою особою (поручителем) у випадку невиконання боржником зобов'язання перед кредитором. Поручителем могла бути повнолітня особа будь-якої статі, яка самостійно розпоряджалася своїм майном. Предметом договору поруки виступали: гроші, речі, правочини та зобов'язання. Поручителем можна було виступити і за недієздатну або обмежено дієздатну особу (малолітні, марнотратники). У такому випадку поручитель та боржник несли солідарну відповідальність.

Якщо поручитель сплатив борг за боржника, він набував право регресної вимоги до нього. Поручитель не ніс відповідальності за вчасну невиплату коштів боржником, а також не сплачував коштів судового позову кредитора до боржника [372, с. 1202]. § 1354 Австрійського цивільного кодексу зазначав, що поручитель не міг скористатися умовою, за якою боржник на підставі правових норм мав право вимагати зберегти частину своєї власності, сплачуючи борг. Порівнюючи з Кодексом Наполеона бачимо, що останній такої норми не містив, і у випадку неспроможності виплати боргу поручитель ніс відповідальність не всім своїм майном. Наприклад, державний виконавець мав право заарештувати за несплату боргу лише частину майна боржника чи його поручителя.

Наслідки невиконання договору поруки, які наставали як для кредитора, так і для поручителя містилися в § 1355 Австрійського цивільного кодексу. Це давало змогу домагатися виконання зобов'язання як внаслідок судового, так і позасудового розгляду (домовленість сторін без втручання представників влади). Поручитель ніс відповідальність лише тоді, коли боржник не виконав свого зобов'язання навіть після судового розгляду чи позасудової вимоги кредитора [292, с. 110–112]. Відповідальність поручителя у позасудовому порядку полягала перш за все в тому, що він повинен був скерувати примусове стягнення до боржника. Поручитель ніс відповідальність у випадках, коли

боржник не мав можливості сплатити борг, або місцезнаходження його невідоме, або боржник був недієздатним [250, с. 112–116].

Особа, яка виступила поручителем за увесь борг перетворювалася на солідарного боржника, і тоді від волі кредитора залежало чи він звернеться за погашенням боргу до самого боржника чи до його поручителя. За таких обставин поручитель знаходився у менш вигідному становищі, ніж боржник [266, с. 305–608.].

У випадку, коли поручитель виконав зобов'язання по відношенню до кредитора, він сам переходив у статус кредитора по відношенню до боржника та мав право вимоги до останнього щодо сплати боргу. У випадку наявності кількох солідарних поручителей, і один з них сплатив весь борг, він мав право зворотньої вимоги сплати боргу по відношенню до інших. Також § 1360 Австрійського цивільного кодексу зазначав й норму, за якою у випадку надання кредиторові боржником, або поручителем крім поруки ще й завдатку, кредитор мав першочергове право звернути свій позов про повернення боргу до поручителя.

Способи виконання зобов'язання за договором поруки були наступними: зобов'язання поручителя припинялися разом із зобов'язаннями боржника, тобто сплати боргу боржником чи поручителем; поручитель виконував покладене на нього зобов'язання лише вказаний у договорі час; припинення зобов'язання одного з поручителів було вигідним лише для нього самого, але не для інших поручителів; припинення зобов'язання шляхом його сплати третьою особою, уповноваженою боржником [287, с. 56–59].

Після припинення дії зобов'язання у сфері поручительства поручитель мав право вимагати від боржника виплати боргу та визнання поруки як такою, що втратила законну силу. Наприклад: припинення зобов'язальних правовідносин у сфері управління чужою власністю, виконання адміністративних функцій, ведення бухгалтерського обліку, управління інтересами компанії і т.д. [248, с. 339–341]

У випадку смерті поручителя, договір поруки припиняв дію протягом трьох років, якщо він не був підкріплений іпотекою чи речовою заставою, і якщо кредитор не звертався в судовому чи позасудовому порядку з вимогою виплати боргу до спадкоємців поручителя.

Зводу законів Російської імперії також відомий договір поруки. Книга IV т. 10 Зводу законів під назвою «Загальні умови забезпечення договорів та зобов'язань» містить норми, що стосуються такого виду договору. Російське право, на відміну від австрійського чітко не вказувало саме визначення договору поруки, але з вказаних норм можна зробити висновок, що порукою був договір, укладений між кредитором та третьою особою, за яким остання зобов'язувалася виконати певне зобов'язання на користь боржника у випадку невиконання такого зобов'язання самим боржником [254, с. 179.].

Ст.ст. 1555, 1562 т. 10 Зводу законів зазначали, що договір поруки укладався у письмовій формі, а поручителями могли бути усі дієздатні особи. Натомість, конкретна особливість дієздатності за ознакою статі, на відміну від Австрійського кодексу, вказана не була [245, с. 11–12].

Договори поруки російський законодавець поділяв на строкові та безстокові. Так, за строковим поручительством (ст. 1558 т. 10 Зводу законів), поручитель ніс відповідальність за сплату боргу лише після того, як уся власність боржника була продана для виплати боргу, але в кінцевому результаті цього не вистачало для повного задоволення вимог кредитора. Таким чином, боржник за російським законом ніс відповідальність за борг усім своїм майном, тоді як австрійське право надавало йому право залишити мінімальну частину власності, необхідну для проживання.

При строковій поруці з настанням строку виплати боргу, кредитор звертався з вимогою до боржника, і у випадку його несплати – повідомляв поручителя, реалізуючи своє право вимоги на повернення боргу. Це було одним зі способів забезпечення виплати боргу на користь кредитора, передбаченого Законом цивільного судочинства, що був складовою

частиною Зводу законів – т. 10VI, глава VIII, відділ II, ст. ст. 1222^4 1222^{10} [223, с. 812–815].

Кредитор мав право вимагати від поручителя компенсацію за всі витрати, які він поніс внаслідок повернення боргу, на відміну від норм Австрійського цивільного кодексу, який подібної норми не містив.

Російське право, як і австрійське, вказувало норми щодо регресної вимоги поручителя, який сплатив борг, до боржника. У такому випадку поручитель перетворювався на кредитора.

Якщо кредитор на прохання боржника відстрочив виплату боргу без згоди поручителя, або протягом шести місяців з моменту закінчення терміну сплати боргу не почав його виплату, то договір поруки припинявся. За наявності кількох поручителів кожен із боржників ніс відповідальність за одну рівну частину боргу, відповідно до кількості поручителів. У випадку неплатоспроможності одного з поручителів, його частина боргу ділилася між іншими поручителями. Таким чином, дане зобов'язання було подільним, і норми російського права були аналогічні нормам Кодексу Наполеона [300, с. 494–495], але суперечили Австрійському цивільному кодексу, в якому такі зобов'язання було неподільними. У цьому випадку поручитель повинен був у місячний строк сплатити борг, а кредитор мав право в нього це вимагати, хоча прямо про це норми т. 10 Зводу законів не вказували, але така норма зазначалася в рішенні російського Сенату від 1870 р. № 516. В іншому рішенні Сенат розглядав питання про строкове поручительство за наявності іпотеки, що надавало кредиторові право подання судового позову до поручителя перед примусовим стягненням боргу. Така порука, на думку Цивільного касаційного департаменту російського Сенату, була однією з умов забезпечення будь-яких договорів. Таким чином, у даному випадку існувало два види забезпечення: застава і порука [63, с. 325].

Примусове стягнення з такого строкового договору поруки стосувалася і всіх випадків невиконання умов строкового договору. У рішенні Цивільного касаційного департаменту Сенату від 1908 р. № 104 зазначено, що особа, яка

виступила поручителем у строковому договорі поруки у випадку несплати боргу боржником, повинна цей борг сплатити навіть тоді, коли такий договір забезпечувалося ще й речовою заставою, наданою боржником [64, с. 59–60].

Щодо кодифікованого польського права, то договір поруки зазначений у главі 17 Зобов'язального кодексу Польщі і охоплює ст. ст. 625–645. Визначення самого договору тотожне із визначенням, поданим у Австрійському цивільному кодексі.

Зобов'язальний кодекс Польщі передбачав, що у випадку недієздатності боржника при укладенні договору поруки, поручитель за будь-яких обставин повинен виконати свої зобов'язання, не зважаючи на те знав він чи не знав про таку недієздатність. Натомість, австрійські правові норми вказували, що зобов'язання у випадку недієздатності боржника припинялося, а в нормах російського права про недієздатність у такому випадку не йшлося.

Новостворене польське право міжвоєнного періоду передбачало укладення договору поруки і за майбутній чи умовний борг, чого не містили норми попередніх кодексів. Безстрокові договори за майбутній борг могли бути розірвані до моменту утворення такого боргу. Якщо одна особа поручила іншій надати кредит третій особі, то таке поручительство прирівнювалося до поруки за майбутній борг, якщо інше не вказано в договорі. У цьому випадку поручитель звільнявся від зобов'язання, якщо на момент виникнення боргу кредитор знав чи повинен був знати про відсутність платоспроможності боржника, і не отримав від поручителя підтвердження про поруку [258, с. 1–3].

Щодо обов'язків поручителя, то зміни спостерігаються в термінах, так як при несплаті боргу боржником поручитель зобов'язаний сплатити його у тижневий термін після того, як кредитор повідомив його про несплату. За наявності солідарного поручительства чи надання оплатної поруки, поручитель зобов'язаний виплатити борг на першу вимогу кредитора. Якщо термін виплати боргу не визначений, або коли сплата боргу залежала від вимоги кредитора, поручитель мав право вимагати від кредитора звернутися з

вимогою до боржника про сплату боргу протягом шести місяців з моменту укладення договору поруки. Через невиконання такої вимоги поручитель звільнявся від зобов'язання [271, с. 235].

У випадку смерті поручителя його обов'язки не переходили до спадкоємців, а як зазначено вище, австрійські норми права містили протилежну норму. В Зобов'язальному кодексі була також зазначена позовна давність – це 1 рік з моменту вимоги сплати боргу, але із застереженням щодо солідарних поручителей та надання поруки за винагороду.

Спостерігаємо і наявність регресних вимог поручителя до боржника після здійснення розрахунків з кредитором. Як і попередні кодекси, ст. ст. 640–641 Зобов'язального кодексу Польщі зазначали обов'язок негайного повідомлення поручителем боржника у випадку сплати за нього боргу. Якщо повідомлення не відбулося, поручитель втрачав своє право регресної вимоги [260, с. 18–20].

Кредитор ніс відповідальність перед поручителем за те, що спочатку звернувся за погашенням боргу до нього, а не до боржника. Така умова була важливим елементом забезпечення прав поручителя, оскільки у попередніх кодексах кредитор мав право спочатку звернутися з такою вимогою до поручителя.

Як самостійний вид цивільно-правового договору, *договір доручення* відомий тільки країнам континентальної Європи. Кодекс Наполеона визначав, що відповідно до договору одна сторона (довіритель) доручав, а інша (повірений) приймав на себе здійснення юридичних дій за рахунок і від імені довірителя. Дещо по-іншому визначав доручення Німецький цивільний кодекс. Згідно з ним за договором дорученням на повіреного міг бути покладений обов'язок здійснювати як юридичні, так і фактичні дії; крім того, цей договір був безоплатним – «повірений зобов'язувався безоплатно виконати справу, ввірену довірителем» (§ 662) [132, с. 228–231].

Австрійський цивільний кодекс зазначав норми щодо укладення, чинності та розірвання договору доручення у 13 розділі, який мав назву «Про

уповноваження та інші види представництва чужих інтересів». § 1002 надавав визначення договору доручення, а саме: «Дорученням є контракт, за яким одна сторона приймає на себе зобов'язання представляти інтереси іншої сторони». За цим договором закон дозволяв вчиняти певні дії не лише від імені особи-довірителя, а й здійснювати інші правочини у межах договору [137, с. 813–814].

Відповідно до ч. 1 т. 10 Зводу законів Російської імперії доручення могли здійснювати: державні організації, приватні особи і громадські об'єднання села, сільські громади, церкви та інші церковні представництва. Для здійснення доручення також обов'язковою було укладення договору доручення [122, с. 630].

Слід вказати, що як австрійське, так і російське право не розмежовувало терміни довіреності і доручення. Таким чином, при укладенні договору доручення сторони зазначали певну межу довіреності одне до одного, про що вказували умови, зазначені в договорі. Так, сторона, чиї інтереси представлялися називалася довірителем, а інша – повіреним (довіреною особою).

Довіреною особою не могли бути: страховий агент чи лікар, про що вказує § 1002 Австрійського цивільного кодексу, який збігається з аналогічними нормами § 1984 кодексу Наполеона. Особи, діяльність яких полягала в представництві інтересів інших осіб (адвокати, нотаріуси, прес-секретарі та ін.), повинні були офіційно визначити межі представництва довірителя. Якщо інтереси довірителя порушувалися – довірена особа несла відповідальність [266, с. 449–450]. Звід законів (ст. 2294 ч. 1 т. 10) зазначав простіше визначення, що повіреними могли бути усі особи, яким закон дозволяв укладати угоди.

Так, укладений договір доручення між Ольгою Р. та адвокатом Вацлавом Годлевським з Луцька про представлення інтересів позивача у суді на предмет оскарження договору купівлі-продажу земельної ділянки, обсягом 1 га 518 м² в с. Олуки Горчинської гміни Луцького повіту. При цьому в договорі

зазначалися права повіреного: укладати договір, подавати позови, скарги, подання, надавати свідчення, пояснення (усні, письмові), висловлювати заперечення вносити скарги, апеляції, касації, подавати клопотання, забезпечувати залагодження спору будь-якими законними засобами, виконувати винесені судом рішення та застереження, подавати зустрічні позови, прохання про визначення, продовження чи скорочення термінів розгляду справи, відповідати на претензії, викликати свідків, витребовувати будь-які акти, докази, свідчення та ін. [2, с. 8].

Щодо строків дії доручення, то Австрійський цивільний кодекс не зазначав жодних обмежень щодо цього, натомість Звід законів вказував, що строк дії доручення на отримання пенсії та службових виплат не повинен перевищувати один рік. Цікавою є ст. 2306 ч. 1 т. 10 Зводу законів, яка зазначала, що у дорученнях щодо власності, яка знаходилася у кредиті строк, на який укладається договір доручення, повинен бути зазначений письмово (наприклад, двадцять восьме липня тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року) [276, с. 615].

Доручення поділялися на платні та безоплатні, усні та письмові. Першочергово австрійське право відносило договір доручення до платних договорів, якщо інше не вказано в самому договорі, або мала місце усна домовленість сторін. Натомість, французьке право першочергово відносило договір доручення до безоплатних договорів. Якщо договір укладався письмово – в ньому вказувалася сума оплати за виконання доручення.

Була відома й довіреність чи доручення, укладене внаслідок «конклюдентних дій» сторін (якщо усі обставини поведінки довіреної особи та довірителя вказували на такий факт). Така норма була введена лише у 1914 році внаслідок внесення змін до Австрійського цивільного кодексу [333, с. 215].

Які саме доручення укладалися у письмовій формі австрійське право чітко не визначало, а лише вказувало – на розсуд сторін. На відміну від нього, ст. 2308 ч. 1 т. 10 Зводу законів чітко регламентує, що доручення потрібно укладати у письмовій формі та посвідчувати нотаріально. Поряд із такою

нормою російська юридична наука дозволяла не посвідчувати нотаріально договір довіреності. Так, при виникненні спорів про чинність довіреності, суд брав до уваги і письмовий договір доручення не посвідчений нотаріально, а також і усну довіреність за наявності свідків, які її підтверджували [189, с. 390–392].

Доручення поділялися також на загальні та особливі. Це залежало від того чи повірений представляв усі інтереси довірителя, чи окремі (наприклад, здійснював лише закупівлю продукції, а не її доставку) [261, с. 5].

Крім того, §§ 1007, 1008 Австрійського цивільного кодексу зазначали, що повірений не міг вчиняти жодних інших дій, крім зазначених у договорі довіреності. Тому у ньому мав бути вказаний перелік певних дій, які могла здійснювати довірена особа, а саме: збут чи купівля власності від імені довірителя, укладення договорів чи надання позик, отримання грошей чи цінних паперів, подання позовів, прийняття, чи передача обітниць, прийняття спадщини, або відмова від неї, укладення договору спілки, здійснення дарування, вибір мирового судді, безоплатна відмова від певних прав, тощо. Крім того, у договорі доручення могло бути вказано необмежене коло прав, надане довіреній особі, тоді довіреність називалася необмеженою.

Довірена особа зобов’язувалася: вчиняти дії від імені довірителя пильно і ретельно (пол. – pilnie i rzetelnie – як дослівно зазначалося у польському перекладі § 1009 Австрійського цивільного кодексу), відповідно до наданої обіцянки та отриманої довіреності, а також віддати довірителю усі отримані прибутки від вчинених правочинів. Якщо довірена особа мала обмежену довіреність, вона мала право вживати будь-яких заходів для успішного вчинення правочинів від імені довірителя. Якщо межі довіреності були порушені, довірена особа несла відповідальність за негативні наслідки. Правова доктрина зазначала, що довірена особа повинна повернути довірителю навіть неочікувані надприбутки, отримані внаслідок дії доручення [267, с. 1021].

Якщо повірений уповноважив третю особу вчиняти певні дії по дорученню, то за наслідки відповідав він сам, якщо інше не було вказано в договорі доручення. Якщо в договорі доручення зазначалася діяльність заступника повіреного, то останній ніс відповідальність лише за помилковий вибір третьої особи, а основну відповідальність за негативні наслідки несла саме третя особа. Звід законів зазначав, що у випадку залучення повіреним до справи третіх осіб (тобто тимчасова передача їм своїх повноважень) обов'язково була необхідна письмова згода довірителя. У такому випадку повірений ніс особисту відповідальність за діяльність вказаних третіх осіб [276, с. 619].

Австрійський цивільний кодекс передбачав, що довіритель міг мати кількох повірених, але вони повинні діяти спільно для забезпечення інтересів довірителя. У цьому випадку вони несли солідарну відповідальність за негативні наслідки своєї діяльності. Першочергово закон вказував на те, що повірені не мають права вимагати винагороди за свою діяльність, якщо інше не було вказано у договорі доручення, але договір про винагороду міг бути також усним і конклюдентним. Повірені не мали права без дозволу довірителя отримувати подарунки чи грошові виплати від третіх осіб, якщо вони діяли від імені довірителя. Якщо такі подарунки чи грошові кошти мали місце, вони вилучалися і передавалися у фонд для бідних [277, с. 515–518].

Російське право (ст. 2325 ч. 1 т. 10 Зводу законів) також передбачало наявність кількох повірених, але довіритель повинен був окремо з кожним укласти договір доручення. У випадку неможливості кожному з них представляти інтереси довірителя укладався один договір доручення, де зазначалася умова діяти усім повіреним спільно [254, с. 79].

В обов'язки довірителя входило повернення повіреному усіх витрат, понесених останнім для виконання правочинів, вказаних у дорученні, навіть якщо вчинення тих чи інших дій уповноваженим не принесло прибутків чи бажаних наслідків. Для виконання тих чи інших дій, вказаних у дорученні,

довіритель надавав повіреному завдаток, про що вказував як Австрійський, так і Німецький цивільні кодекси, але чого не містив Кодекс Наполеона.

Якщо повірений при реалізації доручення на безоплатній основі поніс матеріальні збитки, то довіритель зобов'язаний був компенсувати не лише збитки, а й віддячити повіреному сумою, як б прирівнювалася до оплатного договору доручення. Із § 1016 випливало, що довіритель не ніс відповідальності за дії повіреного, якщо остання перевищила межі дії довіреності [384, с. 392–394].

Підстави, за яких доручення припинялося, були загальними та спеціальними. До загальних відносилися: виконання доручення та закінчення строку дії доручення [361, с. 279].

Ст. 2330 ч. 1 т. 10 Зводу законів, крім вищевказаних спеціальних підстав, зазначала й ряд інших повноважень, за яких дія доручення могла бути припинена, а саме: позбавлення довірителя і повіреного усіх прав та привілеїв (наприклад, позбавлення права займатися адвокатською діяльністю), визнання однієї із сторін розумово відсталою чи зниклою без вісти.

Російське законодавство визначало й окремий вид договору доручення – договір комісії, чого не містив австрійський закон та польське зобов'язальне право. Так, договір комісії укладався з особами, знання, діяльність та юридичний статус яких визначався законом. Такий договір був розповсюджений при укладенні комерційних угод. Сторонами договору виступали: комісіонер (особа, уповноважена вчиняти дії від свого імені) і комітент (особа, в інтересах якої вчинялися такі дії). Комісіонер міг здійснювати правочини навіть за власний рахунок і з власною вигодою, головне, щоб це відбувалося в інтересах комітента. Найбільш розширені норми щодо договору комісії містив Німецький цивільний кодекс, чинність якого розповсюджувалася на західних землях Другої Речі Посполитої [189, с. 473].

Як бачимо із вищевикладеного, дія договору доручення могла бути припинена довірителем. Однак, враховуючи рішення Верховного суду Польщі від 29 січня 1924 р., такий договір міг бути розірваний за наявності

інших вагомих обставин, кожна з яких розглядалася окремо у судовому порядку [83, с. 12].

Т. 10 Зводу законів зазначав і види доручення: загальне (діяло по відношенню до усіх правочинів довірителя), окреме (діяло на один правочин чи предмет), а також повне чи обмежене. Доручення могло бути визначено загальними термінами, але існували деякі дії, згідно з якими конкретний вид доручення повинен був зазначатися в договорі, наприклад, відчуження майна під заставу, укладення займів, пред'явлення позовів, представництво у третейському суді [321, с. 188–193].

Також російське право містило норми щодо отримання довіреності у судовому порядку, чого не вказувало австрійське право. Якщо довіреність була надана у судовому порядку, вона скасовувалася у такому ж порядку шляхом подачі позову до суду. Якщо суд скасував довіреність, то суддя повідомляв про це місцеву владу, що зазначалося у місцевому збірнику законів. Також ст. 2334 ч. 1 т. 10 Зводу законів вказувала, що усі правочини по відношенню до третіх осіб, вчинені після скасування довіреності, були недійсними. Натомість, прогалиною російського законодавства була чинність правочинів після скасування дії доручення, вчинені третіми особами, якщо вони не знали про припинення дії доручення. Але, оскільки скасування довіреності відбувалося публічно, тобто зазначалося в місцевому збірнику законів, то треті особи повинні були отримати таку інформацію [300, с. 561–564].

Як бачимо, російське законодавство не передбачало усіх випадків укладення та припинення дії договору доручення. При виникненні колізій законодавець радив звертатися до загальних норм щодо укладення договорів.

Зобов'язальний кодекс Польщі містив окремі поняття щодо посередництва (пол. – pośrednictwo) і доручення (пол. – zlecenie), що є наближеним до норм українського законодавства (глава 4 Цивільного кодексу Української РСР, чинного в Україні до 2002 року).

Договір посередництва полягав в обіцянці іншій особі винагороди за дії, пов’язані з укладенням угоди з третіми особами. Винагорода виплачувалася у випадку досягнення результату, тобто виконання умов довірителя [297, с. 412–413]. Якщо сума винагороди визначена не була, то її розмір встановлювався місцевими звичаями. У випадку занадто високої винагороди суд міг зменшити її суму. Посередник втрачав право на винагороду та був змушений повернути вже отриману винагороду, якщо він забезпечував інтереси й іншої сторони всупереч умовам договору, суспільним законам та чесному цивільному обігу.

В подальшому норми щодо посередництва були скасовані прийнятим 23 квітня 1964 р. Цивільним кодексом Польщі (Зобов’язальний кодекс втратив чинність, а його норми зі змінами та доповненнями увійшли до Цивільного кодексу Польщі). Не зважаючи на це, посередники часто продовжували керуватися нормами Зобов’язального кодексу, навіть після втрати ним чинності, беручи його як основу (точку відліку) для обговорення та визначення реальності договору доручення при купівлі-продажу нерухомості [67].

У польському зобов’язальному праві *договір довічного утримання* відомий як договір ренти. Рента має стародавнє походження і поділялася на: ренту з капіталу і ренту з нерухомості. Перша застосовувалася в середні віки як засіб ухилитися від сплати відсотків за нерухомість. Так, договір позики приховувався під виглядом договору про відчуження майна з правом викупу (рента). Рента іншого виду здійснювалася шляхом відчуження нерухомості, а натомість вимагався щорічний прибуток у вигляді ренти. Викуп ренти залежав від боржника. Хоча, за кодексом Наполеона, останнього можна було позбавити права на ренту, але на строк не більше 10 років. В пожиттєвій чи строковій ренті кредитор набував право вимоги протягом певного часу чи пожиттєво, вимагати виплату коштів чи відсотків з капіталу. Цікавим було те, що обов’язок виплати ренти покладався не на особу – власника, а на нерухомість. Такий обов’язок припинявся не шляхом виплати усієї суми

ренти за певний період часу, а внаслідок зміни власника нерухомості. Договори ренти, які укладалися в середні віки відповідали стану сільського господарства і потребам кредиту: головна цінність нерухомості полягала в родючості ґрунтів та стану угідь, які не мали чіткого та постійного обліку [189, с. 351–352].

Рента, за нормами Австрійського цивільного кодексу, мала назву договору доживоття, тобто договору довічного утримання. § 1284 Австрійського цивільного кодексу містив норми щодо укладення такого договору, не відомого німецькому і не широко описуваного у російських законодавчих актах. Так, якщо одна особа обіцяла іншій виплачувати щорічно певні кошти в обмін на отримання грошової чи майнової винагороди після смерті особи, яка потребує утримання, то вони могли укласти між собою договір доживоття. Такі норми австрійського законодавства дещо збігалися з нормами кодексу Наполеона, де вищевказана виплата називалася рентою. Також Австрійський цивільний кодекс зазначав, що час чинності договору міг залежати від тривалості життя однієї або другої сторони договору [318, с. 37–41].

При дослідженні архівних справ було виявлено рішення Стрийського окружного суду від 19 жовтня 1925 р., в якому відповідач – домовласник Еміль Г. був зобов’язаний виплачувати позивачеві – Густаву Л. пожиттєву ренту у сумі 110 злотих за нанесені йому тілесні ушкодженні при примусовому виселенні з квартири, внаслідок чого останній втратив працездатність [19, с. 34–35].

Кредитори та діти особи, яка виплачувала кошти на довічне утримання, не могли припинити дію договору. Проте, вони могли вимагати сплати боргу з самого утримання, яке надавалося одній із сторін, оскільки це дозволяв Австрійський цивільний кодекс, однак виплата боргів могла спрямовуватися і на утримання, якщо це було зазначено у договорі довічного утримання. Також діти особи, якій надавалося довічне утримання, мали право вимагати виплату аліментів з самого факту існування вказаних договірних відносин [333, с. 802].

Отримання ренти особа могла вимагати і від працедавця, якщо останній не виконав усіх вимог трудового договору. Так, Ян П. звернувся до господарства сестер милосердя в с. Держові про виплату йому по життєвої ренти у сум 2 000 злотих у зв'язку тим, що працюючи управляючим в даному господарстві з 31 січня 1926 р. по 31 січня 1928 р., він не був зареєстрований у державному страховій установі, і травмувавши ногу під час роботи не зміг отримати пенсію по інвалідності. Відповідно до закону Польщі «Про страхування працівників розумової праці» від 15 березня 1922 р. таку пенсію надавала держава при отриманні травм державними службовцями, а подавати дані про своїх працівників була зобов'язана організація–працедавець [16].

Т. 10 Зводу законів містив лише окремі норми щодо договору ренти, і вони майже не застосовувалися у цивільному обороті. Право на ренту – це право вимоги від тієї чи іншої особи на щорічні грошові виплати безстроково, пожиттєво чи на визначений строк. За умов безстрокової ренти одна особа передавала іншій певну власність, отримуючи при цьому право вимоги щорічного прибутку чи відсотків з цієї власності. При пожиттєвій чи строковій ренті таке право надавалося на визначений строк, або до кінця життя кредитора. Пожиттєва рента чи довічне утримання встановлювалася договором при відчуженні рухомого чи нерухомого майна [331, с. 558–560].

За період існування Західної України у складі Польщі на території Західної Волині такі договори рідко укладалися між окремими особами. Альтернативою цьому служило укладення договорів взаємного страхування власності чи страховий поліс, або пожиттєва рента встановлювалася у вигляді дарчого акту чи заповіту.

У Зобов'язальному кодексі Польщі також мали місце договір ренти або довічного утримання (ст. ст. 592–598). Так, за договором ренти одна сторона зобов'язувалася виплачувати іншій певні кошти чи надавати певні речі для користування протягом певного часу. Рента виплачувалася помісячно на початку місяця чи протягом цілого життя, якщо інше не встановлено умовами договору [328, с. 677–680].

Якщо рента сплачувалася кількома особами, а обов'язок її сплати припинився для кількох з них, то розмір ренти зменшувався відповідно до кількості осіб, які її сплачували. Якщо рента встановлювалася за винагороду від особи, яка її отримує, то її наслідками були договір купівлі-продажу, якщо без винагороди – то як наслідок виникав договір дарування.

Відносини найму послуг на в кінці XIX – початку XX століття виступали в нових для тогочасного суспільства економічних умовах, коли фахівці в тій чи іншій галузі вступали в тривалі службові відносини з великими підприємцями: залізницею, банками, фабриками, торговими чи сільськогосподарськими підприємствами [314, с. 7].

У вказаних умовах тогочасного суспільства вже виникли права та обов'язки працівника та працедавця, які суттєво відрізнялися від римського права. З однієї сторони працедавець вимагав повної відданості та кваліфікованості у тій чи іншій роботі, а працівник, крім пристойної заробітної плати, ще й соціальних гарантій для себе і своєї сім'ї, включаючи і пенсійне забезпечення.

Договір про діло (або договір про послуги) був договором, на підставі якого одна сторона (працівник, робітник, підприємець) зобов'язувалася по відношенню до іншої (замовника, працедавця) виконувати певну роботу за винагороду, як правило, грошову. Такий договір вважався або наймом послуг, або договором про діло. При наймі послуг працівник зобов'язувався в певних межах надати свої фізичні сили чи розумові здібності для використання їх працедавцем за певну плату. При замовленні праці, тобто договорі про діло працівник зобов'язувався надати результати своєї праці. Такі визначення походять із римського права, де договір про діло вважався договором про купівлю праці [252, с. 17–18].

Договір вважався укладеним, якщо сторони домовилися про те, що працедавець оплатить роботу, зроблену працівником. Відповідно до § 1152 Австрійського цивільного кодексу, якщо в договорі не встановлена сума винагороди, а також не вказано безоплатність такого договору, то працедавець

сплачував таку суму, яка, як правило, виплачувалася за виконання подібного виду робіт.

Контракт найму праці (договір про працю) поєднувався з іншими договорами, наприклад, з наймом речі, коли мова йшла про найм машини з робітником, з договором доручення, коли мова йшла про надання послуг адвоката, з договором складу, коли укладався договір з перевізником не лише про перевезення, а й про зберігання товару [286, с. 8].

Якщо та чи інша робота не могла бути виконана з вини працедавця чи замовника, то працівникові належала винагорода за втрачений час та обмеження його можливостей у виконанні роботи. Якщо б робота не була виконана з вини працівника, то трудовий договір був недійсним, якщо причина невиконання мала підстави [377, с. 195]. Наприклад, у випадку хвороби працівника працедавець не мав права його звільнити протягом тривання хвороби. Наприклад, працівник Самюєль Г. подав до суду на свого працедавця за те, що отримавши травму на будівництві він протягом шести місяців лікувався, а працедавець за той час його звільнив мотивуючи це нанесенням збитків за простій [14].

С. Дністрянський розрізняв і проміжну угоду між купівлею-продажем та договором про працю. Таким чином, якщо працівник зобов’язувався виконати певну роботу, але з власного матеріалу, а не з матеріалу замовника, автор називав це «договір про постачання роботи». Такі договори регулювалися нормами Австрійського цивільного кодексу, що стосувалися договорів купівлі-продажу [269, с. 23]. Наприклад, договір, укладений між працедавцем – управлінням винокурного заводу в с. Копичинці Тернопільського воєводства і працівником – Германом Г. з 1 серпня 1922 р. до 1 серпня 1923 р. про виконання роботи адміністратора виноробного відділу. Таким чином, працівник зобов’язувався: замовити, доставити і змонтувати ректифікатор (прилад для виготовлення спирту) за власний кошт, який після встановлення мав перейти у власність наймодавця [27, с. 5–7].

Договір про надання послуг міг бути строковий, або безстроковий. У першому випадку він закінчувався по закінченні терміну і міг бути продовжений за домовленістю сторін, або на підставі конклюдентних дій на визначений чи невизначений час. У випадку безстрокового договору обидві сторони могли його припинити оголосивши про це одне одному особисто чи публічно. Строки такого оголошення залежали від конкретних чи конклюдентних дій. Конклюдентні дії визначалися, здебільшого, місцевими звичаями [311, с. 258].

Якщо термін договору про надання послуг не був визначений, то він регулювався окремим нормами, встановленими в ст. 61 Торгового кодексу Австрії, § 77 Австрійського промислового закону, § 201 Австрійського гірничого закону [345, с. 118–120, 128; 294, с. 431–439].

Договір про найм послуг слід відрізняти від трудового договору, оскільки трудовий договір укладався з конкретною особою. При укладанні договору про діло особа, яка прийняла замовлення, повинна його виконати особисто за наявності фахової підготовки (лікаря, художника, скульптора і т.д.). Особа, яка прийняла замовлення могла залучати помічників, за роботу яких відповідала особисто перед замовником. Однак, заборонялося віддавати виконання замовлення іншій особі чи підприємству на підставі укладення іншого договору чи усної домовленості.

Смерть замовника чи смерть особи, яка приймала замовлення при договорі про діло, не були наслідком припинення договору [382, с. 134–136].

Так, Микола М. протягом 9 років працював помічником мірошника на млині у с. Любинці Львівського повіту Львівського воєводства. Оскільки господар, який наймав його на роботу Петро М. помер, відповідачем виступала його донька Марися М. Позивач звернувся до Стрийського окружного суду з вимогою виплатити йому кошти в сумі 68 500 польських марок за виконувану ним роботу протягом 9 років, які (на його думку) господар не доплатив. Суд не задовільнив вимоги позивача, оскільки вказана

сума дорівнювала оплаті за житло, яке надавав працедавець безкоштовно своєму працівнику протягом усього часу роботи [13].

Окремим видом такого договору був договір про так звану «доставку праці», іншими словами – *договір посередництва*. Договір про посередництво полягав в тому, що одна сторона від імені іншої зобов'язувалася сплатити певні кошти та здійснити певні дії, по відношенню до третіх осіб. Винагородою за посередництво могли бути продукти харчування, чи відсотки від договору з третіми особами, наприклад, укладення договору купівлі-продажу з третьою особою за визначену ціну. Обов'язок замовника оплатити послуги посередника припинявся, у випадках, якщо останній не виконав взятого на себе зобов'язання, наприклад, коли договір купівлі-продажу був укладений не за таку ціну, яка влаштовувала замовника (ст. 66–84 Торгового кодексу Австрії) [345, с. 145–147].

Російський законодавець окремими нормами виділяв *договір особистого найму*, де предметом виступала особиста праця чи послуга. З огляду на властивості робіт чи послуг особисте відношення наймача до найманого працівника було неоднаковим. В одних випадках особистий найм був пов'язаний з виконанням роботи в будинку, в інших – наймалися люди для виконання іншого роду робіт: технічних, ремісничих, фабричних і т.д. Тут наймодавець ставав господарем, а наймач – прислугою чи робітником. Метою найму було набуття певної речі, виготовленої тією чи іншою особою. Також наймодавець міг виступати в якості замовника, а наймач зобов'язувався виконати замовлення відповідно до умов договору [334, с. 89–94]. Таким чином, це і був аналогічний Австрійському цивільному кодексу договір про діло.

Невід'ємною умовою даного виду договору була оплата (щомісячна, поденна, поштучна). Еквівалентом оплати були не лише отримання грошей за виконану роботу, а й отримання інших вигод, а саме: надання утримання, приміщення, речей та продуктів [254, с. 230–233].

Норми т. 10 Зводу законів укладення пожиттєвих чи безстрокових договорів найму робочої сили не передбачали, оскільки неможливо було

повністю купити особисту працю людини, можна було лише її найняти на певний строк та оплатити її послуги.

Особистий найм здійснювався: для домашніх послуг, для здійснення ремісничих, землеробних чи заводських робіт, торгових та інших промислів, для здійснення будь-якого виду робіт, не заборонених законом. Неповнолітні особи, яким не виповнилося 18 років могли найматися на роботу, зрештою, як і провадити власну справу лише за згодою батьків чи опікунів, а дружини – за згодою чоловіків [202, с. 501].

За часів незалежності Польщі права жінок були значно розширені. Так, законом від 1 липня 1921 р. дружина не була зобов'язана підкорятися чоловікові при здійсненні цивільних правовідносин, в тому числі і при наймі на роботу. Згідно з нормами Австрійського цивільного кодексу чоловік міг вимагати вписати до торгового реєстру інформацію про те, що його дружина займається підприємницькою діяльністю без його згоди. У такому випадку за борги дружини чоловік відповідальності не ніс. Натомість, коли заборгував чоловік – борг стягувався із спільної власності подружжя [329, с. 33–35].

Якщо ціна в договорі особистого найму вказана не була, то наймодавець все одно був зобов'язаний сплатити працівнику кошти за виконану роботу. В такому випадку ціна визначалася відповідно до місцевих звичаїв.

Договір особистого найму мав обов'язкову письмову форму та завірявся у нотаріуса чи маклера. Однак, з цього правила існували винятки. Так, прислугу робітників та цехових майстрів (виробляли різного роду вироби із застосуванням ремісничих, технічних та мистецьких знань) наймали за усною домовленістю сторін. Також існувала спрощена форма договору: усна, за наявності свідків, чи письмова. Письмово такий договір міг укладатися на простому папері, підтверджений у гміні, у посередника чи нотаріуса. Договір міг бути укладений з одним робітником, або з групою робітників [312, с. 7].

Якщо договір про найм послуг укладався на невизначений строк, він міг бути будь-коли припинений, але з повідомленням іншій стороні за два тижні.

У випадку неповідомлення зі сторони наймача, він виплачував заробітну плату за два тижні вперед.

Як Австрійський цивільний кодекс, так і Зобов'язальний кодекс Польщі регламентували, що договір про працю міг бути укладений як з кожним працівником індивідуально, так і з групою працівників. Таким чином, у міжвоєнній Польщі існував і колективний договір про працю, який обов'язково укладався у письмовій формі. Індивідуальні договори про працю, які обмежували права працівника, на відміну від колективних, були нікчемними [302, с. 228–229].

Наприклад, договір про працю від 25 березня 1933 р. між працедавцем – ТзОВ з продажу нафтопродуктів «Карпати» та працівником – Дмитром М. передбачав найм працівника на роботу в якості керівника представництва даної фірми у с. Бидгощі. Однією і умов договору було в будь-який момент змінити місце праці у будь-яку іншу місцевість на території Польщі. Крім домовленості про оплату (у сумі 710 злотих першого числа кодного місяця) у договорі було вказано й те, що працівник власним коштом повинен був оплачувати страхові внески, внески у Фонд безробіття та інші податки. Також до обов'язків працівника входило: заборона використовувати службове становище у власних інтересах та в інтересах третіх осіб, виконувати іншу роботу, крім вказаної у договорі, зберігати комерційну таємницю щодо грошового обороту фірми, діяльності у сфері заробітку, клієнтів, прибутків, грошових і торгових оборотів, якщо такі відомості не були оприлюднені чи опубліковані. Цікавим є й додаток до даного договору, в якому вказано, що працедавець оплачував працівнику орендоване помешкання, світло і опалення у сумі 120 злотих першого числа кожного місяця [37, с. 76–78].

Якщо Австрійський цивільний кодекс та Звід законів не визначали чіткої межі між договором про працю та договором про діло, то Зобов'язальний кодекс Польщі ці поняття розмежовував. Перш за все, договір про діло відрізнявся від договору про працю предметом правового регулювання, оскільки одна сторона – виконавець брав на себе обов'язок виконати ту чи іншу роботу за певну

винагороду, а інша сторона, замовник – виплатити винагороду. Якщо сума винагороди не визначена, то вона повинна була відповідати вартості виконаної роботи і видаткам виконавця замовлення [252, с. 10].

Польському зобов'язальному праву міжвоєнного періоду також був відомий *договір страхування*. Він виник в силу розвитку держави та підприємницьких правовідносин не без врахування економічного зростання та технічного прогресу.

За договором страхування особа приймала на власний ризик шкоду, якої могла зазнати інша особа не з власної вини, і обіцяла за певну ціну надати їй обумовлену винагороду. За цим договором страхувальник відповідав за випадкову шкоду, а застрахований – за обіцяну ціну. Предметом договору були товари та інші речі, зокрема будинки і маєтки. Договір визнавався недійсним, якщо при його укладенні застрахований вже знав про втрату речі або страхувальник знав про її безпечне становище [249, с. 768–770].

Прикладом такого договору є договір страхування від 23 жовтня 1930 р., де страхувальником виступало Львівське представництво Страхового товариство у Кракові, а застрахованим – п. Стефан Б. Страхова сума становила 18.000 злотих, страховий внесок – 34,56 злотих, сплачений 11 грудня 1930 р. Предметом страхування була власність застрахованого у с. Биткові Надвірнянського повіту Станіславського воєводства, а саме – дерев'яний будинок з меблями та усіма рухомими речима, що в ньому знаходилися. Страховий випадок – пожежа та крадіжка [32, с. 1–2]. Як правило, договір страхування був типовим, його умови та страхові випадки уже були зазначені в бланках страхової компанії, тобто полісах.

Найчастіше договір страхування при прийомі на роботу. Таким чином, працівника, який наймався на роботу, зобов'язаний був застрахувати працедавець, який із зароблених працівником грошей частину сплачував у страхове товариство. Таким чином, найманий прорабом працівник Самуель Г. пошкодив на будівництві обидві руки та не зміг в подальшому виконувати свої професійні обов'язки, так як залишився інвалідом. Працедавець Гнат Г.

вчасно не застрахував свого працівника від нещасних випадків. Таким чином, Самуель Г. звернувся до Стрийськоо окружного суду з вимогою про відшкодування коштів, затрачених на лікування та виплаті йому інвалідної пенсії працедавцем [14].

Звід законів також місив норми щодо укладення договору страхування. Матеріальним предметом страхування був інтерес, поєднаний із цілісністю майна, мета – відшкодування можливих збитків, спричинених настанням форс-мажорних обставин. На цій підставі одна сторона – страхувальник приймав в іншої сторони – застрахованого, власність і зобов'язувався компенсувати йому шкоду чи знищення власності внаслідок нещасного випадку [115, с. 615–619]. Усі норми, що стосувалися укладення такого договору містилися у торговельних законах, оскільки страхувальниками виступали переважно торговельні компанії, і лише Німецький та Австрійський цивільні кодекси зазначали норми щодо страхування у цивільних законах.

Страховий договір був письмовим і мав назву полісу (у російському законодавстві), в якому зазначалися умови страхування. В полісі точно вказувалися обставини, на підставі яких виникав страховий випадок з отриманням виплат, яких вартували застраховані цінності. Цінність визначалася за точною чи приблизною вартістю застрахованого майна. Поліси були іменними, і лише у торгових трансакціях дозволялися безіменні поліси. Тоді право на винагороду могло бути передане іншим особам [286, с. 8].

Так, Краківське страхове товариство «Флоріанка» і Концерн французьких нафтових, промислових і торгових товариств у Львові уклали страховий договір від 16 березня 1932 р. Предмет договору – майно страховика, вартістю 2 500 000 злотих, поділений на 25 000 акцій, номінальна вартість кожної з яких становила 100 злотих. Майно було застраховане від пожеж, вибухів, розбоїв, крадіжок, нещасних випадків, спричинених автокатастрофами [33, с. 16–18].

4.4 Інші види договорів (договір спілки, переказу, договори про гру і парі, шлюбний договір)

Австрійський цивільний кодекс розглядав *договір спілки* у XXVII розділі, який мав назву «Контракт спільної власності». Згідно з § 1175 спілка створювалася шляхом укладення угоди двох чи більше осіб з метою отримання спільного заробітку шляхом об'єднання спільної праці або власності для спільного використання. Таке визначення договору спілки збігається з нормами § 1852 вказаного кодексу. В ньому зазначено, що умовою спілки була спільна мета, пов'язана з отриманням прибутку, і для утворення спілки потрібно внести певний спільний вклад – грошима, речами чи власною працею (поняття збігалося з аналогічним визначенням у кодексі Наполеона, чинного у центральних воєводствах міжвоєнної Польщі,). Спілки, які не мали на меті матеріальної вигоди, не підпадали під дію § 1175. Австрійське право вказувало і на поділ спілок. Існували різні види спілок та широкі права членів спілки, згідно з якими члени домовлялися про спільність усього майна, поодиноких речей, одного виду речей чи грошей, наприклад: товари, прибутки, нерухомість чи власність [300, с. 74–76].

У договір спілки також могла входити й уся власність спільників, якою вони володіли на момент укладення договору. Договір спілки охоплював і майбутній прибуток, до якого не належала подарована чи успадкована власність, якщо інше не було вказано у самому договорі. Цей договір був дійсним лише у випадку, коли уся власність детально була описана у самому договорі, тобто форма договору передбачалася письмова.

Здебільшого, спілки створювалися як товариства з обмеженою відповідальністю, в яких кожен зі спільників відповідав лише вкладеним майном. Так, договір спілки під назвою «Арборіс» від 18 квітня 1925 р., завірений нотаріусом Владиславом Завадським, передбачав вкладення кожного зі спільників певну частку, а саме: Юзеф К. – 10 000 злотих,

Владислав К. – 5 000 злотих, Луї Б. – 5 000 злотих. Предмет діяльності спілки – купівля-продаж деревини, експлуатація лісу, торгівля деревом та іншими продуктами з деревини [29, с. 1–3].

Австрійський цивільний кодекс визнавав два види спілки: загальну і особливу. Так, загальна спілка стосувалася укладення договору щодо усієї власності. Переважно такий договір укладався між нареченими або подружжям і нерідко був частиною шлюбного договору. Особлива спілка стосувалася лише власності (рухомої чи нерухомої), доходів від неї чи її особливе призначення [292, с. 228–230].

Особа, яка у договорі спілки відповідала лише власною працею, мала право на використання лише плодів та доходів від договору, але не мала права використовувати власність інших членів. Однак, крім того, Австрійський кодекс зазначав, що кожен член спілки повинен внести рівну частку майна у договір спілки, якщо інше не зазначено в договорі, та нести солідарну відповідальність.

Жоден із членів спілки не мав права залучати до діяльності у спілці третіх осіб або здійснювати інші дії, які суперечили інтересам спілки (§ 1185 Австрійського цивільного кодексу). Адже § 1861 вказував, що один із членів спілки міг мати довірену особу (підспільника), але така особа не могла займатися справами спілки без згоди інших членів [301, с. 544].

Важливим моментом у договорі спілки було й те, що та із сторін договору, яка вкладала власну працю, не була зобов’язана до вкладення у спілку коштів, і навпаки. Таким чином, у договорі спілки чітко поділені були межі діяльності сторін: одна сторона вкладала кошти і не мала відношення до спільного заробітку, інша – власною працею повинна була реалізовувати вкладені кошти, отримуючи прибуток, який розподілявся між усіма членами [276, с. 817–818].

Вклади могли здійснюватися не лише грошима, а й речами. Так, за договором від 5 грудня 1925 р., укладеним між купцями Соломоном В., Саулем Ш. і Германом В. була утворена спілка «Штандард». Відповідно до

умов договору спілка здійснювала виробництво трансмісійних ремнів та інших шкіряних виробів. Початковий капітал спілки становив 20 000 злотих. З них Саломон В. вклав 8 000 зл., Герман В. – 4 000 зл., Сауль Ш. – 8 000 зл. Перші два власника вклали капітал грошима, а останній – речами і обладнанням на визначену суму, перелік якого детально описано в договорі. Відповідно до вказаних вкладів спільники отримували прибутки: Соломон В. – 40 %, Сауль Ш. – 40 %, Герман В. – 20 %. Такий договір міг бути припинений, якщо одна із сторін письмовим листом повідомила про це інших учасників за шість місяців. Інші спільники мали право не розривати договір, а віддати частину вкладеного капіталу ініціатору (інціаторам) припинення договору [23, с. 1–4].

Члени спілки не могли бути змушені до більшого вкладу, ніж вказано у договорі. Таким чином, якщо діяльність спілки неможлива без збільшення вкладів сторін, договір спідки підлягав розірванню, або якщо інше не було вирішено керівним органом спілки.

Так, договір спілки від 14 травня 1920 р., укладений у Львові перед нотаріусом Адольфом Шапіто, утворював видавничу спілку з обмеженою відповідальністю «Хвиля». Початковий капітал спілки складав 376.000 крон (або 263.200 польських марок). Договір спілки утворював керуючий орган – Наглядову раду, яка 8 грудня 1920 р. ухвалила рішення про підвищення початкового капіталу спілки на 1 000 000 крон (або 700 000 польських марок), розділених між вісьмома членами спілки. Вклади повинні бути здійснені протягом чотирьох тижнів з моменту прийняття рішення [24, с. 18–19].

Кожен член спілки ніс відповідальність за завдану інтересам спілки шкоду. Але, австрійське право, на відміну від французького, зазначало, що шкода могла бути компенсована принесенням у спілку частини прибутку.

Розподіл прибутків серед членів спілки здійснювався порівну (якщо інше не було зазначене в умовах договору). Прибутком вважалася власність чи кошти, отримані внаслідок діяльності спілки після виплати усіх витрат та

податків, і перевищували вкладений у спілку капітал. Вкладений капітал залишався у власності членів спілки.

Так, при укладенні договору спілки між співвласниками млина та бакалійного складу Тосіби М. та Юзі Ш. у с. Чортків Чортківського повіту Тернопільського воєводства розподіл прибутків повинен бути поділений порівну. Протягом двох років Тосіба М. отримував прибуток у сумі 150 злотих (близько 20 % від загального). Тосіба М. звернувся до суду з позовом про розірвання договору з причини невиконання його умов, тобто рівномірного розподілу прибутку. Чортківський окружний суд рішенням від 1 серпня 1928 р. розірвав договір спілки в силу недотримання його умов [50, с. 10–14, 28].

Особи, які вносили до спілки не кошти чи іншу власність, а власну працю, не брали участі у поділі початкового капіталу після припинення договору спілки. Однак, можливо, що договір спілки відносив вкладену працю до початкового капіталу. Якщо прибуток становив не готівку, а інші надбання (набуття рухомої чи нерухомої власності, отримання певних пільг, тощо), то на підставі § 1195 Австрійського цивільного кодексу член спілки, який був зобов’язаний у спілці власною працею, міг отримати більший прибуток, ніж ті, які вклали власний капітал [292, с. 334–338].

Договір спілки за Австрійським цивільним кодексом (§ 1865) припинявся у випадках: коли інтерес, для якого спілка була укладена, вичерпався, або його неможливо продовжувати; якщо власнісість спілки зникла, припинила своє існування, або знецінилася; на вимогу одного або кількох членів спілки (спілка на невизначений термін); смерті одного із членів договору спілки; закінчення дії договору спілки.

Не зважаючи на припинення договору спілки, права членів спілки не переходили на їх спадкоємців, якщо інше не було вказано у договорі. Ця норма австрійського права збігалася з аналогічною нормою кодексу Наполеона [308, с. 318–320].

Спілка, яка складалася з двох членів, припинялася у випадку смерті одного з них. Якщо договір спілки укладений кількома членами, то у випадку смерті одного з них він був чинним і надалі. Ця норма суперечить Французькому цивільному кодексу, оскільки в останньому якщо один із членів спілки помирав – договір спілки припинявся. Така норма у французькому законодавстві запозичена з римського цивільного права, була змінена уже у післявоєнний час та чинна на сьогоднішній день [123, с. 476].

У випадку смерті одного із членів договору спілки його спадкоємці могли зайняти його місце за наявності волі спадкодавця. У випадку заперечення інших членів спілки спадкоємцям виділяли частку їх вкладеного капіталу та відповідний прибуток. Так, при укладенні договору про доставку дерну один із членів спілки (спільне володіння земельною ділянкою обсягом 15 га) – Вроцлав Д. помер, а участь в укладенні договору, поряд з іншими учасниками спілки Дебором Б. та Збігневим К. брав син померлого – Кароль [59].

§ 1210 Австрійського цивільного кодексу, поряд із Німецьким цивільним кодексом 1894 р., передбачав можливість виключення одного з членів спілки зі спілки перед досягненням терміну, зазначеного в договорі. Це могло відбутися за невиконання одним із членів спілки умов договору, позбавлення його правоздатності, марнотратство, вчинення злочину та втрата останнім довіри зі сторони інших членів спілки [331, с. 213].

Т. 10 Зводу законів Російської імперії не містив жодних норм щодо договору спілки. Відповідно до правової доктрини можна зробити висновок, що немає жодних обмежень щодо укладення договору, який мав на меті створення спільної власності шляхом об’єднання вкладів кількох осіб для досягнення певної мети та встановлення межі управління спільним майном [254, с. 226].

Договір спілки також відомий і Зобов’язальному кодексу Польщі. Так, ст. 546 даного кодексу вказувала, що за договором спілки сторони – спільники

зобов’язувалися досягнути поставленої господарської мети внаслідок здійснення певних дій та внесення певних вкладів.

Розмір вкладів та їх предмет не відповідав розмірам та предмету, зазначеним у Австрійському цивільному кодексі. Так, вклади, згідно з нормами Зобов’язального кодексу, були рівними, якщо інше не передбачали умови договору. Вклад спільників міг складатися із: власності, інших прав, дозволу використання певних речей чи прав, або з виконання певної праці, тоді, як австрійське право визначало вклади лише у вигляді власності. Незалежно від вкладів кожен з учасників спілки мав право до рівного з іншими прибутку від діяльності спілки, якщо інше не було вказано в договорі [328, с. 422–424].

Майно спілки складали: внесена власність і права, а також майно набуте чи отримане іншим способом. Договір спілки міг бути лише письмовим, строковим або безстроковим. Зміна норм договору спілки повинна здійснюватися лише за згоди всіх її членів.

Важливим елементом при характеристиці договору спілки було те, що Зобов’язальний кодекс чітко визначав норми, внаслідок яких спільники припиняли свою діяльність у договорі спілки, а саме: смерть, банкрутство, позбавлення чи обмеження дієздатності, вихід зі спілки із вилученням внеску чи з інших поважних причин, вилучення зі спілки іншими учасниками, вилучення внеску одного з членів кредитором в рахунок сплати заборгованості [297, с. 115–120].

Припинення договору спілки здійснювалося за наступних умов: відповідно до норм, вказаних у договорі; після досягнення мети створення спілки, або після неможливості її досягнення; якщо в спілці залишився лише один спільник, а інші вийшли з неї; внаслідок згоди сторін; внаслідок рішення суду про розірвання договору спілки.

Договір спілки вважався продовженим автоматично на невизначений строк, якщо не зважаючи на наявність причин для його припинення,

передбачених в договорі, спілка продовжувала свою діяльність за згодою усіх її членів.

У випадку припинення договору спілки відбувалася ліквідація її майна відповідно до умов договору. Якщо цього не було зазначено в договорі, ліквідація відбувалася за законом.

Ведення справ спілки здійснювалося одним чи кількома учасниками на підставі договору спілки, або на підставі окремого рішення членів спілки. У такому випадку рішення щодо ведення справ спілки приймав керуючий орган чи уповноважена особа. У випадках, коли член спілки діяв від імені спілки, не маючи на це повноважень, або коли уповноважений до ведення справ спілки, її член, перевищував свої повноваження – його права і обов'язки регулювалися нормами Зобов'язального кодексу Польщі у сфері представництва чужих інтересів без довіреності на ведення справ [303, с. 338–345].

Якщо спілка тривала довше одного року, керівник щорічно подавав звіт про стан справ у спілці іншим членам. Він не отримував винагороди за ведення справ спілки. Якщо справи спілки вела особа, яка не була членом спілки, то за свою працю вона отримувала винагороду, передбачену умовами додаткового договору, який укладався між нею та членами спілки [249, с. 516–518].

Важливою правовою нормою, яка співпадає з позицією Австрійського цивільного кодексу у сфері договору спілки є те, що член спілки не повинен здійснювати діяльність, яка суперечить меті діяльності спілки.

Члени спілки мали право вимагати розподілу прибутків лише після припинення чинності договору спілки, зрештою, як і вказували норми Австрійського цивільного кодексу. Польське зобов'язальне право міжвоєнного періоду пішло далі – воно зазначило й норми, в яких розподіл прибутків між членами спілки дозволявся в кінці року, якщо договір спілки був укладений та довший період, ніж один рік.

Поняття *договору переказу*, або асигнації, чітко вказував Австрійський цивільний кодекс (§ 1400). Переказ – це перевід боргу на користь третіх осіб. Згідно з цим, переказ здійснювався внаслідок вказівки на виконання зобов'язання третьою особою. У такому випадку одержувач переказу, тобто ремінент, уповноважувався на виконання зобов'язання платника по переводу боргу (трасата), а останній одержував цей борг до виконання за рахунок особи, яка перевела даний борг (трассанта) [256, с. 312]. Такий вид договору не був відомий Зводу законів Російської імперії.

Зі змісту вказаного поняття випливає, що у даному зобов'язанні брали участь три особи: кредитор (ремітент), особа, яка переказувала борг (трасант), платник по переводу боргу (трасат). Оскільки австрійський закон не вказував правову природу цих суб'єктів зобов'язання, ними могли виступати як фізичні, так і юридичні особи. У випадку небажання ремітента вчинити дії щодо переведення на себе боргу, або він зволікав з прийняттям на себе боргу, то ремітент був зобов'язаний негайно повідомити про це трасанта.

Підставою переказу вважалася пропозиція трасанта до платника боргу (трасата), щоб останній здійснив переказ на ім'я кредитора.

Перевід боргу не припинявся зі смертю трасанта і трасата. Хоча § 1400 Австрійського цивільного кодексу і не роз'яснював підстави такого положення, слід виходити із позиції спадкового права, адже у спадок переходило не лише майно спадкодавця, а й права і обов'язки, пов'язані з цим майном. Вимоги ремітента до трасата припинялися зі спливом строку позовної давності, яка становила 3 роки [276, с. 712–715].

Щодо зміни прав і обов'язків у Зобов'язальному кодексі Польщі, то найбільше спільних рис, пов'язаних із австрійською асигнацією, міститься у договорі переказу, частково – у договорі поруки. Так, ст. 613 Зобов'язального кодексу зазначає, що особа, яка переказувала іншій (отримувачеві переказу) свідоцтво третьої особи, уповноважувала

одержувача переказу його прийняти, а переказувача – виконати зобов’язання за рахунок останнього [249, с. 334]. Таким чином, у даному договорі виступали три сторони: кредитор – особа, яка позичала чи передавала гроші, боржник – особа, яка зобов’язувалася повернути гроші боржникові та платник – особа, яка сплачувала кредиторові борг за боржника. Таким чином, перевід боргу здійснювався з боржника на платника по відношенню до кредитора. Особа, яка переносила на іншого (отримувача переказу) зобов’язання третьої особи (того, хто здійснював переказ, боржника), уповноважувала тим самим платника прийняти на себе зобов’язання, а боржника – до виконання зобов’язання (сплату коштів) за рахунок платника. Отже, боржник після укладення договору переказу, ставав боржником по відношенню до платника.

Позовна давність щодо прав отримувача, які виникли у зв’язку із прийняттям переказу становила, на відміну від норм австрійського права, один рік. Якщо боржник відмовлявся від прийняття переказу чи виконання зобов’язання, або, якщо отримувач не міг отримати вигоди з переказу, він повинен повідомити про це негайно боржника [269, с. 172–177].

Боржник міг відмовитися від переказу, якщо платник не прийняв зобов’язання до виконання. Така відмова вступала в силу тоді, коли вона дійшла до платника. Переказ вважався анульованим, якщо у період, в який таке анулювання дозволене, було оголошене банкрутство боржника.

Також польському зобов’язальному праву міжвоєнного періоду були відомі й інші види договорів, які виникли у зв’язку з суспільними потребами та економічним розвитком. До таких договорів відносилися: договір про гру і парі, лотерея, які ще називали ризиковими. За цими договорами не допускалося спір щодо збитків більше, як на половину ціни. Вони не могли бути оскаржені у судовому порядку.

Договір парі укладався у випадку, коли про невідому подію між сторонами виникала домовленість щодо визначеної винагороди тій стороні, чиє переконання виявиться результативним. Парі визнавалося недійсним,

якщо сторона, що виграла, знала про позитивний результат на свою користь і приховала це від другої сторони. Сторона, що програла, якій попередньо був відомий результат, вважався дарувальником. Будь-яка гра визначалася видом парі; до ігор застосовувалися ті ж правила, що й до парі. Лотерея між приватними особами, що передбачала парі або гру відбувалася за правилами парі чи гри; якщо ж лотерея відбувалася для здійснення розподілу чи вибору або для вирішення спору, то застосовувалися правила, встановлені для інших договорів. Кожна гра була видом парі, і норми щодо парі розповсюджувалися на гру [313, с. 502–505].

Договором про гру вважалася також доставка товарів чи цінних паперів, якщо внаслідок очевидної чи передбачуваної волі сторін реальне виконання прав і обов'язків було неможливим, і лише одна сторона була зобов'язана сплатити різницю між домовленою ціною продажу і ринковою ціною при виконанні зобов'язання (тобто відповідальність покладалася лише на одну сторону договору). Такі норми не стосувалися державних лотерей чи біржових договорів.

На відміну від Зобов'язального кодексу Польщі, § 1271 Австрійського цивільного кодексу визнавав добросовісні чи іншим чином дозволені парі, в яких зазначена винагорода була не лише обіцяна, а й просто виплачена чи внесена в депозит.

Звід законів містив норми щодо договору лотереї. Лотерея була одним із видів парі, іншими словами його ще називали купівля на удачу чи на щастя. Учасниками договору були усі бажаючі без попередньої домовленості між собою, здійснюючи на певних умовах грошові внески. За це між ними розігрувалася лотерея на предмет виграшу цінних речей чи грошей. Між гравцями та організатором лотереї укладався договір, де ризику підлягали гравці, на відміну від організаторів. Лотереї були державними та приватними. Останні організовувалися за дозволом адміністративних органів на місцях, на суму не вище 1500 рублів [189, с. 566].

До ризикових договорів належав також договір, за яким шляхом внесків створювався спільний пенсійний капітал вкладників, їх дружин або сиріт.

Шлюбний договір, який укладався для врегулювання майнових відносин між подружжям, також мав місце у на західноукраїнських землях у складі Польщі у міжвоєнний період.

Австрійське право дозволяло укладення шлюбного договору до або після укладення шлюбу. Звід законів Російської імперії 1832 р. не визнавав іншої можливості, крім роздільної власності подружжя, і нічого не вказував про шлюбні угоди між подружжям, однак такі договори мали місце. При укладенні шлюбних договорів подружжя керувалося загальними засадами, укладення цивільно-правових угод. Російське право також дозволяло подружжю купувати, продавати, дарувати одне одному свою власність на загальних умовах (ст.ст. 116, 117 т. 10 Зводу законів Російської імперії 1832 р.) [276, с. 819–821]. Майновий шлюбний договір називався контрактом, згідно з яким подружжя врегульовувало свої майнові відносини. Він включав в себе такі елементи: сторони, що укладали договір, суть договору, причина та мета договору. Сторонами у договорі були подружжя, наречені, або треті особи (Австрійський цивільний кодекс 1811 р. § 1218).

Суттю договору могли бути лише майнові відносини подружжя, а не особисті, які регулювалися законодавством. Шлюбний договір був пов’язаний лише з укладення шлюбу і не міг бути укладений у позашлюбних відносинах [250, с. 633, 638].

У всіх випадках, відповідно до усіх норм чинних законів шлюбний договір посвідчувався нотаріально в обов’язковому порядку. Так, а архівах було знайдено нотаріальні книги чинних нотаріусів, які посвідчували шюбні договори. Один із нотаріусів – Владислав Ізебський, який вів нотаріальну діяльність у м. Берестечко Дубенського повіту Волинського воєводства, протягом 1928–1932 рр. посвідчив 86 шлюбних договорів [1].

Сфера шлюбно-сімейного права була об’єктом суцільних протиріч для польського сейму, який приймав закони, і не була уніфікована для об’єднаних

у Другу Річ Посполиту польських земель. Жодних загальнообов'язкових норм щодо укладення, дії та припинення шлюбного договору Зобов'язальний кодекс Польщі не містив.

Висновки до четвертого розділу

Виходячи із вищевикладеного можна зробити висновок, що договірні правовідносини на західноукраїнських землях у складі Польщі відзначалися суперечливим характером, оскільки чинність до 1934 р. двох основних законодавчих актів – Австрійського цивільного кодексу та Зводу законів Російської імперії, не давали змогу однозначно трактувати ті чи інші правові норми. Однак, прийняття у 1933 р. Зобов'язального кодексу Польщі дало можливість укладати угоди та забезпечувати права і обов'язки сторін за єдиними нормами, що позитивно впливало на відносини між громадянами, юридичними особами та полегшувало судовий розгляд справ.

Найбільш розповсюдженими договорами на західноукраїнських землях у складі Польщі були договори: купівлі-продажу, найму, оренди, поруки, дарування, зберігання, спілки, довічного утримання, зберігання, страхування, позики та позички. Умови укладення, дії та припинення цих договорів містять усі вищезазначені законодавчі акти. Також самі угоди можна знайти в архівних матеріалах як Львівських архівів (історичного та обласного), так і в Волинському та Тернопільському обласних архівах. Про це свідчить і численна кількість судових справ про їх розірвання, зокрема більшість справ про розірвання стосується купівлі-продажу та оренди. Однак, із новими економічними умовами, які склалися у Польщі в міжвоєнний період бачимо і потребу у врегулюванні нових договорів, окремі з яких не відомі австрійському та російському законодавцю. До таких договорів відносилися: договір про гру і договір парі, а також договір переказу.

Укладення того чи іншого договору на території західноукраїнських земель у складі Польщі мало на меті забезпечити найнеобхідніші потреби населення. При цьому з одного боку укладення договору відбувалося за нормами одного нормативно-правового акту, а його розірвання відбувалося за нормами іншого. Нерідко дані норми суперечили одне одному. Так, наприклад при укладенні договору про діло за нормами Австрійського цивільного кодексу оплата за найм послуг була необов'язковою, але із прийняттям Зобов'язального кодексу Польщі працівник не міг від неї відмовитися. Це було позитивною нормою у забезпеченні захисту прав працівника та не давало змогу працедавцю здійснювати зловживання.

Таким чином, при забезпеченні укладення, дії та припинення договорів польським законодавцем були враховані нові економічні умови, які виникли у Європі на початку XX ст. Однак, якщо більшість норм Зводу законів була застарілою, то норми Австрійського цивільного кодексу, прийнятого ще у 1811 р. випередили свій час. Про це свідчить, наприклад договір переказу, або асигнації – перевід боргу на користь третьої осіб, чого не містив Звід законів, але вже зазначав Зобов'язальний кодекс Польщі. Останній, власне, і увібрав в себе більшість норм та понять Австрійського цивільного кодексу.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вперше розв’язано наукове завдання, яке полягає у виявленні, систематизації та поглибленні історико–правових знань щодо становлення і розвитку зобов’язального права на території Західної України у складі Польщі (1921–1939 рр.). Основні висновки, що відображають вирішення зазначеної наукової проблеми, сформульовано у наступних положеннях.

1. Польща, тобто Друга Річ Посполита, утворилася внаслідок розпаду трьох великих імперій – Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. Українці, здебільшого, населяли території, що належали до Першої світової війни Австро-Угорщині та Росії, яка мала назву Західна Україна. Таким чином, правова система Другої Речі Посполитої включала в себе елементи правової спадщини усіх трьох імперій і потребувала відповідної трансформації в цілісну правову систему новоствореної держави. Такі зміни були наслідком намагання польської держави уніфікувати різноманітні сфери суспільного життя, що в свою чергу породжувало національні конфлікти і дискримінацію національних меншин, перш за все юридичними засобами.

2. Протягом перших кількох років незалежності Польща керувалася чинним до розпаду вищевказаних імперій законодавством: Австрійським цивільним кодексом 1811 р. та т. 10 Зводу законів Російської імперії 1832 року. Поряд із цим діяли й інші як австрійські та російські імперські закони, що спричиняло колізії та незручність у правозастосуванні. Прийняття у 1933 р. єдиного законодавчого акту у сфері зобов’язальних правовідносин – Зобов’язального кодексу Польщі суттєво покращило правове регулювання зобов’язальних правовідносин, судовий розгляд справ про розірвання договорів та про визнання їх недійсними. Про якість юридичних конструкцій зобов’язального права свідчить і те, що вони стали відповідним юридичним еталоном, оскільки більшість норм

Зобов'язального кодексу Польщі були перенесені у Цивільний кодекс Польщі 1964 року та діють і сьогодні.

3. До прийняття вищевказаних кодексів, еволюція договірних та позадоговірних зобов'язань на території Східної Галичини та Західної Волині базувалася як на основі рецепції римського права, де зобов'язання розглядалося як юридичний обов'язок однієї особи по відношенню до іншої, а за його невиконання – наставала майнова відповідальність, – так і на основі Руської правди, Статутів Казимира Великого 1420 р., Литовських статутів.

За нормами «Руської правди» більшість договорів укладалися в усній формі, шляхом складення присяги. Відповідно до Статутів Казимира Великого 1420 р. сторони могли укладати договори, які підтверджувалася не менш як двома свідками. Було відоме і забезпечення договору заставою, розвинулися і орендні відносини. Литовські статути зобов'язували договори купівлі-продажу, оренди, позики на суму більше 10 коп грошей, дарування нерухомості, укладати у письмовій формі. Гарантіями забезпечення зобов'язання були: присяга, застава, укладення та підписання договору за присутності трьох чи чотирьох шляхтичів, інші правові звичаї (перебивання рук, частування).

4. Відповідно до чинних на території Західної України нормативно-правових актів, основою зобов'язального права були договірні правовідносини, пов'язані з передачею майна у власність або в користування, виконання певних робіт чи надання послуг, відносини, пов'язані із грою та парі, з заподіянням шкоди, правовідносини у сфері кредитування, працевлаштування (укладення трудових договорів), довгострокової оренди, створення монополістичних об'єднань (договір спілки).

Зобов'язальний кодекс Польщі 1933 р. увібрав в себе багато рис Австрійського цивільного кодексу. При аналізі положень кодексу спостерігаємо, що лише саме визначення зобов'язання залишалося незмінним, а розширився поділ зобов'язань на види (подільні, неподільні, солідарні, перемінні), багато норм кодексу присвячено відносинам кредиторів

і боржників між собою, вказувалися умови недійсності договорів («про людське око», уявний договір, помилка, підступ, легкодухість, нездарність), укладення договорів через представника, виконання зобов'язання частинами, право регресної вимоги боржника чи кредитора до інших боржників чи кредиторів, тощо.

Усі досліджувані кодекси вказували умови припинення зобов'язань: смерть однієї із сторін (якщо майнові права не переходили на спадкоємців), знищення предмету договору, відмова від наданого права, закінчення строку позовної давності, відчуження або передача зобов'язання від однієї особи до іншої. Спільними нормами при аналізі основних законодавчих актів було й розмежування видів договорів: усні, письмові, зі свідками чи без таких, спостерігаємо і обов'язкове нотаріальне посвідчення окремих видів договорів (купівля-продаж, заміна чи застава нерухомості), також визначалися умови недійсності договорів.

Застосування архівних матеріалів дозволили більш повно відобразити та проаналізувати практичне застосування правових норм у сфері зобов'язальних правовідносин, закріплених в нормативно-правових актах. Це дало змогу подати порівняльну характеристику чинних право чинів у галузі зобов'язального права, виділити їх позитивний та негативний вплив на тогочасне українське суспільство, виявити недоліки, прогалини та суперечності у цивільній правовій системі тогочасної Польщі, зокрема у сфері встановлення, дії та припинення зобов'язань.

5. Основними рисами виникнення зобов'язань виступали юридичні дії сторін та третіх осіб, а також інші факти, які не залежали від людської волі (перетворення однієї речі на іншу, неправомірне відчуження речі третьою особою добросовісному набувачу). Зобов'язання виникали і внаслідок конклюдентних дій (рукостискання, мовчазне прийняття завдатку). Припинення зобов'язань відбувалося внаслідок: виконання зобов'язання, смерті однієї із сторін, загибель предмету зобов'язання, відмова від зобов'язання, добровільна передача зобов'язання іншій особі. Недійсними

зобов’язання визнавалися внаслідок: здійснення волевиявлення в непритомному стані (внаслідок хвороби, споживання ліків, алкоголю, наркотичних речовин чи отрути), за відсутності реального наміру волевиявлення (угоди, укладені жартома, для приховання інших дій чи подій, тощо), за наявності злого умислу, внаслідок помилки, легкодухості (позичка під великий відсоток), нездарності (слабоумство, недоумство), браку досвіду, примусового важкого чи безвихідного становища, тощо.

6. Деліктні зобов’язання виникли внаслідок невтручання держави у правовідносини між особами. Так, потерпілий карав боржника за невиконання зобов’язання, тобто мстив йому за спричинену кривду, однак поняття боргу виникло пізніше. Згодом помста була заборонена, і за невиконання зобов’язання встановлювався штраф. Виникло правове поняття боргу. Делікт розглядався як позадоговірне чітко визначене зобов’язання, куди відносили: особисту образу, крадіжку, неправомірне знищення чи пошкодження чужого майна, тощо. Польське право міжвоєнного періоду не містило жодних норм щодо деліктних зобов’язань. Однак, останні виникали внаслідок спричинення шкоди протиправними діями. Визначення поняття «шкоди» ні Звід законів Російської імперії ні Зобов’язальний кодекс Польщі не містили, а лише вказували, що шкода є підставою для такої відповідальності. Натомість, наявність шкоди як майнового збитку, якого зазнав потерпілий, здійснюючи волевиявлення, містив Австрійський цивільний кодекс. Уже Зобов’язальний кодекс Польщі поділяв шкоду на майнову і немайнову.

7. Проаналізовано, що основними видами договорів, які укладалися на території Західної України у складі Польщі у вказаний історичний період, були: купівля-продаж, дарування, оренда, найм, позика, позичка, зберігання, доручення, довічне утримання, договір про працю і діло, страхування, спілка, переказ, договір про гру і парі, шлюбний договір. Характеристика умов укладення, розірвання та визнання недійсними вказаних договорів, відповідно до трьох різних правових систем і судової практики, дала змогу виявити їх

позитивні і негативні риси та особливості, притаманні тогочасним історичним умовам функціонування суспільно-правових відносин.

Головний масив документів для аналізу вищевказаних договорів становлять судові справи про розірвання або визнання недійсним різного роду договорів, зокрема договорів купівлі-продажу, оскільки це був і є донині один із найрозповсюдженіших видів договорів. Також були досліджені договори позички та позики, довічного утримання, оренди, поруки, дарування, посередництва, складу, трудового договору.

При характеристиці договору купівлі-продажу найбільш відрізнялися норми, визначені Зводом законів. Так, лише російське право зазначало численну кількість норм, що стосувалася купівлі-продажу нерухомості, яка мала назву запродажу. Натомість, Австрійський цивільний кодекс та Зобов'язальний кодекс Польщі містив норми щодо купівлі-продажу товарів в кредит, в розстрочку, на пробу, за умови кращого покупця, існувало і право зворотнього викупу нерухомості. Усі чинні тогочасні кодекси містили норми щодо купівлі-продажу у майбутньому та на публічних торгах.

Усі аналізовані у роботі законодавчі акти при характеристиці договору найму та оренди вказували на обов'язок зазначення мети найму чи оренди, оскільки використання предмету найму чи оренди не за призначенням тягло за собою визнання договору недійсним. За нормами Зводу законів Російської імперії ціна найму чи оренд не завжди вказувалася у грошовому еквіваленті, на відміну від Австрійського цивільного кодексу та Зобов'язального кодексу. Останній також чітко розмежовував поняття найму та оренди, на відміну від попередніх кодексів.

При характеристиці договору позички Австрійський цивільний кодекс та Зобов'язальний кодекс Польщі чітко визначали саме поняття позички, а у Зводі законів Російської імперії – це випливало із самого змісту гл. IV т. 10. Поняття «позичкового листа» містило лише російське законодавство, яке до того ж передбачало і укладення нікчемних договорів позички. Спільною

рисою при характеристиці договору позички було надання позички під відсотки. Оскільки найбільш поширеними були грошові позички, Зобов'язальний кодекс встановлював обов'язкове письмове оформлення такого договору, якщо сума предмету становила понад 250 злотих.

Відмінність позики від позички полягала у самому предметі, так як позика повинна була бути безоплатною. Визначення та предмет позики в австрійському праві та Зобов'язальному кодексі було тотожним, останній лише розширював обов'язки позичальника. Російський законодавець відрізняв позику від позички тим, що у першому випадку передбачалося повернення тієї ж самої речі, а в іншому – взаємозамінних речей. При позиці позичальник не мав права використовувати плоди і доходи, отримані з предмету позики, а також мав право до закінчення строку вимагати повернення власності.

Особливістю договору дарування було те, що австрійське право містило норми щодо дарування у майбутньому, а також даруванням вважалася виплата боргу замість боржника на користь третіх осіб. Цього не вказують норми Зводу законів та Зобов'язального кодексу. Особливим видом даруванням за російським правом була пожертва. А нормами Зобов'язального кодексу дарувальник ніс відповідальність перед обдарованим лише за вади предмету дарування, не зазначені у договорі.

При характеристиці договору зберігання усі чинні на західноукраїнських землях у складі Польщі законодавчі акти у цій сфері щодо предмету, умов укладення та припинення, а також відповідальності за пошкодження відданих на зберігання речей, були тотожними. Зберігач мав право отримати компенсацію у випадку пошкодження власних речей внаслідок зберігання чужих. Усна форма договору зберігання за австрійським законодавством вимагала присутності двох свідків, тоді як за російським цього передбачено не було. Також російський законодавець вказував, що при затраті власних коштів на зберігання – це вказувалося у договорі, і тоді гарантувало їх повернення, тоді як за австрійським законодавством – повернути кошти

можна було лише у судовому порядку. У випадку виявлення недобросовісного власника зберігач не був зобов'язаний повертати віддані йому на зберігання речі, і повинен був повідомити про такого недобросовісного власника органи влади. Зобов'язальний кодекс Польщі містив норми щодо оплатності договору зберігання відповідно до державних тарифів або рішення суду, чого не вказували попередні нормативно-правові акти.

Розглядаючи договір поруки, зазначимо, що у порівнянні з нормами австрійського права, російське право більш жорстко встановлювало умови сплати боргу поручителем. Таким чином, у випадку несплати боргу боржником, поручитель сплачував його через 1 місяць після закінчення строку договору, не зважаючи на наявність застави, тоді як австрійське право вичерпувало усі можливі засоби виплати такого боргу самим боржником, а вже потім зверталося до поручителя.

Відмінність у договорі поруки спостерігаємо і у тому, що у випадку смерті боржника чи поручителя їх обов'язки не переходили на спадкоємців, як це вказано у Австрійському цивільному кодексі. Норми Зобов'язального кодексу Польщі більше забезпечували права людини при виконанні та припиненні зобов'язань, оскільки за свої вчинки особа повинна була відповідати особисто, а не її родичі. Також Зобов'язальний кодекс Польщі більш повно забезпечував права поручителя, оскільки кредитор повинен був вичерпати усі засоби отримання боргу від боржника, а вже потім звертатися до поручителя, чого не містили попередньо чинні кодекси.

Доручення за австрійським законом здійснювалося на платній основі, якщо інше не вказували умови договору. Звід законів жодних норм щодо цього не містив, отже доручення могли бути як платні, так і безоплатні. Якщо за Австрійським цивільним кодексом та Зобов'язальним кодексом доручення були як усними, так і письмовими, то російське право вимагало здійснення лише письмових доручень, однак допускало не обов'язкового його нотаріального посвідчення. Звід законів поділяв доручення на загальні та

особливі, тоді як Австрійське право та Зобов'язальний кодекс Польщі передбачали лише загальні доручення, в яких вказувалися особливості вчинення тих чи інших дій. Поряд із дорученням Зобов'язальний кодекс містив норми щодо посередництва, які в подальшому втратили чинність. Усі проаналізовані нами законодавчі акти вказували на припинення дії доручення з боку довірителя у будь-який момент.

Поняття договору довічного утримання або ренти містили усі аналізовані нами законодавчі акти. Рента могла виплачуватися щорічно, щомісячно, щотижнево або в інші строки за домовленістю сторін, і встановлювалася безстроково, пожитєво чи на визначений період. Якщо укладення договору ренти нерідко можна було зустріти на територіях у межах чинності Австрійського цивільного кодексу, то у місцевостях, де діяв Звід законів, такі на початку XX ст. укладали рідко. Натомість, розповсюдженими були договір взаємного страхування власності, дарування чи заповіт. Зобов'язальний кодекс містив норми щодо договору ренти з помісячною виплатою.

Аналізуючи договір про діло, було встановлено, що такий договір ще називали договором про найм послуг. Договір про найм послуг відрізнявся від трудового договору, оскільки останній укладався з конкретною особою, а найм послуг міг здійснюватися з керівником певного підприємства. Смерть однієї із сторін договору про найм праці не мала наслідком припинення дії договору. Зводу законів був відомий договір особистого найму, де праця чи надана послуга включала в себе майно працівника, а оплата могла здійснюватися речима, продуктами, допускалося й отримання інших вигод.

Обов'язковою умовою в договорі про діло була оплата, на відміну від норм Австрійського цивільного кодексу. Російський законодавець допускав і укладення договору про найм послуг на невизначений строк, який міг бути припинений будь-коли за умови повідомлення про це іншу сторону за два тижні. За нормами Зобов'язального кодексу відмова від винагороди за працю

не мала правового значення, що свідчить про правовий захист найманих працівників. У міжвоєнній Польщі існував договір як про індивідуальну працю, так і з групою осіб, тобто колективний договір. Також вказаний законодавчий акт чітко розмежовував поняття договору про працю і договору про діло. Різниця полягала у предметі правового регулювання.

Зобов'язальне право Польщі у міжвоєнний період не мало єдиних норм щодо укладення шлюбного договору. Це було пов'язане з тим, що сфера шлюбно-сімейних правовідносин так і не була врегульована за часів існування Другої Речі Посполитої, оскільки на більшій території країни існував церковний шлюб (здебільшого для осіб римо-католицького віросповідання), врегульований церковними канонами. Кодифікаційна комісія намагалася врегулювати майнові відносини подружжя, а з ними і укладення шлюбного договору, однак ментальність тогочасного польського суспільства та протиріччя католицької церкви не дозволила це зробити. Таким чином, при укладенні шлюбного договору на території Західноукраїнських земель використовували норми Австрійського цивільного кодексу, який дозволяв укладати такий договір як до, так і після укладення шлюбу, регулюючи як майнові, так і особисті немайнові відносини подружжя, а також виховання дітей. Натомість, Звід законів спеціальних норм щодо шлюбного договору не містив, але такі договори мали місце і регулювалися загальними нормами щодо укладення та припинення договорів. На нашу думку це пов'язано, перш за все, з тим, що вступаючи у шлюб подружжя мало роздільну власність, яка після розлучення не змінювала свого статусу.

Нові економічні відносини у суспільстві (розвиток телефонних та телеграфних відносин, банківських операцій) на початку XX ст. породжували нові види договорів, одним з яких і був договір переказу (переводу коштів на користь третіх осіб). Австрійський цивільний кодекс містив поняття щодо переказу, однак, не вказав це як окремий вид договору, а лише вказав норми щодо можливості такого правочину. Звід законів подібної норми жодним чином не зазначав. Вже Зобов'язальний кодекс Польщі вказав переказ як

окремий вид договору, правову сферу та предмет його регулювання, обов’язки сторін, тощо.

Детальне вивчення та аналіз архівних документів дозволив об’єктивно підійти до розуміння цивільно-правового функціонування зобов’язального права на території Західної України у складі Польщі, визначити важливу роль договору у тогочасному польському суспільстві у нових соціально-економічних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні джерела

Державний архів Волинської області (ДАВО)

Книга реєстру нотаріальних дій 1930–1932 рр.

1. Ф. 67. Оп. 1. Сп. 4.

Луцкий гродский суд

2. Ф. 180. Оп. 1. Сп. 84.
3. Ф. 180. Оп. 1. Сп. 87.
4. Ф. 180. Оп. 1. Сп. 95.
5. Ф. 180. Оп. 1. Сп. 184.

Нотариальный архив в Луцке

6. Ф. 282. Оп. 1. Сп. 780.
7. Ф. 282. Оп. 1. Сп. 785.
8. Ф. 282. Оп. 1. Сп. 786.
9. Ф. 282. Оп. 1. Сп. 787.
10. Ф. 282. Оп. 1. Сп. 2375.
11. Ф. 282. Оп. 1. Сп. 3964.
12. Ф. 282. Оп. 1. Сп. 4414.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

Стрыйский окружной суд

13. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 84.
14. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 120.
15. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 119.
16. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 114.
17. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 91.
18. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 97.

19. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 92.
20. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 113.
21. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 78.
22. Ф. 91. Оп. 2. Сп. 139.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА)

Управління гербових зборів у Львові

23. Ф. 203. Оп. 1. Сп. 530.
24. Ф. 203. Оп. 1. Сп. 61.
25. Ф. 203. Оп. 1. Сп. 108.
26. Ф. 203. Оп. 1. Сп. 1570.
27. Ф. 203. Оп. додатковий. Сп. 104.
28. Ф. 203. Оп. додатковий. Сп. 105.
29. Ф. 203. Оп. додатковий. Сп. 529.
30. Ф. 203. Оп. додатковий. Сп. 530.
31. Ф. 203. Оп. додатковий. Сп. 1952.

Концерн французьких нафтових промислових товариств

32. Ф. 225. Оп. 7. Сп. 15.
33. Ф. 225. Оп. 7. Сп. 22.
34. Ф. 225. Оп. 9. Сп. 30.
35. Ф. 225. Оп. 9. Сп. 202.
36. Ф. 225. Оп. 9. Сп. 219.
37. Ф. 225. Оп. 9. Сп. 236.

Державна спортивна монополія. Львівське відділення

38. Ф. 299. Оп. 1. Сп. 270.

Левицький Володимир. Нотаріус

39. Ф. 363. Оп. 1. Сп. 13.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

Тернопільський міський суд

40. Ф. 25 Оп. 1. Сп. 211/39.
41. Ф. 25 Оп. 1. Сп. 1970.

42. Ф. 25 Оп. 1. Сп. 1971.
43. Ф. 25 Оп. 1. Сп. 1992.

Тернопільський окружний суд

44. Ф. 147. Оп. 3. Сп. 47.
45. Ф. 147. Оп. 3. Сп. 49.
46. Ф. 147. Оп. 3. Сп. 50.
47. Ф. 147. Оп. 3. Сп. 51.
48. Ф. 147. Оп. 3. Сп. 52.
49. Ф. 147. Оп. 3. Сп. 53.

Чортківский окружний суд

50. Ф. 362. Оп. 1. Сп. 85.
51. Ф. 362. Оп. 1. Сп. 88.
52. Ф. 362. Оп. 1. Сп. 90.
53. Ф. 362. Оп. 1. Сп. 91.

Бережанський окружний суд

54. Ф. 188. Оп. 1. Сп. 1-62..
55. Ф. 188. Оп. 3. Сп. 1173.
56. Ф. 188. Оп. 3. Сп. 1182.
57. Ф. 188. Оп. 3. Сп. 1230.
58. Ф. 188. Оп. 3. Сп. 1335.
59. Ф. 188. Оп. 3. Сп. 1506.
60. Ф. 188. Оп. 3. Сп. 1665.
61. Ф. 188. Оп. 3. Сп. 1785.

II. Нормативно-правові акти

62. Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего сената [Текст]: 1867 г. – СПб.: [б.и.], 1867. – XIX, 987 с.

63. Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего сената [Текст]: за первое полугодие 1870 г. – СПб.: [б.и.], 1870. – XXXII, 1526 с.

64. Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего сената. 1908 [Текст]. – СПб.: [б.и.], 1908. – 244 с.

65. Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего сената [Текст]: за первое полугодие 1885 г. – СПб.: [б.и.], 1885. – XXV, 1334 с.

66. Сборник решений Правительствующего Сената. – Т. 2. – Ч. 3, 4: Решения Общего Собрания четвертого, пятого и межеваго Департаментов по делам Гражданским, (с 1855 по 1863) и по делам Уголовным, (с 1846 по 1863). – 1866. – 958 с.

67. Kodeks cywilny Polski. – Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kodeks-cywilny.pl/276.

68. Kodeks handlowy. – Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 57, poz. 502. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1934. – S. 322–340.

69. Kodeks postępowania cywilnego. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 listopada 1930 // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 85, poz. 651. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1930. – S. 115–258.

70. Kodeks zobowiązań. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 82, poz. 598. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1933. – S. 510–592.

71. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 marca 1921 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 44, poz. 267. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1921. – S. 218–249.

72. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 30, poz. 227. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1935. – S. 56–79.

73. O języku urzędowania sádów, urzędów prokuratorskich i notarjatu. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 56, poz. 574. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1924. – S. 698–699.

74. O lichwie pieniężnej. Rozporządzenie Prezydenta Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 czerwca 1924 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 56, poz. 574. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1924. – S. 215–216.

75. O niszczeniu odpisów protestów weksli i czeków. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1936 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 90, poz. 625. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1936. – S. 766–768.

76. O postępowaniu egzekucyjnem i zabezpieczającem (Ordynacja egzekucyjna). Ustawa z 27 maja 1896 Nr. 79 Dz.u.p. i Ustawa z 27 maja 1896 Nr. 78 Dz.u.p. zaprowadzająca ordynację egzekucyjną: w nowym przekładzie ze wszystkiemi późniejszemi zmianami i wszelkiemi związkowemi przepisami, objaśnieniami i orzeczeniami Sądu Najwyższego aż po ostatnie czasy i z osobnym dodatkiem o egzekucji międzydzielnicowej. – Kraków: Księgarnia Leona Frommera, 1926 – 729 s.

77. O prawie autorskiem. Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 48, poz. 286. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1926. – S. 418–421.

78. O prawie właściwem dla stosunków prywatnych międzynarodowych. Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 101, poz. 581. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1926. – S. 729–738.

79. O prawie właściwem dla stosunków prywatnych wewnętrznych. Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 101, poz. 580. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1926. – S. 712–728.

80. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 28 lutego 1922 / Orzeczenictwa Sądów Polskich z r 1922. – T. I. – Warszawa: Drukarnia J. Hoesicka, 1922. – 620 s.

81. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 1921 r. / Orzeczenictwa Sądów Polskich z r. 1925. – T. I. – Warszawa: Drukarnia J. Hoesicka, 1921. – 575 s.

82. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 4 sierpnia 1925 r. / Orzeczenictwa Sądów Polskich z r. 1925. – T. IV. – Warszawa: Drukarnia J. Hoesicka, 1925. – 432 s.

83. Orzecznictwo Sądów Polskich. – T. II. CZ. 1 – styczeń 1924. – Warszawa: Nakladem księgarni F. Hoesicka, 1924. – 576 s.

84. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Poznaniu w sprawach cywilnych zazaleniewych za lata 1920–1937 / pod. red. Zbigniewa Stasińskiego. – Poznań: Naklad wlasny redaktora, 1937. – XV, 502 s.

85. O wysokości odsetek ustawowych. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 grudnia 1935 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 88, poz. 545. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1935. – S. 1416–1417.

86. O ulgach w zakresie oprocentowania i termonów splaty wierzytelności hipotecznych. Rozporządzenie Prezydenta Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 marca 1933 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 25, poz. 213. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1933. – S. 616–617.

87. Prawo o notariacie. Rozporządzenie Prezydenta Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 84, poz. 609. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1933. – S. 516–518.

88. Prawo o postępowaniu układowym. Rozporządzenie Prezydenta Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 93, poz. 836. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1934. – S. 612–618.

89. Prawo upadlościowe. Rozporządzenie Prezydenta Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 pazdziernika 1934 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 5, poz. 59. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1936. – S. 1058–1071.

90. Prawo wekslowe. Ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 37, poz. 282. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1936. – S. 688–690.

91. W sprawie zmiany ustroju pieniężnego. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 5 listopada 1927 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 097, poz. 855. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1927. – S. 110–111.

92. W sprawie obrotu pieniężnego z zagranicą oraz obrotu zagranicznemi i krajowemi środkami płatniczemi. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 kwietnia 1936 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 32, poz. 249. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1936. – S. 132–134.

93. W sprawie określenia w trybie § 1 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 czerwca 1924 r. o lichwie pieniężnej najwyższych dozwolonych korzyści majątkowych w pieniężnych stosunkach kredytowych. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 20 października 1932 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 90, poz. 759. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1932. – S. 89–90.

94. W sprawie określenia w trybie § 1 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 czerwca 1924 r. o lichwie pieniężnej najwyższych dozwolonych korzyści majątkowych predsębiorstw, trudniących się czynnościami bankowemi. Rozporządzenie Ministrów Skarbu i Sprawiedliwości z dnia 17 listopada 1932 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 98, poz. 841. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1932. – S. 2025–2026.

95. W sprawie zmiany ustawy dnia 29 marca 1933 r. o ulgach w zakresie oprocentowania i termonów splaty wierzytelności hipotecznych. Rozporządzenie Prezydenta Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1924 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – № 94, poz. 845. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1934. – S. 1974.

ІІІ. Спеціальна література

96. Австрийская Республика: Конституция и законодат. акты / пер. с нем.; сост. Т.Г. Морщакова; под ред. и с вступ. ст. И.П. Ильинского. – М.: Прогресс, 1985. – 429 с.

97. Азаревичъ Дмитрий. Система римскаго права. Университетский курс. – Т. ІІ. – Часть первая / Дмитрий Азаревичъ. – Варшава: Типографія М. Земкевичъ, 1988. – 288 с.

98. Алексієвець Л.М. Новітня історія Польщі (1918–1939): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л.М. Алексієвець; Ю.М. Алексєєв (ред). – К.; Т.: Астон, 2002. – 320 с.

99. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 2: Історія держави і права України: Руська правда / упорядники: В.Н. Денисов, К.О. Савчук; відп. редактор В.Н. Денисов. – К.: Юридична книга, 2002. – 591 с.

100. Блащук А. М. Припинення договірних зобов’язань у цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук. спец. 12.00.03: цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / А. М. Блащук. – К., 2006. – 20 с.

101. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини: навчальний посібник / І.Й. Бойко. – Львів: Світ, 2000. – 118 с.

102. Бойко І.Й. Державний лад і право Київської Русі: текст лекцій / І.Й. Бойко. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2004. – 67 с.

103. Бойко І.Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського королівства (1387–1569 рр.): монографія / І.Й. Бойко; Міністерство освіти і науки України; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 341 с.

104. Бойко І.Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року / І.Й. Бойко. – Львів: Світ, 1998. – 50 с.

105. Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) / І. Бойко // Право України, 2010. – № 5. – С. 54–58.

106. Бойко Н. М. Договір позички у римському приватному праві / Н. М. Бойко / Актуальна юриспруденція // Юридичні науково-практичні Інтернет-конференції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legalactivity.com.ua/index

107. Боярська З.І. Історія держави і права України: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / З. І. Боярська; Київський національний економічний університет. – К.: КНЕУ, 2001. – 278 с.

108. Брагинский М.И. Договорное право. Кн. первая: Изд. 2-е, испр. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2000. – 848 с.

109. Васюта І.К. Політична історія Західної України (1918–1939 рр.) / І.К. Васюта. – Львів: Каменяр, 2006. – 333 с.

110. Вдовичин І. Я. Свобода особи в українській політичній думці правового спрямування (20–30-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор політичних наук. Спец. 23.00.01: теорія та історія політичної науки / І. Я. Вдовичин. – Львів, 2011. – 36 с.

111. Великочий В.С. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР: до 85-ліття Західно-Української Республіки / В. С. Великочий. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 277 с.

112. Волынское воеводство. Большая советская энциклопедия. Том 13. Воячанка-Высшая. – М.: Советская энциклопедия, 1929. – 806 с. – С. 32–37.

113. Всеобщий гражданский кодекс Австрии. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch / пер. с нем.; С.С. Маслов. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 272 с.

114. Галиция. Большая советская энциклопедия. Том 14. Высшее-Геймес. – М.: Советская энциклопедия, 1929. – 863 с. – С. 362–379.

115. Гамбаровъ Ю.С. Курсъ гражданскаго права. Томъ 1. Часть общая / Ю.С. Гамбаровъ. – С.-Петербургъ: Типография М.М. Стасюлевича, 1911. – 780 с.

116. Гарін В.Б. Історія України: навчальний посібник / В.Б. Гарін, І.А. Кіпцар, О.В. Кондратенко. – К.: Цетр учбової літератури, 2012. – 240 с.

117. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів: Тріада Плюс, 2003. – 346 с.

118. Голинський О. Вексель у практиці / О. Голинський. – Львів: Накладом української книгарні і антикварні, 1930. – 60 с.

119. Гончаренко В.О. Рецепція римського приватного права як основа розвитку сучасного цивільного законодавства України / В.О. Гончаренко // Держава і право: зб. наук. праць. – Юридичні і політичні науки. – Спецвип. – Т. 1. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – С. 351–356.

120. Гончаренко Владислава Олександрівна. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / Владислава Олександрівна Гончаренко; Одеська національна юридична академія. – Одеса., 2005. – 20 с.

121. Горобець Н.О. Основи римського приватного права: навчальний посібник. Курс лекцій / Н.О. Горобець, О.В. Пушняк, С.О. Сліпченко. – Суми-Глухів: РВВ ГДПУ, 2009. – 128 с.

122. Гражданские законы (Свод законов т. 10. ч. 1) с разъяснениями их по решениям правительствущего Сената. – 6-ое доп. изд. – СПб.–М., 1872. – IV, 774, XIII с.

123. Гражданський кодекс Франции (Кодекс Наполеона). Code ci9vil des Français (Code Napoléon) / пер. с фр.; В.Н. Захватаева. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 624 с.

124. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник / отв. ред. Е.А. Васильєв, А.С. Комаров. – 4-е изд., пере раб. и доп. В 2-х т. – Т. І. – М.: Международные отношения, 2008. – 560 с.

125. Гримич М.В. Звичаєве цивільне право українців 19 – початку 20 століття: монографія // М.В. Гримич; КНУТШ. – К.: Арістей, 2006. – 560 с.

126. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія / С.Д. Гринько; за науковою редакцією Є.О. Харитонова. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. – 724 с.

127. Гринько С.Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні та європейських країнах: монографія / С.Д. Гринько // Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. – 264 с.

128. Гунчак Тарас. Україна: перша половина XX століття: нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К: Либідь, 1993. – 288 с.

129. Гусаков А.Г. Деликты и договоры как источники обязательств в системе цивильного права Древнего Рима / А.Г. Гусаков. – М.: Университетсккая Типография, 1896. – 241 с.

130. Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс; переклав з англійської Петро Таращук. – К.: Основи, 2008. – 1079 с.

131. Дейвіс Норман. Європа: Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Паращук, О. Коваленко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1424 с.

132. Дзера О.В. Зобов'язальне право. Теорія і практика: навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць та інші; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 912 с.

133. Дигесты Юстиниана / пер. с лат. И.С. Перетерский; ред. Е.А. Скрипилев. – М.: Наука, 1984. – 456 с.

134. Дильонгова Ганна. Історія Польщі 1795–1990 / Ганна Дильонгова; переклад з польської Михайла Кірсенка. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – 237 с.

135. Дністрянський С. Mandatum в почині правного розвою. Студія з римського права / С. Дністрянський. – Львів, 1914. – 160 с.

136. Дністрянський С. Звичаєве право а соціальні зв'язки / С. Дністрянський // Часопис правнича і економічна. – 1919. – Т. IV. – 42 с.

137. Дністрянський С. Цивільне право / С. Дністрянський. – Відень, 1919. – Т. 1. – 1063 с.

138. Довгерт А.С. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2000. – 333 с.

139. Дювернуа Н. Изъ курса лекцій по гражданському праву. Введение и часть общая (Учение о лицахъ: лица фізическія). По запискамъ слушателей, исправленнымъ и дополненным ординарнымъ профессоромъ С.-Петербурскаго Университета Н.Л. Дювернуа. – С.-Петербургъ: Типо-Литографія А.Е. Ландау 1889. – 320 с.

140. Жданов Л. Гражданский суд. Практическое руководство для ведения дел в русских гражданских судах с приложеним образцов и форм судебных бумаг / Л. Жданов. – СПб: Свет, 1912. – 96 с.

141. Жигало І.Л. Зразки судових актів. Присуди, вироки, постанови, рішенці й ріжні акти, які постановляють та складають судові установи і особи / І.Л. Жигало. – Полтава: Полтавське українське правниче видавництво, 1918. – 91, II с.

142. Захарченко П.П. Історія держави і права України: підручник / П.П.Захарченко. – К.: Атіка, 2005. – 368 с.

143. Зашкільняк Леонід. Історія Польщі: від найцдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

144. Илюхина Р.М. Лига ниций, 1919–1934 / Р.М. Илюхина; Академія наук СРСР, Інститут Всеобщей истории. – М.: Наука, 1982. – 355 с.

145. Иоффе О.С. Советское гражданское право / О.С. Йоффе. – М.: Юридическая литература, 1967. – 632 с.

146. Исаев И.А. История государства и права России: учебник для студентов вузов / И.А. Исаев. – М.: Юристъ, 1998. – 608 с.

147. История отечественного государства и права. Ч. 1: учебник / под ред. О.И. Чистякова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 430 с.

148. Іванов В.М. Історія держави і права України: навчальний посібник / В.М. Іванов. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.

149. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія / за ред. В.Д. Гончаренка; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. – К.: Видавничий дім, 2002. – 714 с.

150. Митрофанов Л. История Австрии, Ч. 1 / Л. Митрофанов. – СПб.: Изд. Брокгауз-Ефрон, 1910. – 156 с.

151. Історія держави і права України: підручник. У 2-х т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – Том 2. / кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, Р.Д. Святоцький та ін. – К.: Ін Юре, 2003. – 644 с.

152. Йоффе О.С. Основы римского гражданского права / О.С. Йоффе, В.А. Мусин. – Ленінград: Изд. Ленинградского университета, 1974. – 156 с.

153. Калинович В.І. Колоніальний режим управління західноукраїнськими землями в Панській Польщі (1918–1939 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н. – Львів, 1954. – 444 с.

154. Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): монографія / В.П. Капелюшний; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К.: Олан, 2003. – 607 с.

155. Кара-Мурза С.Г. История Государства и права России: учебник для вузов / С.Г. Кара-Мурза, В.М. Курицын, С.А. Чибиряев; под ред. С.А. Чибиряева. – М.: Былина, 1998. – 524 с.

156. Кондратюк О.В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук. Спец. 12.00.01: теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О.В. Кондратюк. – Львів, 2006. – 20 с.

157. Кондратюк Сергій. ЗУНР: державно-правові засади розвитку парламентаризму: історико-правове дослідження / Сергій Кондратюк. – Львів: Край, 2008. – 215 с.

158. Кульчицький Володимир. Галицько-Волинська держава (1199–1349): монографія / Володимир Кульчицький, Борис Тищик, Ігор Бойко. – Львів: Бібльос, 2006.

159. Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.) / В.С. Кульчицький. – Львів, 1966. – 67 с.

160. Кульчицький В. Джерела, структура Австрійського цивільного кодексу 1811 р. / В. Кульчицький, І. Левицька. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava

161. Кутателадзе Олег Джумберович. Підстави виникнення зобов'язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук. Спец. 12.00.03: цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Олег Джумберович Кутателадзе. – Одеса, 2006. – 19 с.

162. Лановик Б.Д. Економічна історія: курс лекцій. – 6-те вид., стер. / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович. – К.: Вікар, 2006. – 405 с.

163. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. – Ч. 1. Княжа доба. – Ч. 2. Польсько-Литовська доба / Р. Лащенко. – Прага, 1923–1924. – К.: Україна, 1998. – 254 с.

164. Лащенко Р. Цивільне право / Р. Лащенко. – Педдєбради: Вид. тов. при Укр. госп. Академії, 1925. – Ч. 1. – 58 с.

165. Лащенко Ростислав. Литовський статут, як пам'ятник українського права / Ростислав Лащенко. – Прага: Накладом Українського університету в Празі, 1923. – 32 с.

166. Левицька Н.М. Історія України / Н.М. Левицька. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16321010/istoriya/istoriya_ukrayini_-_levitska_nm

167. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців (1848–1914). На підставі споминів / К. Левицький. – Львів: з друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. – 738 с.

168. Левицький Кость. Наш закон громадський або які ми маємо права й повинности в громаді / Кость Левицький. – Львів: Просвіта, 1889. – 96 с.

169. Левицький Кость. О набуттю недвижимості при екзекуційній продажі. Студія з права цивільного / Кость Левицький. – Львів: Нові бібліотеки, 1935. – 400 с.

170. Левицький Кость. Правда руська пам'ятник закодатний права руского з XI віку / Кость Левицький. – Львів, 1895. – 51 с.

171. Левицький Кость. Про нові спілки господарські віку / Кость Левицький. – Львів: Просвіта, 1904. – 38 с.

172. Литва. Законы. Статут Великого князьства Литовського 1588 г. – М.: Изд. Московського истории и древності российской, 1854. – XII, 24, 382 с.

173. Лозинський Михайло. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинський. – Нью-Йорк: Червона калина, 1970. – 228 с.

174. Лубко І.М. Закони XII таблиць: навчальний посібник / І.М. Лубко. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, історико-юридично-філософський факультет, 2006. – 64 с.

175. Макарчук В.С. Основи римського приватного права: навчальний посібник / В.С. Макарчук. – К.: Атіка, 2000. – 176 с.

176. Макарчук С.А. Українська республіка галичан: нарис про ЗУНР: посібник / С.А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 190 с.

177. Максименко М.О. Русская Правда и литовко-русское право / М.О. Максименко // Академічна юридична наука / за ред. Ю.С. Шемшушенка. – К.: Ін Юре, 1998. – С. 306–316.

178. Малик Ярослав. «Галицьке дійство» більшовиків у 1920 році: нариси історії Галицької СРСР / Ярослав Малик. – Львів: ПАІС, 2012. – 120 с.

179. Мицик Ю.А. Історія України: навчальний посібник / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – К.: Видавничий дім «Києво Могилянська академія», 2008. – 361 с.

180. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навчальний посібник / П.П. Музиченко. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1999.

181. Настасяк І.Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною у складі Австрії (1772–1848 рр.): монографія / І.Ю. Настасяк. – К.: Атіка, 2006. – 160 с.

182. Никифорак М.В. З історії кодифікації австрійського цивільного та цивільно-процесуального права / М.В. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. Вип. 82: Правознавство. – Чернівці: ЧДУ, 2000. – С. 17–21.

183. Омельченко Ірина. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчально-методичний посібник / Ірина Омельченко, Олег Сорокін, Валентин Череватий. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2000. – 132 с.

184. Орленко В.Н. Історія держави і права України: навчальний посібник / В.Н. Орленко; Київський національний торговельно-економічний університет. – К., 2005. – Ч. 2. – 390 с.

185. Основи римського приватного права: курс лекцій / Е.М. Орач, Б.Й.Тищик; Львівський державний університет імені Івана Франка. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 269 с.

186. Парнета Оксана. Основні тенденції становлення зовнішньої політики відродженої Польщі. Федералізм та інкорпораціоналізм / Оксана Парне // Україна–Європа–Світ: збірник наукових праць. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal

187. Панич Н.Ю. Цивільний кодекс Австрії 1812 року та його застосування на території Галичини / Н.Ю. Панич // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 50–55.

188. Підопригора О.А. Римське приватне право: підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. – Вид. 3-є, перероб. та доп. / О.А. Підопригора. – К.: Ін Юре, 2001. – 440 с.

189. Победоносцев К. Курсъ гражданскаго права / К. Победоносцев. – Ч. 3. Договоры и обязательства. Второе изданіе с перемінами и дополненіями. – Санктпетербургъ: СVнодальная типографія, 1890. – 640 с.

190. Покровський И.А. История римского права / И.А. Покровський; вступ: статья, переводы с латинского, научный редактор и комментарий А.Д. Рудокваса. – СПб: Торговый дом «Летний сад», журнал «Нева», 1999. – 533 с.

191. Покровскій І.А. Основныя проблемы гражданскаго права / І.А. Покровскій. – Петербургъ: Изданіе юридическаго книжнаго склада «Право», 1917. – 328 с.

192. Полный свод законов Российской империи / под ред. Г.Г. Савича. – СПб., 1903. – Т. 11–12. – 750 с.

193. Присташ Л.Т. Апарат управління Західної України в складі Польщі (1921–1939): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Л.Т. Присташ. – Львів, 1998

194. Радянська енциклопедія історії України: в 4 т. / ред. кол. Б.М. Бабій та ін.; відпов. ред. А.Д. Скаба. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1969. – Т. 1: Абазин – державець. – 1969. – С. 289.

195. Римське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. – Кн. 1 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка. – К.: Либідь, 2010. – (Пам’ятки правничої думки Київського університету). – 528 с.

196. Римське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. – Кн. 2 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка. – К.: Либідь, 2010. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). – 432 с.

197. Российское законодательство X–XX векав: текст и комментарий. В 9 т. / под общей ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т. 6. – 654 с.

198. Рудий Назар Ярославович. Інститут опіки та піклування в Україні: історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук. Спец. 12.00.01: теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Назар Ярославович Рудий. – Львів, 2011. – 22 с.

199. Русское гражданское право / чтения Д.И Мейера, изданные по запискам слушателей под редакцией А.И. Вицына. – Изд. 10-е с исправлениями и дополнениями А.Х. Гольмстена. – Петроградъ: Юридический книжный магазин Н.К. Мартынова, 1915. – XXVIII, 640, XLI с.

200. Русу С. Історія розвитку деліктних зобов'язань в Україні / С. Русу // Право України 2001. – № 2. – С. 23–26.

201. Саватье Р. Теория обязательств: Юридический и экономический очерк / Р. Саватье. – М.: Прогрес, 1972. – С. 372.

202. Свод законов гражданских. Ч. 1. Т. 10. Общега свода законов. – СПб., 1845. – I, 1147 с.

203. Семенов А.В. Литовський статут 1529 г. / А.В. Семенов. – М: Временник, 1854. – Кн. 18. – II, 106, XVI с.

204. Сливка С.С. Юридична деонтрологія / С.С. Сливка. – К.: Атіка, 2008. – 296 с.

205. Соляр Ігор. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928) / Ігор Соляр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – 150 с.

206. Старик Володимир. Між націоналізмом і толерантністю / Володимир Старик. – Чернівці: Прут, 2009. – 184 с.

207. Статут Великого Княжества Литовського 1566 г. – М.: Временник, 1855. – Кн. 23. – 199 с.

208. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) / М. Стахів. – Скрентон, 1958. – Т. 1. – 208 с.

209. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / М.М. Страхов; М-во освіти і науки України, Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Академія правових наук України. – Х.: Право, 2001. – 415 с.

210. Субтельний Орест. Україна: історія / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.

211. Терлюк І.Я. Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії держави і права / І.Я. Терлюк, П.М. Лепісевич, С.В. Кольбенко. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 92 с.

212. Терлюк І.Я. Історія держави і права України. Держава і право Західноукраїнської народної Республіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/

213. Терлюк І.Я. Національне українське державотворення 1917–1921 рр.: історико-правовий нарис: навчальний посібник / І.Я. Терлюк. – Львів: В-во Тараса Сороки, 2007. – 260 с.

214. Тихомиров М.Н. Пособие для изучения Русской Правды / Н.М. Тихомиров. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – 190 с.

215. Тищик Б.Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.) / Б.Й. Тищик. – Львів: Видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 80 с.

216. Тищик Б.Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.

217. Толочко Алексей. Краткая редакция Правды Русской: происхождение текста / Алексей Толочко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 135 с.

218. Топольницький Микола. Спадщинне право: про спадщину взагалі. Устні й писемні тестаменти / Микола Топольницький. – Львів: Книга, 1935. – 158 с.

219. Топольницький Микола. Як купувати, продавати, міняти, наймати, орендувати, вигоджувати, позичати гроші у чужій валюті, договорюватися про працю і діло (замовляти виконання роботи), посередничати, встановлювати доживоття, загоджувати і ручити за чужі зобов'язання: підручник нового закону про зобов'язання / Микола Топольницький. – Львів: Накладом Нової бібліотеки, 1935. – 400 с.

220. Трепіцин І.М. Цивільне право губерній Царства Польського і російське у зв'язку з Проектом Цивільного Уложення. Загальна частина зобов'язального права / І.М. Трепіцин. – Варшава, 1914. – С. 212.

221. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України: навчальний посібник / Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

222. Україна під Литвою і Польщею. Історія українського народу. ІІ частина. – Яворів: Самоосвіта, 1933. – 39 с.

223. Устав гражданского судопроизводства (Свод законов. т. 10VI ч. 1, изд. 1914 года): с законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов, извлевенными из науч. и практ. трудов по гражданскому праву и судопроизводству (по 20 сентября 1922 г.): В 2 т. – Т. 1 / сост. И.М. Тютрюмов. – Рига: Издание книгоиздательства и книжного магазина Давида Гликсмана, 1923. – 1368 с.

224. Федорчак Петро. Новітня історія Польщі XX століття: навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей / Петро Федорчак. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 219 с.

225. Харитонов Е.О. Цивільне право України: підручник / Е.О. Харитонов, Н.А. Саниахметова. – К.: Істина, 2003. – 761 с.

226. Харитонов Е.О. Рецепція римського приватного права: Теоретичні та історико-правові аспекти / Е.О. Харитонов. – Одеса, 1997. – С. 209.

227. Харитонова О.І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: європейські традиції / О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов. – Видання друге, доповнене. – Х.: Одісей, 2006. – 624 с.

228. Хома Наталія Михайлівна. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Наталія Михайлівна Хома. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2003. – 474 с.

229. Хонигсман Яков. Политические партии и группы среди евреев Польши и Западной Украины в 1919–1939 гг. / Яков Хонигсман // Журнал «Евреи Евразии». – № 1 (8). – январь–март 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.eajc.org/page66/news13450

230. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти: У 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге перероб. і доп. – Т. 1. – К., 2000. – 472 с.

231. Худоба Н.В. Кодификація Австрійського права та особливості її застосування в Галичині (1772–1918 рр.): ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского / Н.В. Худоба // Серия «Юридические науки». – Том 20 (59). – № 2. – 2007. – С. 285–289.

232. Царук О.В. Виникнення та припинення зобов'язань у цивільному праві Галичини у складі Польщі (1918–1939 рр.) / О.В. Царук // Митна справа: науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – Львів: листопад–грудень 2011. – № 6 (78). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 534–538.

233. Царук О.В. Договор займа на западно-украинских землях в составе Польши / О.В. Царук // Экономика, соціологія и право: журнал научных публикаций. – № 12 (декабрь). – Спецвипуск. – Научно-издательский центр «Інститут стратегических исследований». – М., 2012. – С. 286–290.

234. Царук О.В. Договір перевезення вантажу на території Галичини у складі міжвоєнної Польщі / О.В. Царук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / головний редактор М.М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 1. – С. 76–84.

235. Царук О.В. Історична еволюція зобов'язальних правовідносин / О.В. Царук // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2012. – № 4. – С. 77–81.

236. Черниловский З.М. Главные кодификации буржуазного гражданского права XIX в. / З.М. Черниловский // Очерки кодификации и новеллизации буржуазного гражданского права. – М., 1983. – С. 16–20 Цуркан Юлія

237. Чоповський В.Ю. Тернистий шлях борців за волю України: Злочинна діяльність польського та радянського окупаційних режимів проти населення Західної України (20–50-ті рр. XX століття) / В.Ю. Чоповський. – Львів, 2009. – 216 с.

238. Швидько Г.К. Історія держави і права України (X – поч. XIX ст.): навчальний посібник / Г.К. Швидько. – Дніпропетровськ: Національна гірнича академія України, 1998. – 176 с.

239. Шевченко Олександр Оксентійович. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник для студ. юрид. вузів та фак. / Олександр Оксентійович Шевченко; відп. ред. І.Д. Борис. – К.: Вентурі, 1997. – 303 с.

240. Шершеневичъ Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневичъ. – М.: Спарк, 1995. – 556 с.

241. Шершеневичъ Г.Ф. Учебникъ торговаго права. Пятое изданіе / Г.Ф. Шершеневичъ. – М: Изданіе бр. Башмаковыхъ, 1910. – 315 с.

242. Шостенко Іван. Історія держави і права зарубіжних країн: навчально-методичний посібник / Іван Шостенко, Оксана Шостенко; МАУП. – К.: МАУП, 2003. – 101 с.

243. Яковлів Андрій. Український кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ»: його історія, джерела та систематичний виклад змісту / Андрій Яковлів. – Мюнхен: Заграва, 1949. – 210 с.

244. Arski S. Galicyjska działalność wojskowa Piłsudskiego 1906–1914. Documenty / S. Arski, J. Chudek. – Warszawa: PWN, 1967. – 701 s.

245. Baczyński Eugeniusz. Stosunek Kodeksu Zobowiązań do cywilnych kodeksów dzielnocowych I Projektu Prawa Rzeczowego / Eugeniusz Baczyński // Glos Sądowy. – 1937. – S. 11–12.

246. Balken-Neumann J. Do wykladni art. 284, 286 i 437 kodeksu zobowiązań / J. Balken-Neumann // NPal. – 1937. – S. 5.

247. Balzer Oswald. Historja ustroju Polski. Skrypt wykladów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – Lwów: Nakladem Towarzystwa «Biblioteka sluchazów prawa» UJK we Lwowie, 1933. – XI, 423 s.

248. Bandtkie-Stężyński J. Prawo prywatne polskie w b. Warszawskim Aleksandryjskim uniwersytetie / J. Bandtkie-Stężyński. – Warszawa: Drukarnia Banku polskiego, 1851. – X, 480, XV s.

249. Basseches Juliusz. Kodeks zobowiązań / Juliusz Basseches, Jan Korkis. – Lwów: Biblioteka wydawnictw prawniczych, 1938. – 815 s.

250. Berdowski Ferdynand. Zbiór przepisów prawa cywilnego oraz niektórych przepisów specjalnych / Ferdynand Berdowski. – Grudziądz: Drukarnia Rzemieslnicz, 1938. – 923 s.

251. Betreffend mehrere Änderungen der neuen administrativen Bezirksabgrenzung in den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau: Verordnung des Ministers des Innern vom 19. Juni 1867. – № 86 / Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Österreich. – 1867. – XXXV. Stück. – S. 185 – 187.

252. Bialowąs Michal. Czas pracy w Polsce: Ze stanowiska prawa, ekonomiji i etyki. – Miejsce Piastowe / Michal Bialowąs. – Wydawnictwo Towarczystwa Sw. Michala Archaniola, 1931. – 95 s.

253. Blei I. Forma «umowy o świadczenie przez osobę trzecią» (Do wykladni art. 62 i 92 kodeksu zobowiązań) / I. Blei // NPal, 1937. – S. 9.

254. Bossowski Franciszek. Prawo cywilne Ziem Wschodnich / Franciszek Bossowski. – Wilno, 1922. – XIX, 325 s.

255. Braglewicz L. Slotwiński F. Skowidz ustaw i rozporządzeń ogloszonych w Dzienniku ustaw i rozporządzeń Krajów dla Królestwa Galicyi i Lodomeryyi wraz z W. Ks. Krakowskim od r. 1860 do 1899 włącznie / L. Braglewicz, F. Slotwiński. – Lwów: Nakladem wydawnictwa Krajowego, 1900. – 238 s.

256. Brym Ignacy. Prawo cywilne / Ignacy Brym. – Warszawa: Nakladem Sekcji Naukowej Br. Pom. St. W.S.H. w Warszawie, 1926. – 390 s.

257. Chalamtacz Marceli. Problem posilkowośti (subsydiarnośći) poręki w polskim kodeksie zobowiązań / Marceli Chalamtacz // Rzeczpospolita rocznik ekonomiczny i socjalny, 1937. – S. 1–3.

258. Chlamtacz Marceli. Sposoby wynagrodzenia szkody w polskim kodeksie zobowązań i w prawodawstwach noworzytnych / Marceli Chlamtacz. – Lwów: Zaklad Narodowy im. Ossolińskich, 1936. – 74 s.

259. Chalamtacz Marceli. Wykonanie zobowiązań wzajemnych polskim kodeksie zobowiązań (art. 215–217 k.z.) / Marceli Chalamtacz // Gazeta Sądowa Warszawska. – 1937. – S. 44–47.

260. Chelmoński Adam. Przegląd ustawodawstwa cywilnego I handlowego. Rocznik praw Wileńskich / Adam Chelmoński. – Wilno, 1925. – 55 s.

261. Chmielewski Stanislaw. Przedstawicielstwo / Stanislaw Chmielewski // Notariat-Hipoteka, 1937. – S. 5–8, 11–14, 17–24.

262. Danek Kazimierz. Plyw zmiany stosunków na zobowiązańia umowne wedlug kodeksu zobowiązań na tle kodeksu cywilnego niemieckiego i austryjackiego. / Kazimierz Danek // Rzeczpospolita rocznik ekonomiczny i socjalny, 1937. – S. 1–5.

263. Dąbkowski Przemyslaw. Charakterystyka prawa prywatnego polskiego. Nowe spoostrzezenia / Przemyslaw Dąbkowski. – Lublin: Nakladem Uniwersytetu Lubelskiego, 1923. – 78 s.

264. Dąbkowski Przemyslaw. Podział administracyjny województwa ruskiego i bełzkiego w XV wieku. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1939. – VIII, 337 s.

265. Dąbkowski Przemyslaw. Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920–1925 / Przemyslaw Dąbkowski / – Lwów: I Zwázkowa drukarnia, 1927. – 400 s.

266. Dbalowski Wlodzimierz. Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz sądu okręgowego w Cieszynie ustawę cywilną, ustawy I rozporządzenia dodatkowe, z uwzględnienienia dodatkowe, z uwzględnieniem ustawodawstwa polskiego oraz orzecznictwa Sądu Najwyzszego. Zeszyt II. / Wlodzimierz Dbalowski, Jan Przeworski. – Warszawa: Nakladem księgarni F. Hoesicka, 1927. – S. 305–608.

267. Dbalowski Wlodzimierz. Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz sądu okręgowego w Cieszynie ustawę cywilną, ustawy I rozporządzenia dodatkowe, z uwzględnienienia dodatkowe, z uwzględnieniem ustawodawstwa polskiego oraz orzecznictwa Sądu Najwyzszego. Zeszyt IV / Wlodzimierz Dbalowski, Jan Przeworski. – Warszawa: Nakladem księgarni F. Hoesicka, 1927. – S.1057–1600.

268. Dębicki Adam. Ustawy naftowe, obowiązujące w Królewstwie Galicji i Lodomeryi, tudzierz w K. Krakowskim z motywami rządowemi, odnosnemi rozporządzeniami i przepisami / Adam Dębicki. – Kolomyja: Główny sklad księgarni M. Michty, 1888. – 132 s.

269. Dniestrzański Stanislaw. Das Wesen des Werklieferungsvertrages Rechte / Stanislaw Dniestrzański. – Wien: Manzsche Buchhandlung, 1898. – IV, 194 s.

270. Doliński Aleksander. Polskie prawo wekslowe / Aleksander Doliński. – Poznań: Krajowy instutyt wydawniczy, 1925. – VI, 478 s.

271. Domański Ludwik. Instrykcji kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny / Ludwik Domański. – Warszawa: Księgarnia wydawnictw prawniczych, 1936. – 606, VII s.

272. Domański Ludwik. Sustem kodeksu zobowiązań / Ludwik Domański. – Warszawa: Dzwignia, 1934. – 146 s.

273. Domnik-Rybarzewski F. Ustawa górnicza i ustawa naftowa obowiązujące w województwach krakowskiem, lwowskiem, stanisławowskiem i tarnopolskiem, pierwsza nadto w powiatach cieszyńskim i bielskim województwa ślaąskiego. Ustawy b. Państwa Austrjackiego z obowiaązącymi zmianami, zoryg. niem. przeł. i uzup. krajowaą ustawaą naftowa / Franciszek Domnik-Rybarzewski. – Kraków: Hoesick, 1925. – 245 s.

274. Dzialyński A.T. z Koscielca. Zbiór praw litewskich od r. 1389 do r. 1529. Tudziez rozprawy sejmowe o tychze prawach od r. 1544 do 1563 / A.T. Dzialyński z Koscielca. – Poznań: Drukarnia na Gazbarzach, 1841. – 3, 542, IV s.

275. Dziennik ustaw państwa dla krylestw i krajyw w radzie państwa reprezentowanych. – Wiedeń, 1896. – Cz. IV. – № 18–20. – S. 116–118.

276. Encyklopedja podręczna prawa prywatnego / pod. red. Henryka Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt I–X. – 1128 s.

277. Encyklopedja podręczna prawa prywatnego polskiego / pod redzkcją F. Zolla i J. Wasilkosskiego. Tom trzeci. Osobistośti prawa – przedsiębiorstwo. – Warszawa: Biblioteka polska, 1936. – 1184 s.

278. Fenichel Zygmund. Niewazność umowy z powodu braku formy piśmiennej (notarialnej) a odpowiedzialność stron / Zygmund Fenichel // Przegląd Notarialny. – 1937. – S. 11.

279. Fenichel Zygmund. Prawo zatrzymania a ustawowe prawo zastawu w kodeksie zobowiązań i Kodeksie Napoleona / Zygmund Fenichel // Przegląd Śądowy. – 1937. – S. 9.

280. Fierma Józef. O zaskarzaniu czynności dluznika zdzialanych ze szkodą wierzycieli / Józef Fierma // Przegląd prawa i administracji. – 1937. – S. 22–25.

281. Głąbiński Stanisław. Idea samodzielności a finanse Galicji / Stanisław Głąbiński. – Lwów, 1902. – 35 s.

282. Gliwa-Gliwiński K. Renta I dozywocie / K. Gliwa-Gliwiński // Notariat-Hipoteka. – 1937. – S. 7–8.

283. Golberger Stanislaw. Prawo zatrzymania wedlug kodeksu zobowiązań / Stanislaw Golberger // Glos Adwokatów. – 1937. – S. 9–10.

284. Grodzicki S. Zarys ustroju politycznego w Galicji: Galicja i jej dziedzictwo. – T. 1: Hisroria I polityka / S. Grodzicki. – Rzeszów, 1994. – 360 s.

285. Grzybowski Konstanty. Galicja 1848–1914: historia ustroju politycznego na tle historii ustroju w Austrii / Konstanty Grzybowski. – Wroclaw: Zaklad Narodowy im. Ossolińskih. – Wydawnictwo PAN, 1959. – 242 s.

286. Grzybowski Stefan M. Kilka zagadnień na tle umów / Stefan M. Grzybowski // Przęgląd Śądowy. – 1937. – S. 8.

287. Gumiński Jan. Kurs prawa cywilnego i handlowego / Jan Gumiński. – Wyd. 3. – 1932. – 140 s.

288. Handelsman M. Rozwój narodowości nowoczesnej / M. Handelsman. – Warszawa, 1924. – 160 s.

289. Huber A. Österreichische Reichsgeschichte / A. Huber. – Leipzig: G. Freytag, 1895. – 280 s.

290. Hupert Witold. Zajęcie Malopolski Wschodniej i Wolynia w roku 1919 / Witold Hupert. – Lwów: Atlas, 1928. – 107 c.

291. Jasiewicz Krzysztof. Zagłada polskich Kresów: ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941 / Krzysztof Jasiewicz. – Warszawa, 1998. – 320 s.

292. Jaworski Wladyslaw-Leopold. Kodeks cywilny austryacki / Wladyslaw-Leopold Jaworski. – Kraków, 1903. – 434 s.

293. Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / Marian Kallas – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. – 492 s.

294. Kallas Marian, Krzymkowski Marek. Historia ustroju i prawa w Polsce, 1772/1795–1918 / Marian Kallas, Marek Krzymkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – 500 s.

295. Kędzierski Tomasz. Zrys ogólny obecnych tendencji w teorii umów / Tomasz Kędzierski // Glos Śądowy. – 1937. – S. 12.

296. Kodeks Niemiecki cywilny wraz z ustawą wprowadczą: w II cz. Cz. I. – Bydgorzsz: Biblioteka polska, 1922. – 405 s.

297. Kodeks zobowiązań ze skorowidzem rzeczowym, przepisy ogólne prawa cywilnego, ważniejsze przepisy obligacyjne oraz międzynarodowe prawo prywatne / zbiór oprac. Andrzej Lipiński, Stanisław Jabłoński; przy udziale Haralda Mienickiego. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1953. – 320 s.

298. Kodeks zobowiązań, przepisy ogólne prawa cywilnego, ważniejsze przepisy obligacyjne ze skorowidzem rzeczowym / zbiór zestawiony przez S. Buczkowskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1958. – 240 s.

299. Kodeks zobowiązań. – Przepisami związkowyi i skorowidzem opatryl Adam Daniel Szczygielski. – Warszawa: Biblioteka Prawnicza, 1937. – XII, 268 s.

300. Konic Henryk. Prawo o zobowiązaniach. Zobowiązania szczególne: spólka, pozyczka, sklad, umowy losowe, pelnomocnictwo i zastaw / Henryk Konic. – Warszawa: Biblioteka polska, 1930. – 605 s.

301. Konieczny Franciszek. Kodeks cywilny z uwzlędnieniem wszystkich zmian i uzupelnień łącznie z trzema nowelami obowiązujący na ziemiach bylego zabory austryjackiego / Franciszek Konieczny. – Lwów: Nakladem H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende, 1926. – 625 s.

302. Korzonek Jan. Kodeks zobowązań. Komentarz. Przepicy wprowadzające, wyciągi z motywów ustawodawczych, ustawy dodatkowe. – T. 1 / Jan Korzonek, Ignacy Rosenbluth. – Kraków: Księgarnia Powszechna, 1934–1935. – 520 s.

303. Korzonek Jan, Rosenbluth Ignacy. Kodeks zobowiązań. Komętarz. Przepisy wprowaddzające. Wyciągi z motywów ustawodawczych. Ustawy dodatkowe. – Tom 2. – Wydanie 2. / Jan Korzonek, Ignacy Rosenbluth. – Kraków: Drukarnia Przemyslowa, 1938. – VI, 1393–2928 s.

304. Kroliński Kazimierz. Galicja / Kazimierz Kroliński. – Stanislawów: Nakladem Księgarni Romana Jascelskiego, 1922. – 30 s.

305. Kulak T. Między austryjacką lojalnością o polską narodowością. Narodowa Demokracja przeciw mitologizowaniu politycznych I narodowych walorów autonomichnej Galicji na przelomie XIX I XX w. Galicja I jej

dziedzictwo. – T. 1. – Historia I polityka / T. Kulak. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – 468 s.

306. Kurkiewicz Wladyslaw. Tysiąc lat dziejów Polski / Wladyslaw Kurkiewicz, Adam Tatomik, Wieslaw Zurawski. – Wyd. 5. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1975. – 439 s.

307. Landau Marjan. Umowa przygotowawcza (Pactum de contrahendo). Wedlug kodeksu cywilnego austryjackiego, niemieckiego I kodeksu Napoleona / Marjan Landau. – Kraków: Drukarnia Polska, 1926. – 47 s.

308. Liebeskind Adolf. Ustawy cywilne obowiązuące w Malopolsce i na Śląsku Cieszyńskim. Kodeks cywilny austryjacki. Kodeks zobowiązań. Prawo ksiąg gruntowych. Ustawy związkowy / Adolf Liebeskind. – Kraków: Księgarnia powszechna, 1937. – VIII, 644 s.

309. Linde S.B. O statutie litewskim ruskim językiem / S.B. Linde. – Warszawa: Zawadzki i Węcki, 1816. – 19, 218, 6 s.

310. Longchamps de Berier Roman. Prawo cywilne Królestwa b. Kongresowego. Prawo cywilne b. Zaboru austryjckiego / Roman Longchamps de Berier. – Poznań: Krajowy instutyt wydawniczy, 1925. – 146 s.

311. Longchamps de Berier Roman. Wstęp do nauki prawa cywilnego. Ze szczególnym uwzglednieniem kodeksów obowiązujących w b. Królestwie Kongresowem, w Malopolsce i w Ks. Poznańskiem / Roman Longchamps de Berier. – Lublin: Nakladem Uniwersytety, 1922. – III, 320 s.

312. Longchamps de Berier Roman. Zasada wolnosći umów w projektach polskiego prawa o zobowązaniach / Roman Longchamps de Berier. – Lwów: Pierwsza Związkowa drukarnia, 1935. – 15 s.

313. Longchamps de Berier Roman. Zobowiązańia. Prawo polskie cywilne. – Wydanie drugie / Roman Longchamps de Berier. – Lwów: Drukarnia Pierwsza Związkowa, 1939. – XX, 652 s.

314. Lotmar Philip. Der Arbeitsverrstrag nach dem Privatrecht des Deutschen Reiches. – T. I. Band / Philip Lotmar. – Leipzig: Dunkor Humblot, 1902. – XX, 827 s.

315. Loziński Bronislaw. Szkice z historyi Galicyi w XIX wieku / Bronislaw Loziński. – Lwów: Naklad Gubrynowicze, 1913. – XXII, 436 s.

316. Mariatski Antoni. Ustawy cywilne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich. Kodeks cywilny niemiecki. Kodeks zobowiązań. Ustawy związkowe / Antoni Mariatski. – Kraków: Księgarnia powszechna, 1937. – VIII, 775 s.

317. Maslowski Pawel. Ustawodawstwo a interpretacja prawa cywilnego / Pawel Maslowski // Glos Sądowy. – Warszawa, 1937. – S. 6–11.

318. Medyński Wl. Jan. Zmiana przedmiotu świadczenia i rozwiązanie umowy o dozywotie / Wl. Jan Medyński // Gazeta Sądowa Warszawska. – Warszawa, 1937. – № 3. – S. 37–41.

319. Micewski A. Z geografii politycznej II Rzeczypospolitej / A. Micewski. – Kraków: Znak, 1966. – 406 s.

320. Mielcarek Adam J. Podziały terytorialno-administracyjne II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej / Adam J. Mielcarek. – Warszawa, 2008. – 231 s.

321. Mogilnicki Aleksander. Prawo cywilne tymczasowo obowiązujące na obsarze ziem wschodnich (Zbiór praw Cesarstwa Rosyjskiego t. X cz. I wyd. Z r. 1914). – Księga IV i dodatki, tlumaczenie dokonane staraniem Komitetu Obrony Kresów Wschodnich / Aleksander Mogilnicki. – Warszawa: Wydanie Zarządy Cywilnego Ziem wschodnich, 1921. – 215 s.

322. Najdus W. Szkice z historii Galicji. – T. 2: 1905–1907 / W. Najdus. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1960. – 336 s.

323. Neumann Paul. Kommentar zur Executionsordnung / Paul Neumann. – Breslaw: Preuss und Junger, 1911. – 525 s.

324. Oesterreich Gesetze. Codex Judiciarius pro Galicia occidental Viennae. – C.R. Aulae et Status Typogr / Gesetze Oesterreich. – 1815. – 432 s.

325. Orlecki Kajetan. Ochrona wlasnośći polnej. Wedlug spostrzezeń przy zastosowaniu w praktyce ustawy z dnia 17 lipca 1876 № 28

Dz. Krajowy Kr Królestwa Galicyi i Lodomeryyi / Kajetan Orlecki. – 1884. – 94 c.

326. Pallan Stanislaw. Dzieje Polski / Stanislaw Pallan. – Tarnów: Nakladem księgarni Pisza, 1936 – 56 c.

327. Pannenkow I. Punkty Wilsona a Galacja Wschodnia / I. Pannenkow. – Warszawa-Lwow: Kziągarnia polska Towarzystwa Naycycieli Szkól wyzszych, 1918. – 51 s.

328. Peiper Leon. Kodeks zobowiązań z dnia 27 pazdziernika 1933 / Leon Peiper. – Kraków: Leon Frommer, 1934. – XII, 984 s.

329. Pietrczak Michal. Sutyacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej / Kobieta i swiat polityki w niepodleglej Polsce 1918–1939 / Michal Pietrczak; edycja A. Zarnowska, A. Szwarc. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – S. 33–52.

330. Piszczkowski Tadeusz. Odbudowanie Polski 1914–1921. Historia i polityka / Tadeusz Piszczkowski. – Londyn: Księgarnia Polska Orbis, 1969. – 480 s.

331. Planiol Marcej. O zobowiązaniach. Dowody. Nauka ogólna o zobowiązaniach. Umowy / Marcej Planiol; przelozyli: A. Kramszyk, M. Przedborski; pod red. J. Namietkiewicza. – T. III. – Warszawa: Wydawnictwo J. Hoesicka, 1928. – 680 s.

332. Pobóg-Malinowski Wladyslaw. Naynowsza historja polityczna Polski 1865–1945: w 2 t. – T. 2. / Wladyslaw Pobóg-Malinowski. – Paris-London: Swiat, 1953–1956. – 420 c.

333. Powszechny austryjacki kodeks cywilny z uzupelniajcemi ustawami i rozporządzeniami z orzeczeniami Sądu Najwyzszego. – Cz. 2. – Kraków: L. Frommer (Drukarnia Uniwersytety Jagiellońskiego), 1918. – 1374 s.

334. Prawo cywilne obowiące na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w 2 t. T. 1. – Wilno: Księgarnia R. Rutskiego, 1930. – 300 s.

335. Prawo cywilne ziem wschodnich. T. X. Cz. I. Zwodu praw rosyjskich / przecladu nowego dokonali i opracowali Z. Rymowicz i W. Sirecicki. – T. 1. – Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka, 1930–1933. – 890 s.

336. Prawo cywilne. Księga V Zobowiązań. Część ogólna. Opracowano na podstawie wykladów i podręczników uniwersyteckich. – Warszawa: Bratnia Pomoc, 1925. – 740 s.

337. Prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym wraz z przepisami wprowadzającymi. – Lwów: Księgarnia Maksymilian Bodek, 1933. – 128 s.

338. Prawo upadlosciowe i prawo o postępowaniu ukladowym / Rzeczypospolita. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwisci, 1935. – 184 s.

339. Prawo upadłościowe wraz z przepisami wprowadzającemi Rozporządeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 4 pazdziernika 1934 r. Prawo o postępowaniu układowym z dn. 4 pazdziernika 1934 r. – Lwów: Księgarnia Maksymilian Bodek, 1938. – 128 s.

340. Prawo wekslowe i prawo czekowe. Dwa Rozporządzenia Prezyrenta Rzeczpospolitej z dnia 14 listopada 1924 r. – Lwów–Warszawa: Księgarnia S. Kohlera, 1924. – 52 s.

341. Radziszowski Adam. Kodeks cywilny austryjacki z roku 1811, obowiązujący w Malopolsce i na Sląsku Cieszyńskim oraz z ustawami uzupelniającymi / Adam Radziszowski; tlumacz Till Ernest. – Lwów: Nakladem bibloteki sluchaczów prawa, 1938. – XXIII, 776 s.

342. Reinhold Jakub. Orzecznictwo do kodeksu zobowiąsań (1934–1937). Zestawienie orzeczeń wedlug sygnatury akt / Jakub Reinhold. – Lwów: Księgarnia Nakladowa, 1937. – 65 s.

343. Rogowski J. Nowela o prawach kobiet / Jan Rogowski. – Landau, 1916. – 86 s.

344. Romanowicz T. O stowarzyszeniach / T. Romanowicz. – Lwów: Nakladem wydawnictwa Dziennika Literatskiego, 1867. – 75 s.

345. Rosenblat Józef, Wróblewski Stanislaw. Ustawa handlowa wraz z ustawami dodatkowemi w tłomaczeniu / Józef Rosenblat, Stanislaw Wróblewski. – Kraków: L. Frommer, 1906. – 735 s.

346. Rozdolski R. Stosunki poddańcze w dawnej Galicji: w 2 T. / R. Rozdolski. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1962 – T. 2. – 320 s.

347. Rybarski Roman. Naród, jednostka, klasa / Roman Rybarski. – Warszawa: Gebethner i Wolf, 1926. – 276 s.

348. Rymowicz Zygmónt. Prawo Cywilne Ziem Wschodnich. Komentarz do t. X cz. I. Zwody praw rosyjskich / Zygmónt Rymowicz, Wladyslaw Święcicki. – Warszawa: Biblioteka Polska, 1930. – 420 s.

349. Samolewicz Stanislaw. Zarys polskiego prawa zobowązań. – Wyd. 2. / Stanislaw Samolewicz. – Lwów: Economia, 1937. – 128 s.

350. Samolewicz Stanislaw. Zarys prawa cywilnego obowiązującego w b. zaborze austryjackim. – Lwów: Księgarnia Nakladowa, 1932. – 272 s.

351. Sejda M. Polska na przelomie dziejów: Fakty I dokumenty / M. Sejda. – Poznań: Nakładem Księgarni Świętego Wojciecha, 1931 – 666 s.

352. Sitnicki Tadeus. Orzeczenia Sądu Najwyzszego do austryjackiej ustawy cywilnej oraz do kodeksu zobowiąsań za lata 1932–1936, przy uwzględnieniu zmian wprowadzonych przez kodeksu zobowiąsań / Tadeusz Sitnicki, Edmund Glassman. – Zbaraz: Nakladem Księgarni J. Duliner, 1937. – S. 201.

353. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Tom XIII. Województwo Lwowskie. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1924. – 73 s.

354. Slomiński Adam. Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby perwszej cywilnej, dotyczącej b. Królestwa Kongresowego z lat trzynastu 1917–1929 wlącznie w skrótach, w porządku artykulów obowiązujących ulozone / Adam Slomiński. – Lódz: Nakladen księgarni K. Neumillera, 1930. – 479 s.

355. Sobielski Waclaw. Historja Polski / Waclaw Sobielski. – Kraków: Nakladem Towarzystwa szkoly ludowej, 1935. – 300 s.

356. Sokolnicki Michal. Sprawa polska na terenie międzynarodowym (1914–-1918). Niepodleglość. T. 1: 1929–1930 / Michal Sokolnicki. – London: Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski, 1952. – 350 s.

357. Spyra Jan. Stosunki prawne naftowe a kodeks cywilny austryjacki / Jan Spyra. – Kraków: Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1905. – 18 s.

358. Statuty Kazimierza Wielkiego / opracowal Balzer Oswald. – Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciól Nauki, 1947. – XXXVIII, 527 s.

359. Szpunar Adam. Przekaz wedlug kodeksu zobowiązań / Adam Szpunar. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1937. – 128 s.

360. Till Ernest. Longchamps de Berier Roman. Projekt części ogólnej i szczególnej polskiego prawa o zobowiązańiach. Część sczególna / Ernest Till. – Lwów: Nakladem Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej, 1928. – 278 s.

361. Till Ernest. Prawo prywatne austryjackie / Ernest Till. – Wydanie II nowo opracowane. – Lwów: Drukarnia Ludowa, 1911. – XVI, 510 s.

362. Torzecki Ryszard «Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929» / Ryszard Torzecki. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. – 467 s.

363. Ustawa handlowa wraz z ustawami dodatkowemi w tlomaczeniu J. Rozenblatta / opracowal Wróblewski Stanislaw. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1906. – IX, 735 s.

364. Wasilewski Leon. Ukrainska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym / Leon Wasilewski. – Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Martkowicz, 1925. – 221 s.

365. Waśkowski E. Istota i żródla zobowiązań / E. Waśkowski // Gazeta Sądowa Warszawska. – Warszawa, 1937. – S. 11–12.

366. Waśkowski Eugeniusz. Teorja wykladni prawa cywilnego. Metodologja dogmatyki cywilistycznej w zarysie / Eugeniusz Waśkowski. – Warszawa: Palestra, 1936. – 276 s.

367. Wilson Woodrow. 1856–1924. Ksztaltowanie losów świata: Pamiętniki I documenty. T. 1. / Woodrow Wilson. – Warszawa: Biblioteka Polska, 1924. – 382 s.

368. Winiarski Bohdan. Ustrój prawno-polityczny Galicji / Bohdan Winiarski. – Warszawa: Drukarnia J. Wyczyńskiego, 1925. – 111 s.

369. Witkowska Helena. Dzieje ustroju Polski w zarysie. – Wydanie piąte poprawione i uzupelnione / Helena Witkowska. – Warszawa, 1923. – 160 s.

370. Witold J. Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego / J. Witold. – Lwów, 1898. – T. 3. – 165 s.

371. Wybory do Sejmu i Senatu w roku 1922 i w roku 1928, Частина 2. – Warszawa: Gazeta Administracji i Policji Państwowej, 1929. – 712 s.

372. Wróblewski Stanislaw. Powszechny austryjacki kodeks cywilny z uzuplniającymi ustawami i rozporzędzeniami, objasniony orzeczeniami Sądu Najwyzszego / Stanislaw Wróblewski. – Kraków: Drukarnia Uniwersytety Jagiellońskiego, 1914–1918. – 1374 s.

373. Wzory umów i innych actów prawnych wedlug ustawodawstwa zunifikowanego: wzory zgloszeń do rejestru handlowego. Ustawa o oplatach stęmplowych / opracowal Artur Glasner. – Kraków, 1935. – XXVI, 1091 s.

374. Zieliński Henryk. Historia Polski 1914–1939 / Henryk Zieliński. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985. – Wyd. 2. – 350 s.

375. Zoll Fryderyk (junior). Podręcznik prawa prywatnego austryjackiego / na podatawie swych wykladów. Zeszyt I. / Fryderyk Zoll. – Kraków: Drukarnia Uniwersytety Jagiellońskiego, 1899. – 167 s.

376. Zoll Fryderyk (junior) Pludya z dziedziny prawa prywatnego na tle orzecznictwa sądowego / Fryderyk Zoll. – Kraków: Drukarnia Uniwersytety Jagielońskiego, 1901. – 135 s.

377. Zoll Fryderyk (junior). Zobowiązania / Fryderyk Zoll. – Kraków: Drukarnia Uniwersytety Jagiellońskiego, 1907. – 231 s.

378. Zoll Fryderyk (starszy) Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego. Tom II. Zobowiązania / Fryderyk Zoll. – Kraków: Nakladem spólki wydawniczej polskiej, 1910. – 320 s.

379. Zoll Fryderyk. O odpowiedzialności spoldluzników z paragrafu 1303 austryjackiego kodeksu cywilnego / Fryderyk Zoll. – Lwów, 1891. – 49 s.

380. Zoll Fryderyk. O pojęciu zobowiązania z szezgólnem uzględnieniem nowej teoryi Brinza / Fryderyk Zoll. – Kraków: Drukarnia Uniwersytety Jagielońskiego, 1874. – 62 s.

381. Zoll Fryderyk. Prawo cywilne / Fryderyk Zoll: w 2 t. T. 1 Część ogólna. – Wydanie piąte / Fryderyk Zoll. – Poznań: Drukarnia państwowa, 1931. – 342 s.

382. Zoll Fryderyk. Prawo cywilne dzielnic polskich w zarysie / Fryderyk Zoll. – Warszawa, Kraków: Nakladem księgarni J. Czezneckiego, 1922. – 220 s.

383. Zoll Fryderyk. Prawo cywilne, opracowane glównie na podstawie przepisów obowiązucych w Malopolsce przy wspóludziale J. Gwiazdomorskiego, L. Oberlandera i T. Soltysika. – T. 1. – Wyd. 5. / Fryderyk Zoll. – Poznań. – 1931 s.

384. Zoll Fryderyk. Prawo cywilne w zarysie: w 4 t. T. 4 / Fryderyk Zoll. – Kraków: Drukarnia Uniwersytety Jagielońskiego, 1848. – 454 s.